

G.K.Hasanboyeva
M.Sh.Shomansurova

MAXSUS KOMPOZITSIYA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI

O'RTA MAXSUS KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI

G.K.HASANBOYEVA, M.SH.SHOMANSUROVA

MAXSUS KOMPOZITSIYA

*«Yengil sanoat buyumlari texnologiyasi» yo'nalishidagi kasb-hunar kollejlari
uchun darslik sifatida tavsiya etilgan*

Toshkent
«Yangi asr avlodi»
2007

Ushbu darslik ikki asosiy — kompozitsiya asoslari va maxsus kompozitsiya bo'limlaridan iborat.

Birinchi bo'limda kostyum dizayniga oid tushunchalarga ta'rif berilgan. Shuningdek, ushbu bo'limda dizaynning ijodiy manbalari, uni loyihalash usullari, kompozitsiya kategoriyalari (tektonika va XFT), kompozitsiya xususiyatlari (simmetriya va nosimmetriya, kompozitsion muvozanat, dinamiklik va statiklik), kompozitsiya vositalari (proporsiya va nisbatlar, ritmik va metrik tuzilishlar, rang, kontrast, nyuans va o'xshashlik, materiallar va bezaklar)ning xususiyatlari xususida so'z boradi.

Darslikning ikkinchi bo'limida esa ma'lum mo'ljal uchun kiyim modellash hamda komplekt, ansambl, kolleksiyani loyihalash asoslari atroflicha yoritilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma «Yengil sanoat mahsulotlari» yo'nalishidagi kasb-hunar kollejlari uchun darslik sifatida tavsiya etiladi.

Taqrizchi:

F.U.NIG'MATOVA,

TTESI, YESMTD kafedrasi dotsenti, t.f.n.

ISBN 978-9943-08-167-3

© G.K.Hasanboyeva, M.Sh.Shomansurova "Maxsus kompozitsiya" "Yangi asr avlodi", 2007-yil

1. KOSTYUM DIZAYNI

Kostyumning barcha elementlari dizayn obyektlariga kiradi. Kostyum buyumlar jamlanmasining ajralmas qismi bo'lib, inson turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq.

Kostyum (ital. *sostume* - odat, urf-odat) bu — yaxlit g'oya va mo'ljal bilan birlashtirilgan, ijtimoiy, millat, mintaq, jins, yosh va mutaxassislikni ifoda etadigan elementlarning muayyan tizimi hisoblanadi. U maishiy an'analar bilan chambarchas bog'liq hamda ma'lum mintaqaning urf-odatlarini, konkret tarixiy davrni, xalqni yoki etnosning ijtimoiy holatini, ma'lum shaxsning siymosini ifoda etadi. Kostyumning asosiy vazifalari himoya, utilitar va belgi funksiyalaridan iborat. Chunki kostyum maxsus aloqa turi, ya'ni u atrofdagilarga shu inson to'g'risida, uning ijtimoiy holati, siyosatga munosabati, estetik didi, dinga mansubligi, madaniyati to'g'risida axborot beradi. Undan tashqari kostyum quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. U shaxsning yoshi to'g'risida ma'lumot beradi, ammo u yoshni aniq ko'rsatish yoki yashirishi ham mumkin.

2. Kostyum insonning oilaviy holatini ifodalaydi. Masalan, barcha milliy kostyumlarda yoshidan tashqari uning oilaviy holati belgilangan bo'ladi. An'anaviy jamoada shaxsga moyil bo'lmagan kiyimni kiyish man etiladi. Zamonaviy kostyumda bu vazifa o'z ahamiyatini yo'qotdi, desak mubolag'a bo'lmaydi, chunki hozir kostyumlarni tanlab kiyishda ba'zan oilaviy ahvolni bilib bo'lmaydi (uniseks slubi).

3. Kostyum odamning ma'lum tabaqaga, ijtimoiy sinf yoki guruhga mansubligini belgilaydi. Shuningdek, u ijtimoiy vaziyatni ko'rsatadi yoki yashiradi.

4. Kostyum shaxsning ma'lum kasb egasi ekanligini ham ifodalaydi. Ayniqsa o'rta asrlarda barcha kasb egalari maxsus kiyim kiyishgan. Zamonaviy kostyumda bu vazifa harbiy, ishlab chiqarishga oid kostyumda uchraydi. Ammo, hozir ham kostyum yordamida ishbilarmon kishilarni boshqalardan ajratish mumkin.

5. Kostyum mintaqqa iqlimi va unda yashayotgan xalqlarning turmush tarzini va milliy an'analarini ko'rsatadi. Ammo, hozirda keng tarqalgan baynalminal uslubi barcha milliy xususiyatlarni yo'qota boshladi.

6. Kostyum shaxsning ma'lum dinga mansubligini ham ifodalashga xizmat qila oladi. Masalan, dastlab Hindistonda faqat musulmonlarga bichilgan va tikilgan kiyimni va charmdan tikilgan poyafzalni kiyishgan, hindlarning o'zi esa oddiy bichib-tikilmagan, ya'ni o'ralgan kiyim kiyishgan. XVI asrda Fransiyada kostyum yordamida katolikni protestantdan ajratish mumkin edi. Hozir ham bu an'ana ba'zi joylarda saqlanib qolgan. Masalan, yahudiylarni krishnalardan ajratish mumkin. Ammo, bu jihat kostyumda avvalgidek deyarli ahamiyatga ega emas.

Yevropa tipidagi zamonaviy kostyumda ma'lum jihatni ajratib ko'rsatish qiyin. Kostyum ko'pfunksiyali bo'ldi. U avvalgidek erotik va estetik xususiyatlarga ega. Shu ma'noda kostyum insonning o'ziga xos estetik didini ifodalab, ma'lum vaqtda go'zallik to'g'risida umumiy tasavvurini aks ettiradi. Kostyumni individual tanlash (uslubini, ranglar va ayrim buyumlarning birikmasini, qomatga va konkret sharoitga mosligini) shaxsning ma'lumoti va uning ijtimoiy nasabini ko'rsatadi.

Zamonaviy modada «chiroyli did» to'g'risida avvalgi me'yorlar yo'q, ammo, kiyinish madaniyati tushunchasi o'z ma'nosini saqlab qololgan.

Kiyim dizayni — dizayn faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri. Kiyish usuli, tanada mahkamlash turi va bichimiga ko'ra kiyimlar quyidagi turlarga bo'linadi:

— Drapirovkalanagan (bichilmagan, tikilmagan) kiyimlar. Bunda bir bo'lak mato tanaga o'raladi yoki drapirovka qilinadi.

— Qoplama ya'ni, boshdan kiyiladigan kiyim. U faqat yoqa o'mizi qirqilgan mato parchasi (poncho, qadimiy plashchlar) yoki bichilgan va tikilgan (tunikasimon bichimli) bo'ladi.

— Oldi ochiq kiyimlar. Ular bichilgan va tikilgan (chopon va kaftan turida) holatda bo'ladi.

— Yevropa turidagi bichilgan va tikilgan kiyimlar. Ular odam qomatiga mos bichilgan va tikilgan ko'rinishga ega bo'ladi.

Zamonaviy kostyum tikishda asosiy vazifani inobatga olish zarur. U kostyumning konstruktiv yechimini, matosini va siymosini belgilaydi. Buyumni loyihalashda bunday usulni qo'llash «funktional qadam» deb atalgan va bunda buyum emas balki iste'molchiga beradigan foyda ko'zda tutiladi (shu nuqtai nazardan ko'ylak bashang emas, balki yaxshi kayfiyat, go'zal ko'rinish tarzida loyihalanishi zarur).

Buyum loyihalanganda uni ishlash jarayoni dastlab o'rganilgandan so'ng ideal ishlaydigan sistema yaratiladi va natijada insonning har xil va o'zgaruvchan talablarini qondiradigan ma'lum prinsipial yangi tipdagi buyum yaratiladi.

Loyihalash obyektiga ko'ra, kostyum dizayni kiyimga, bosh kiyimga, poyafzalga, aksessuarlarga, bezaklarga va boshqalarga bo'linadi. Kiyim iste'mol va ommabop ishlab chiqariladigan buyum bo'lgani bois, kiyim dizayni asosan sanoatga oid kolleksiyalardan iborat bo'ladi. Bunday mutaxassislar kiyim dizayneri yoki stilist deb yuritiladi.

1950-yilda paydo bo'lgan tushuncha «pret-a-porte» (kiyishga tayyor) kiyim ishlash sohasida mavjud. «Pret-a-porte» taniqli dizayner yoki firmaning nomi qo'yilgan yuqori sifatli kiyim. Sanoat modasining birinchi yarmarkasi 1948-yilda Dyusseldorfda o'tkazilgan, 1951-yilda esa Florensiyada ayollar modasining birinchi ko'rgazmasi o'tkazilgan, 1956-yilga kelib Parijda birinchi pret-a-porte saloni ochilgan.

«Kostyum dizayni» tushunchasi hozir kostyum yaratish faoliyatida keng tarqalgan va faqat sanoatda ishlab chiqariladigan buyumlar uchun emas, balki kuturyelar ijodida ham uchraydi.

Parijda bir yilda ikki marotaba ayol va erkaklar moda saloni o'tkaziladi.

Yirik moda salonlarining «Yuqori moda sindikati»ni 1868-yilda Ch.F.Uort Parijda tashkil etdi. Yuqori moda sindikati o'rta asr hunarmandchilik sexini eslatadi. Faqat shu tashkilot a'zolarigina kuture deb atalishlari mumkin. Sindikatga qabul qilinish uchun bir qator talablarga javob berish kerak, ya'ni modellarni faqat shaxsiy buyurtma bo'yicha ishlash, buyumni faqat qo'lda ishlash va buyumlarning maxsus mijozlari bô'lishi lozim. Hozirda sindikat Nizomiga yangi talablar kiritilgan bo'lib, unda mijozlar va ommaviy axborot vositalari vakillari uchun va mavsumiy yangi modalar kolleksiyasi ko'rgazmalarini doimo o'tkazish maqsad qilingan. Hozirgi kuturye yuqori moda sindikati a'zosi bo'lishi uchun birinchi navbatda Parijda saloni (yuqori moda uyi), shtatida 20 dan kam bo'lmagan hodimlari, qolaversa 3 doimiy manekenshchitsalari bo'lishi va ma'lum qoidalarga rioya qilinishi lozim. Shuningdek, modellar ishlanganda asosan qo'l ishi qo'llanishi (hozir 30% mashina choklari qo'llanishi mumkin), ma'lum bahodagi matolarni qo'llash, bir yilda ikki marotaba 75 ta modeldan kam bo'lmagan yangi modellarning mavsumiy ko'rgazmalarini o'tkazish shart.

Kostyum dizayni o'ziga xos xususiyatga ega. Bu sohadagi katta muammolar konferensiyalarda muhokama qilinmaydi, dizaynerlarni

birlashtiradigan uyushmalar yo'q. Ma'lum darajada bu rolni moda yarmarkalari, pret-a-porte salonlari, yuqori moda haftalari bajaradi. Bunda asosiy vazifa reklama, korxonalar va savdo-sotiq orasida aloqa bog'lashdan iboratdir. Kostyum dizaynerlari orasida nazariy va manifest turida o'z ijodiy tamoyilini ifoda etish an'anasi yo'q. Odatda, dizaynerning tamoyili modellar ko'rgazmasi o'tkazilgandan so'ng, intervyu yoki press-revizlar orqali tarqatiladi. Shu bilan birga bu yerda yetakchi rolni dizaynerlar emas, aksincha, tanqidchilar, moda sharhlovchilari o'ynaydilar, chunki ular yangi moda yo'nalishini asoslab reklama qiladilar.

Kostyum dizayneri o'z g'oyalarini eng avvalo modellarda, ijodiy tamoyilini esa moda ko'rgazmasida namoyon etadi. Dizaynerlar faoliyati loyiha madaniyatining umumiy rivojlanish rag'batini aks ettiradi. Masalan, K.Shanel kiyim yaratganda 1920-yillarda konstruktivistlar qo'llagan prinsipni inobatga olgan.

Kostyum dizaynining obyekti — amaliy mo'ljali va estetik vazifalardan tashqari bir necha funksiyalarni bajaradigan utilitar buyum. Dizayner buyum dunyosini tasvirlamasdan turib uni yaratadi. Loyiha madaniyatining kelajakka intilishi, uning dinamikligi, yangi dunyo siymosini yaratishni maqsad qilib olishi dizaynning asosiy vazifasini belgilaydi. Shuning uchun kostyum dizayni odamlarning talablarini va turmush tarzining o'zgarishini inobatga olgan holda, an'anaviy shakllarga bezak bo'lmasdan kiyimning yangi funksiyalarini loyihalashga moslashishi lozim.

Kostyum buyumlar to'plami bo'lib, u o'z navbatida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

— instrumental, ya'ni odamning faoliyati kiyim mo'ljali bilan bog'liq (utilitar - amaliy funksiya);

— adaptiv, ya'ni buyum-fazo muhitida komfortni ta'minlash, odamning tashqi muhitga moslashishini ta'minlash (bu ekologik muammolar nuqtai nazaridan juda muhim);

— natijali, ya'ni bunda buyumlar birlashtirilgan va ularda madaniyat sifati ma'no, an'ana, material va shaklda aks etgan holatda ko'rinadi.

Demak, buyum umuman turmush tarzining aksi bo'lsa, kiyim odam siymosi va uning turmush tarzi ifodachisidir.

Ba'zi dizayn nazariyachilari dizayn san'atning yangi shakli deb hisoblaydilar. Bir qaraganda dizayn bilan amaliy san'atning umumiylik jihatlari ko'p. Ammo, dizayn yangi funksional vazifalarni yechishni

ko'zda tutsa, amaliy san'at mavjud buyumlarning badiiy namunalarini yaratadi.

Dizayner o'z faoliyatida fan va texnika yutuqlarini tahlil etib, ijodiy fikrlash asosida yangi buyumlarni yaratishi lozim, ular sanoat sohasida ishlab chiqarilishi mumkinligini inobatga olishi kerak.

Dizayner ijodiy qobiliyatining integrativ xususiyatini italyan dizayneri E.Sotsase o'z ta'rifida quyidagicha aks ettirgan: «Dizayner bu — yuqori darajali rassom, faylasuf, hunarmand». Dizayner faylasuf bo'lishi lozim, chunki u odamning didiga va talabiga mos loyiha tuzib, buyumning muhitinigina yaratmasdan, odamning o'zini uning tashqi ko'rinishini, sezgisini, turmush uslubini ham loyihalaydi. Dizayner bevosita buyum vositasida odam va jamoani loyihalaydi. Demak, dizaynning tom ma'nodagi maqsadi — insonning qiyofasini, turmush tarzini loyihalashdir. Shuning uchun loyiha asosi odam siymosi va jamoaning tamoyili bo'lishi lozim.

1.1. Dizaynning ijodiy manbalari

Dizayner kostyum kolleksiyasini yaratganida ijodiy manba sifatida har qanday tabiiy hodisalar, buyum muhitining turli elementlari, dunyoda sodir bo'layotgan voqealar, musiqa, rangtasvir, adabiyot, balet, teatr, sirk, kino, tomosha tadbirlari, etnik mavzular, me'morchilik, muhandislik inshootlari, mashina detallari, turli mexanizmlar, maishiy buyumlar, amaliy san'at asarlari (shisha, tosh, daraxt, metall, keramika va b), musiqa asboblari, yer fakturasi, yulduzli osmon, origami o'yini, ekologiya, tarixiy, xalq va klassik kostyumlar, eklektika usuli, parodiya usuli, stilizatsiyalash usuli va boshqalardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Har bir dizayner o'z faoliyatining muayyan bosqichida tarixiy davr va xalq an'analaridan ilhomlanib, ijodiy manbalarga murojaat qiladi.

Moda tarixida ekzotik mamlakatlarning madaniyatidan va ko'p badiiy uslublardan g'oya o'zlashtirish doimo bo'lgan. XX asr modasi ko'pincha etnik va tarixiy manbalarga murojaat qiladi. Keyinchalik klassik shaklni va ekzotik xalqlardan o'zlashtirilgan bezakni birga qo'shib modellarni barpo etadigan modelerlar avlodi paydo bo'ldi. Masalan, J.P.Gotening «eskimos» kolleksiyasi fikrimizni isbotlaydi.

Tabiat azaldan odam uchun ish maydoni bo'lgan. Tashqi dunyoni tushunish va o'rganish ehtiyoji uning qonunlarini o'rganishga va o'zlashtirilishiga olib keldi.

Asrlar mobaynida ma'lumot yig'ib, odamzod bionika faniga (yunoncha — Biou — «hayot elementi») asos soldi. Bu yo'nalish 1950-yillarning oxirlarida paydo bo'ldi. Bu fanning asosiy maqsadi biologik sistemalar va jarayonlarning imkoniyatlarini o'rganish edi. Leonardo da Vinchi, N.E.Jukovskiy, L.Galvanilarni bionika fanining kashfiyotchilari deb hisoblasha bo'ladi.

XIX-XX asrlar oralig'ida paydo bo'lgan badiiy uslub modern, jonli tabiatga asoslangan va aynan shu davra cheklangan me'morchilik nazariyasi paydo bo'lishiga asos bo'ldi. Ispan me'mori A.Gaudining ishlari bunga yorqin dalil. Uning ishlarini egri chiziqli yuzalarning me'mor konstruktiv shakllari biologizatsiyalanishi desa bo'ladi. U ilk bor odamlar tabiat bilan genetik bog'lanishini qayta tiklash konkret prinsiplarini taqdim etdi. Shuningdek, uni qonuniy ravishda me'morchilik bionikasining asoschisi desa bo'ladi. Bugun bionika boshqa sohalarga ham jadal tarqaldi: maishiy texnikada, harbiy sanoatda (suv osti kemasining shakliga baliq tanasining shakli asos qilib olingan) va boshqa zamonaviy kostyumda bionikaning timsoli chakamug' o'simligining tikani asosida kashf etilgan «velkro» tasmasi keng qo'llaniladi.

Tabiat bosh dizayner kabi million yillar davomida durdona asarlar yaratib kelayotganiga shubha qilmaymiz. Uning organik va mantiqiy bog'liqliklari mujassamlashgan yangi shakllarni yaratish imkoniyatini

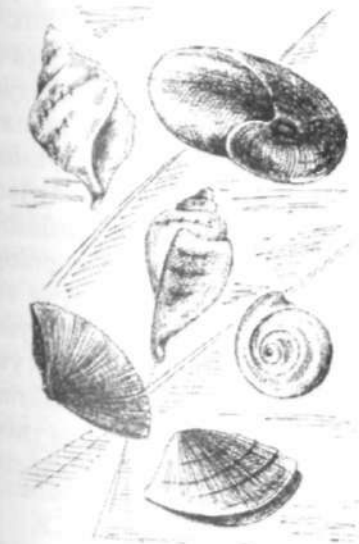
1-rasm

topish zamonaviy dizayn yangi yo'nalishining asosiy vazifasi bo'ldi. Bunga esa o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan bionika va kristallografiya katta ta'sir etmoqda. Ularning asosida ko'plab obyektlar va dizayn buyumlari (aksessuarlar, zargarlik buyumlari va boshqalar) barpo etilmoqda (1-rasm).

Jonli tabiatda yashash jarayoni organik ma'qullik bilan bog'liq.

Xuddi shunday odam ham faoliyati davomida o'zi istagan natijaga erishishga intiladi. Muammoni yechish uchun birinchi o'ringa buyumning ko'p vazifaliligi chiqadi, ya'ni buyumni bir necha mo'ljalda qo'llash mumkin. Bu muammoni transformatsiyasiz yechish mumkin emas (bu usulni 1920-yillarda konstruktivistlar taqdim etishgan, ammo u hozirgi kunlardagina amalga oshirildi).

Transformatsiya — buyum shakli va hajmini har xil usulda biriktirish, joyini o'zgartirish, ayrim detallarni almashtirish hisobiga o'zgartirishdir. Boshqacha aytganda, buyum loyihasiga qandaydir qo'zg'aluvchanlik asos qilinadi, chunki bunda iste'molchining hamkorligi nazarda tutiladi. Standart detallar to'plamidan foydalanib asosiy shaklga ega bo'lgan har xil biriktiruv usullari yordamida ko'p variantlarni hosil qilish mumkin. Zamonaviy moda buyumlarining funksional transformatsiyasi normativ operatsiyalarning barbod bo'lganligi oqibatidir (2,5-rasmlar).

2-rasm

3-rasm

4-rasm

5-rasm

So'nggi yillarda dizaynning stilistik o'zgarishlarga uchraganligi yaqqol sezildi. Bu stilistik o'zgarishlarning impulslari esa faqat funksional-konstruktiv strukturasidagina emas, balki formal-estetik izlanishlarda ham yaqqol namoyon bo'ldi. Dizaynerlar ko'proq shakllantirish sohasida konstruktivizmga murojaat etishadi. Bu yo'nalish «xay-tech» deb nomlanadi. «Xay-tech» bu — o'ziga xos shakllantirish, sensorlik, moddiylik, rang, muhitning akustik rejimi, yorug'lik dizayni bo'lib, u dizaynning rivojlanishida zamonaviy yo'llardan biridir. Bu yuqori texnologiyalar, odamning yashash muhitiga korxona elementlarining kirib kelishidir. Oxirgi paytlarda sun'iy muhitning o'zgarish tezligi insoniyatning unga moslashish qobiliyatidan ilgarilab ketmoqda. Texnogen muhitda antropologik adaptatsiyaning asosiy qiyinchiligi buyum dunyosining real moddiylikni yo'qotganligidir. Shuning uchun dizaynerlar oldida yangi ta'sirchan dunyoni yaratish masalasi turadi. Kostyum kompozitsiyasida ifodali siymolarni barpo etish assotsiativ fikrlash imkonini tug'diradi, ya'ni bu jarayonda buyum, abstrakt va psixik assotsiatsiyalarni, obyekt yechimini grafik izlanishlarga aylantirish, ya'ni assotsiativ rasm solish ishlaridan foydalaniladi.

1.2. Kostyum dizaynini loyihalash usullari

Hozirgi sharoitda kiyim dizaynini o'qitishning asosiy vazifasi — loyihalashning har xil usullaridan foydalanib, sotsium va madaniyat muammolari bilan bog'liq muhim loyiha vazifalarini o'z oldiga qo'yadigan va uni yecha oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir.

Postmodernizm estetikasining iste'molchi estetik ehtiyojlariga binoan paydo bo'lgan yangi estetik va ekologik muammolari yangi siymolar, yangi shakllar, texnologik usullar va kiyim modellashda zamonaga yarasha yangi tamoyillarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Zamonaviy dizaynda eski loyihalash prinsiplarining o'rniga «muhit» loyihalash yangi prinsiplari yuzaga keldi. Ular o'z navbatida bir nechta vazifalarni bajarishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan:

- inson yashayotgan muhitning ekologiyasini inobatga olib, loyihalashni real madaniy-tarixiy kontekstga kiritish;
- loyihani abstrakt iste'molchiga emas, balki individual shaxsga in'om etish;

- loyiha ishida dizayn obyektining asosiy iste'molchisi bilan hammualliflik qilish;

- dizayner bergan sxemadan dizayn mahsulotiga ijodiy munosabatda bo'lish;

- dizayner faoliyatining mohiyati — buyum muhitining ko'pgina obyektlarini yaratmasdan avval odamning turmush tarzi ssenariysini taqdim etish.

Shu sababdan dizayn mahsulotlariga yangi talablar qo'yiladi: ular go'zal, odam ruhiyatiga yaxshi ta'sir etishi, unda ijobiy hislarni tug'dirishi, ijod qilishiga imkoniyat yaratishi lozim.

Kostyumni modellash ishida bitta vazifa qo'yilsa, dizayn umumiy muammoni o'z oldiga qo'yib, uni yechishga urinib ko'radi. Bu muammolar modali tendensiyaning jihati bo'lmasdan, shaxsning jamiyatdagi faoliyatiga taalluqlidir. Agar kiyimni modellashda yaxshi shakl hosil qilish, figuraga mos bo'lish, zamonaviy bo'lish maqsadi qo'yilsa, dizayn esa muayyan maqsadda erkinlik berib «shaklni buzadi» (dekonstruksiya usuli), gavgada boshqa klassik Yevropa an'analariga oid bo'lmagan o'rnashish usulini ataylab sinab ko'radi.

Dizayn yangi yo'nalishlarni ishlab chiqadi, ularga asoslanib modada tendensiyalar rivojlanadi.

XXI asr kostyum dizayni quyidagi masalalarni yechadi deb hisoblash mumkin:

- oddiy shaklni murakkabiga transformatsiyalash;
- razmersiz kiyimni ishlab chiqish;
- tikilmagan kiyimni yaratish;
- oddiy bichim asosida kiyim yaratish;
- har xil assortimentlarning bir-biriga kirishishi va qo'shilish tendensiyasini rivojlantirish;
- oddiy vositalar yordamida kiyim ishlab chiqish;
- «uniseks» buyumlarni yaratish;
- komfortni taqdim etish uchun kiyimni transformatsiya etish;
- yangi materiallar, gazlamalar, faktura va naqshlarni qidirish;
- yangi texnologik usullarni taqdim etish;
- ideal buyumni ishlab chiqish;
- noan'anaviy materiallardan bir marta foydalaniladigan kiyim loyihalash.

Natijada kostyum dizayni kiyimni komfortligini, tashqi muhit bilan uyg'un qo'shilishini, kiyimning yangi shakllarini yaratish muammolarini yechishga urinadi. Kombinatorika, modul, dekonstruksiya va boshqa loyihalash usullaridan foydalanib, dizayn kelajak kiyimining rivojlanish bosqichlarini taqdim etadi.

Dizaynerning fikrlashi ixtisos yo'nalishiga qarab rivojlansa va dizaynerning o'zi quyidagi kasbiy fazilatlariga ega bo'lsa, loyihalash shundagina foydali natija beradi:

- unda masalani aniq ko'rish va ifodalash qobiliyati bo'lishi lozim;
- u qisqa vaqt davomida ko'p g'oyalarni tez ishlab chiqishi lozim;
- ajoyib yechimlarni topishi lozim;
- berilgan muammoga oid ko'p yechimlarni tez o'ylab chiqish mahorati bo'lishi lozim.

Dizayner loyihalalanayotgan masalani yechish uchun ijodiy jarayonda muayyan reja tuzib olishi kerak. Ular:

- 1) g'oyaning paydo bo'lishi va masalani qo'yish;
 - 2) ma'lumotni yig'ish va to'plash, ijodiy manbani tanlash;
 - 3) kuchini konsentratsiyalash, intensiv ishlash, har xil evristik va loyihalash usullaridan foydalanish;
 - 4) tanaffus qilish, diqqatni chetga tortish va bir necha vaqt o'tgandan so'ng yana yechimga qaytish, yangi nuqtai nazar bilan uni baholash;
 - 5) fikrning ravshanlashuvi — yakuniy optimal yechimni hosil qilish.
- Nazariy va amaliy ish barcha loyihalash bosqichlarida umumiy loyihalash usuliga ko'ra tuzilishi mumkin, ya'ni:
- muammo situatsiyasini anglash;

- loyihalashdan oldin tahlil etish;
 - masalani yechish uchun vositalar va prinsiplarni ta'riflash;
 - formal siymoni tashkil etish;
 - loyihani ishlab chiqish.
- Loyihalash uslubiy jarayonini to'rt asosiy bosqichga bo'lish mumkin:
- informatsion;
 - tahliliy - tadqiqot qismi;
 - sintetik;
 - kommunikativ - amaliy qism.

Kombinatorika usullari

Kiyim loyihalashda kombinatorika usullarini ilk bor 1920-yillarda konstruktivistlar A.Rodchenko, L.Popova, V.Stepanovalar qo'llashgan.

Konstruktivistlar sistemaga oid tarkibiy tahlilni o'zlashtirib, abstrakt rangtasvirda «formal tajribalar» bilan shug'ullanib, bu usullardan kiyim ishlab chiqishda foydalanishgan. Kiyim loyihalashda ular oddiy geometrik shakllar to'plamidan standart elementlarni, bazaviy shakl asosida har xil bezaklarni tayyor standart obyektlarini kombinatsiyalash kabi bir necha shakllantirish usullaridan foydalanishgan. Keyinchalik shaklni hosil qilishning programmashtirilgan usullari sanoatga oid kolleksiyalarni loyihalashda faqat yetakchi usul bo'lib qolmasdan, balki grafik kompyuter programmalari uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Kombinator usullariga quyidagilar kiradi: kombinatorika, transformatsiya, kinetizm, razmersiz kiyim ishlab chiqish, yaxlit bo'lak matodan kiyim yaratish.

Kombinatorika — dizaynda fazoviy, konstruktiv, funksional va grafik tarkiblardan variantli o'zgarish qonuniyatlarini qidirish, tadqiq etish, foydalanishga va tipik elementlardan dizayn obyektlarini loyihalash usullariga asoslangan kiyim shaklini hosil qilishdir. Sodda qilib aytganda, kombinatorika — har xil tarzda shakl va uning elementlarini kombinatsiyalashdir.

Kombinatorika bu — variantli izlash bo'lib, ularni loyihalashning bir qator asosiy usullari mavjud. Ular:

- to'qimachilik kompozitsiyalarini, rapportli gazlamalarni yoki trikotaj polotnosini ishlab chiqqanda elementlarni tekislikda kombinatsiyalash;
- yaxlit shakl hosil qilinganda tipik standart elementlarni (modul) kombinatsiyalash;

— muayyan shakl ichida (bir konstruktiv asos yoki bazaviy shakl) detallarni va proporsional bo'linishlarni kombinatsiyalash;

— tayyor komplektlarni tashkil etish, tayyor variantlarni kompyuterda qidirish.

Kombinatorika joyini o'zgartirish, qo'shimcha, guruhlash, aylanish, ritmlarni tashkil etish kabi usullardan foydalanadi.

Joyini o'zgartirish yoki evristik kombinatsiyalash elementlarning o'zgarishini yoki almashinishini nazarda tutadi. Bu usul loyihalashda keng tarqalgan, chunki u oddiy va deyarli kutilmagan natija beradi. Bu usul kiyim bo'ylab detallar kompanovka qilinganda, bir detallar boshqalari bilan almashtirilganda, bir konstruktiv asosda buyumning detallaridan variantli foydalanishda qo'llaniladi. Masalan, yoqani cho'ntak, belbog', sumka, transformatsiyalanadigan kvadrat, uchburchak, doiraga va boshqaga almashtirish mumkin. Ba'zan bu g'oya be'mani bo'lsa ham, unda ratsional g'oyani topish mumkin.

Qo'shimcha (o'yib o'rnatish) usulidan oddiy shakldan murakkab shakl hosil qilinganda foydalaniladi. Oddiy shakl ma'lum yo'nalishda (vertikal, gorizontaal, diagonal yoki aralash) qirqladi va turli shaklli geometrik shakllar (kvadrat, to'g'ri to'rtburchak, uchburchak, doira, kapalak, gul va boshqa) orasiga kiritiladi.

Transformatsiya (lot. «transformasio» o'zgarish) — kiyim shaklini boshqa turga aylantirish yoki o'zgartirish uchun kiyim loyihalashda ko'pincha foydalaniladigan usuldir. Transformatsiya jarayoni dinamika, o'zgartirish harakati bilan mavjud bo'ladi.

Transformatsiya quyidagicha amalga oshiriladi:

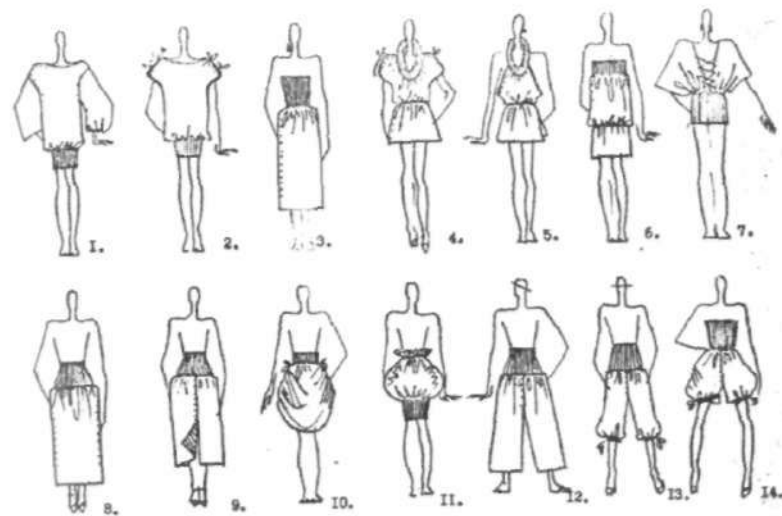
1) bir shaklni ikkinchisiga o'zgartirish (masalan, uzun yubkani kalta qilish, taxlama sumka va b.);

2) bir detalning shaklini o'zgartirish (masalan, yoqaning uchi qaytariladi, o'riladi, bog'lanadi va b.) (6a, g-rasmlar).

Kinetizm (yunon. kinetikos — harakatga keltirmoq) kombinatsiya qilish nazarda tutiladigan loyihalash usuli bo'lib, uning asosida ko'z ilg'aydigan shaklni harakatga keltiradigan g'oya yetadi.

Kinetizm usuli shaklda, bezakda, naqshda va boshqa ko'z ilg'aydigan dinamikani hosil qilishda uchraydi. Shaklning harakat g'oyasi V.Tatli, K.Melnikov, A.Rodchenko va boshqalarga mansub, 1920-1960 yillarda bu g'oyani L.Moxoy-Nad, M.Dyushan, R.Soto, N.Shoffer, Vazarellilar rivojlantirishgan.

Kostyum dizaynida kinetizm usuli kiyimni transformatsiyalaydigan detallarning dinamikasida, aylanayotgan va harakat qilayotgan

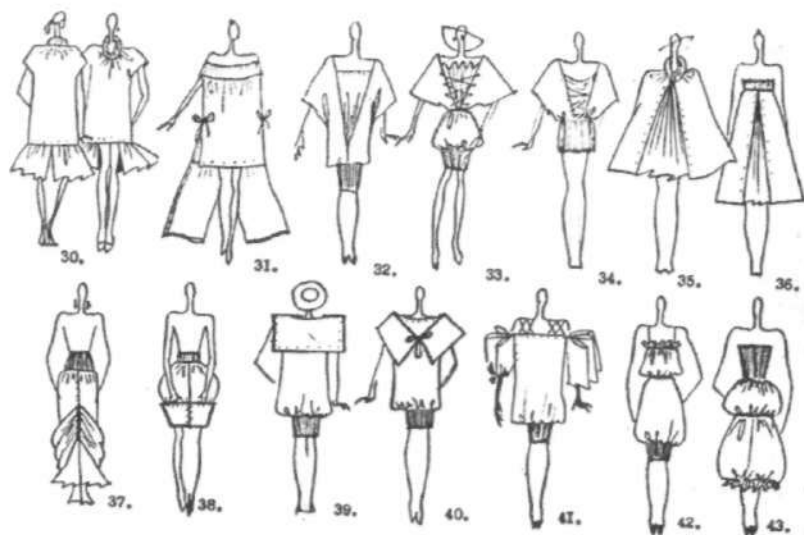

6a-rasm

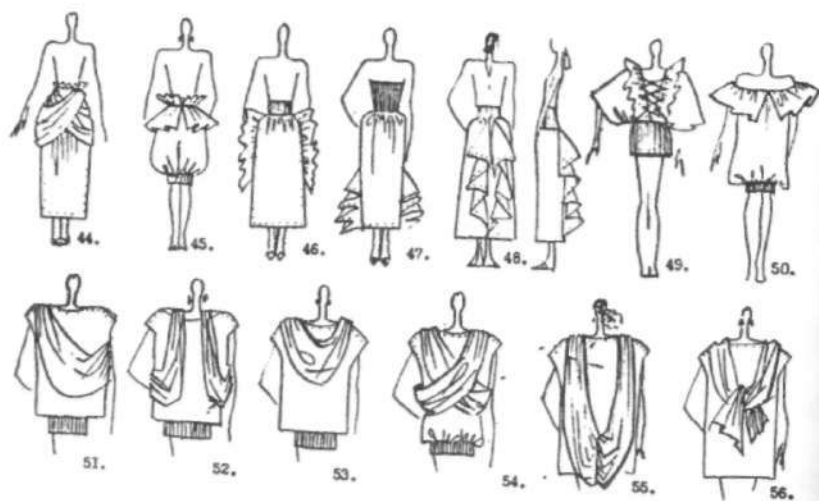

6b-rasm

elementlarida namoyon bo'ladi. Ko'zni aldaydigan grafik vositalar yordamida «op-art» uslubida modellar kolleksiyasi ishlangan. Illyuziya effekti asosan to'qimachilik sohasida va trikotaj to'qilishida qo'llaniladi. Statik shakl ichida kinetizm yordamida kuchli dinamikani yaratish mumkin (7a, f-rasmlar).

6d-rasm

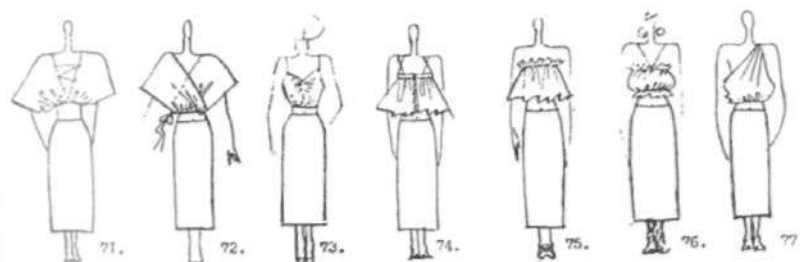

6e - rasm

Razmersiz kiyimni ishlab chiqish — har xil qomatli odamlarga mos keladigan o'rta razmerli kiyimni ishlab chiqish uchun kombinatsiyalangan loyihalash usulidir. Razmersiz kiyim turli hajmli trikotaj kiyimlarida mavjud. Bunday kiyim turini loyihalash va ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi, ya'ni ma'lum kombinatsiya yordamida hayotning barcha jabhalariga mos kostyum garderobini tashkil etish mumkin.

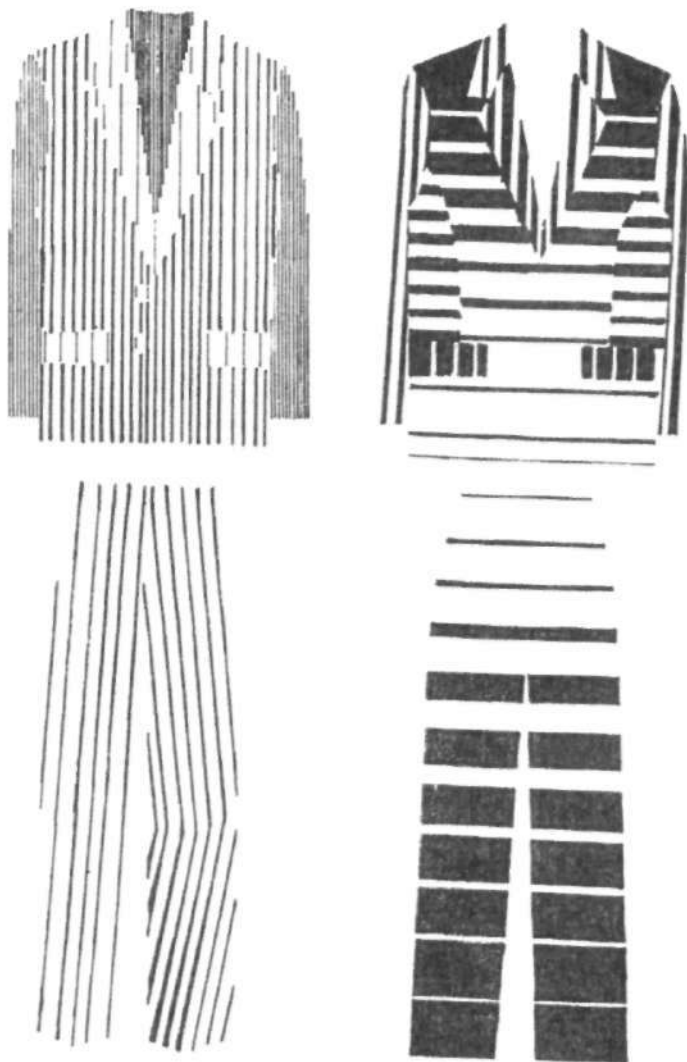
6f-rasm

6g-rasm

Shuni ham hisobga olish kerakki, buyumlar oddiy, hatto ularning shakli primitiv bo'lishi kerak. Shunda ulardan oddiy va murakkab komplektlarni tashkil etish mumkin. Bu yerda «oddiydan murakkabga» o'tish usulidan foydalaniladi.

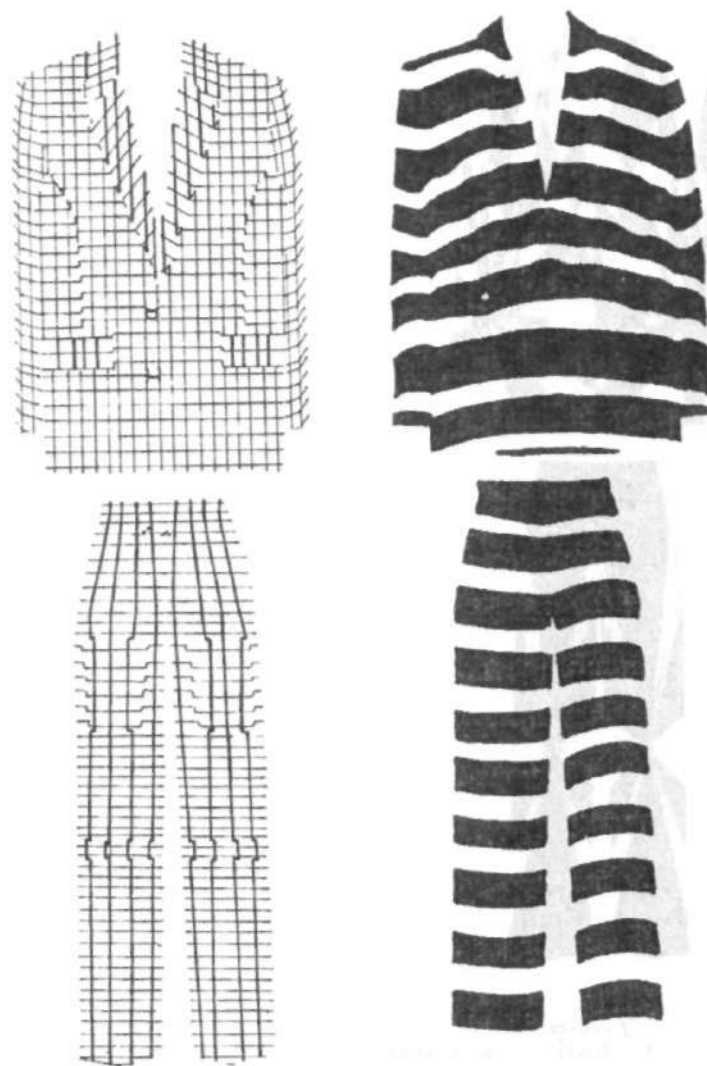
1990-yilda amerikalik dizaynerlar trikotajdan modali kiyimlarning o'zgaruvchan garderobini taqdim etishdi. Taqdim etilgan komplektning ayrim qismlari («truba») juda oddiy. Tavsiya etilgan juda oddiy shakllar

7a,b - rasm

(«truba» turida) komplektning ba'zi qismlari oddiy kostyum ko'rinishiga ega bo'lib, ushbu oddiy shakllar komplektning qismi sifatida bir-biri yoki boshqa kiyimlar bilan kombinatsiyalanib, kiyilishi mumkin.

Razmersiz kiyimning assortimentini har xil, ya'ni ularni birini ustiga ikkinchisi kiyilgan, drapirovkalanagan trubasimon toplar, qo'sh burmali trubasimon toplar, har xil qo'shburmali yubkalar, yopishgan siluetli,

7d,e - rasm

uzunligi minidan maksigacha yubkalar, har xil razmerli «xomutlar» yoqa, lif, belbog'simon kiyish mumkin bo'lgan kiyimlar tashkil etadi.

Razmersiz kiyim g'oyasini yapon dizaynerlari ham taqdim etishgan. Masalan, I.Miyake barcha odamlarning bo'yiga va ko'ndalangiga mos gofreni qo'llab, kiyim kolleksiyalarini taqdim etgan. Demak, kiyimning tanaga yopishib turish effektiga elastik trikotajdan tashqari, gofre,

7f - rasm

Masalan, ro'mol — karedan (90 x 90 sm) bo'yni va belida bog'lanadigan lifni, xalqa yordamida lif - bikinida (ikki qismdan iborat kiyim)ni, o'rab kiyiladigan yubka - sarongni, bo'yin bezaklarini va hokazolarni barpo etish mumkin.

Matoda kesim qilib, har xil kiyim turlarini taqdim etish mumkin.

Kompanion-matolarni ikkiyuzli gazlamada, turli materiallarda, har xil bezak, moslamalar, kesimlar, qo'shimchalar va turli geometrik shakldagi mato bo'laklarida, origami usulini qo'llab, kostyum qismlarining turlicha variantlarini taqdim etish mumkin.

plisse, g'ijimlangan faktura, laykra va rezinka qo'shilgan mato, kuliska va drapirovka yordamida erishish mumkin.

Elastik materiallar rivojlanganligi bois «hammabop kiyim»larni loyihalash uchun imkoniyatlar ko'p. Iste'molchi esa komplekt yaratganda o'z ijodini ham qo'shadi.

Yaxlit mato bo'lagidan kiyim ishlab chiqish — bichilmagan va tikilmagan kiyimni kombinatorika usulida yaratish demakdir. Bu usul ibtidoiy xalqlarda, yunon va rimda, hind va hindularda va boshqa xalqlarda qadimdan bo'lgan.

Tikilmagan kiyim usuli texnologik va konstruktiv jihatdan juda qiziqarli va samarali natija beradi. Har xil moslamalar (bog'lash, tugun, bantlar, furnituralar) yordamida transformatsiya o'zgarishi ro'y beradi. Masalan, «Ernes» Fransiya firmasi «kare» ro'mollari bilan dunyoga mashhur ko'rgazmalarda doimo o'z mahsulotdan foydalanish usullarini namoyon etadilar.

Loyihalashning modul usuli

Dizayn buyumlarini ishlab chiqishda modul loyihalash usuli — standartizatsiya sohasida eng samarali faoliyat hisoblanadi. Bu usul buyumning tarkibiy elementlarini unifikatsiyalashga muhtojlik tug'diradi. Unifikatsiyaning asosiy prinsipi shundaki, unifikatsiyalashgan elementlardan (modullar) minimal foydalanganda har xil dizayn buyumlarini hosil qilish mumkin. Modulga oid loyihalash konstruktiv, texnologik va funksional tugallanganlikni bildiradi.

Modul — me'yor o'lchovi. Avval odam tanasining ayrim qismlari ma'lum me'yor o'lchovi asosida bo'lgan, ya'ni dyum — katta barmoq bo'g'imining uzunligi, pyad — ikki tomonga surilgan katta va ko'rsatkich barmoqlar orasidagi masofa, fut — odam oyoq kaftining o'rtacha uzunligini bildirgan. Masalan, Angliya o'rta asr me'morchiligida fut, Italiyada kvadrat va to'g'riburchak modul bo'lgan. Me'morchilikda moduldan foydalanish yaxlit va uning qismlari uyg'unligiga erishish uchun badiiy vosita vazifasini bajargan.

Modul bu — yaxlit shaklda, takrorlanib, qoldiqsiz joylanadigan, asos qilib olingan o'lchov me'yori hamdir. Karralik esa modulning qoldiqsiz joylanish tartibini bildiradi.

Ayni paytda zamonaviy me'morchilik moduli — 10 sm, quruvchilikda — 30 yoki 40 sm; stanok va asboblilar bilan ishlashda — 5 sm, interer jihozlarida — 5 va 15 sm ni tashkil etadi.

Badiiy shakllarning variantligi — xalq ijodining o'ziga xosligini ifodalaydi. Masalan, xalq naqshi, odatda, bir necha takrorlangan elementlardan iborat. Dog'iston zargarlarining naqshi 27 standart elementlardan tuzilgan, Ozarbayjon kashtalarida 3-5 bir xil mavzular qo'llangan.

— Hozir ularning barchasi shunchalik «kutyur» ko'rinishda qimmatbahoki, endi yangicha o'ylashni boshlash vaqti keldi, qandaydir yangi biror narsani taqdim etish lozim, — degan edi mashhur yaponiyalik dizayner I.Miyake. — Bu mening nazarimda, yangi moduldagi kiyimni taqdim etishdir.

Modul odamning tana o'lchamlari va kiyimning optimal o'lchamlari asosida tanlanadi. Odatda, modul oddiy geometrik shakllardan iborat. Kiyim dizaynida modulning asosiy xossasi shundaki, uning o'ng va teskarisiga toza ishlov beriladi. Ularga qo'llangan materiallar, birlashtirish usullari, ranglari, geometrik shakllari turli variantli buyumlarni yaratishga imkon beradi.

8-rasm

Transformatsiya usulida o'zgartirishga imkon beradigan biriktirish usulini qo'llash lozim. Buyum shaklini o'zgartirish sabablari quyidagilar bo'lishi lozim:

— kichkinadan katta qilish yoki kattani kichik qilish (bu modulli o'ralish yoki modulni yozish usuli);

— oddiy shakldan murakkab shaklni hosil qilish yoki murakkab shakldan oddiysini yaratish;

— shaklni o'zgartirib, buyumni nimaga mo'ljallanganligini o'zgartirish.

Modul murakkab shaklli bo'lgani holda (gul, yaproq, kapalak, qushlar va b.), ularni bir-biriga tikib qo'yish mumkin yoki «brira» kashta usulida («rishele» kashta elementi) biriktirish mumkin. Har xil shaklli modullar bir-birining ustiga biriktirilganda murakkab kompozitsiyalarni yaratish mumkin (8-rasm).

DEKONSTRUKSIYA USULI

1980-yillarning boshida yapon dizaynerlari Yo. Yamamoto va R. Kavakubo, keyinchalik belgiyalik D. Van Notten va A. Domelmeysterlar dekonstruksiya usulini tavsiya etishdi, Jan Pol Gote va Djon Galyano ularni qo'llashdi.

Libosni modellashda dekonstruksiya usuli yangicha yondoshish, figurada buyumning mos kelishini va uning shaklining erkin manipulyatsiya qilinishi nazarda tutiladi. Yaponiya dizaynerlarining ishlari Yevropa modelerlariga kuchli ta'sir etdi, ular qiziqish bilan nosimmetrik bichimni, buyum chetining notekisligini, uzilishini, turli yirtiqalar va qiyqimlarni, konstruksiyaning chap va o'ng tomoniga bo'lishni, inversiyani (choklar buyumning ustida, latskanlar orqasida, taqilmalar no'anaviy joylarda, vitachkalar o'ng tomonida), tugallanmagan elementlarni, umuman an'anaviy texnologiyaning buzilishini qo'llashgan.

Inversiya (lot. «inversio» — o'rin almashtirish) o'ziga xos qiziqarli usul, ya'ni unda zidni asos qilib loyihalash, o'rin almashish usuli va ko'pincha bema'ni o'rin almashish usullaridan foydalaniladi.

Natijada kostyum dizaynida bu usulning ayrim jihatlari ko'rinadi. Ular quyidagilar:

— choklari o'ngiga tikilgan buyumlar;

— ichi bo'sh ko'p sirtqi cho'ntakli sumkalar;

— ikkiyuzli buyumlar;

— ichki kiyimni ustki kiyimga aylantirish;

— firma leyblini (belgisi) buyumning o'ng tomoniga chiqarish va h.k.

Inversiya dizaynarni no'anaviy fikrlashiga, umuman unda yangi g'oyaning paydo bo'lishiga imkon beradi. Masalan, yoqa va latskanlar etagida joylashgan, ko'ylak va galstuk yubkaga aylanadi, shimlar bluzkaga o'xshab qo'lga kiyiladi va b (9a,b-rasmlar).

2000-2001-yillarda dekonstruksiya odatiy kiyim komplektlarini buzish tomonga o'zgardi:

— bluza, mayka, bir yengli kurtka;

— bir pochali shim;

— faqat bir chap yoki o'ng tomonli kurtkalar;

— ort bo'laksiz va olinadigan yengli kurtka;

— yubkaning yarmidan bitta ishton pochasi;

— yubkaning yarmi;

— cho'zilishga oid kiyimga o'tgan jaket;

Yuqoridagilardan so'ng libos kiyish usuli ham o'zgardi. «Granj» uslubining kuchli ta'siri ko'rindi. Masalan, jo'rttaga qilingan palapartishlik, har xil uzunlikdagi buyumlarni qavat-qavat qilib kiyish odat tusiga kirdi.

2001-yil moda programmasining dovrug'i trikotaj kiyimida, shimlarda, jaketlarda, yubkalarda, yenglarda ko'ndalang ser Burma qilish usulidan foydalanilganlik uchun ham keng tarqaldi.

9a-rasm

9b-rasm

Undan tashqari, an'anaviy klassik ansambl «jaket-yubka-bluzka» uslubi ham o'z ahamiyatini yo'qotdi. Klassik pidjakka yubka o'rniga ichki kiyim uslubidagi «pachka», jaket va shortlar, pidjak galstuk bilan trusilar, nimcha — futbolka — shortlar, pidjakning ikkiga bo'linishi kabi uslublardan foydalaniladi.

Shunday qilib, dekonstruksiya 1990-yillarnig oxiri va XXI asr boshida dizaynning farqlovchi xususiyatiga aylandi. U qomatda kiyimning erkin turishini, tana va kiyim orasida havoning mavjud bo'lishini ta'minladi va kiyimni komfort qildi. Undan tashqari, dekonstruksiya klassik kostyum tuzilishining shaklini o'zgartirishni tavsiya etdi va shu bilan kiyim kiyishning yangi usullarini taqdim etdi.

1.3. Kostyum kompozitsiyasidagi tushunchalar

Kompozitsiya lotincha «comosito» — qurish, tuzish degan ma'noni bildiradi.

Kompozitsiya — badiiy asar shaklining barcha elementlarini, mazkur asarning obrazli, g'oyaviy- badiiy mazmunini ifoda etuvchi uzviy bir butunlikka birlashtirishdir.

Kiyim kompozitsiyasi — kiyim shaklining barcha elementlarini, uning mazmunini vositalar yordamida ifoda etadigan birlikni barpo etishdir.

Har qanday badiiy asarda uni tashkil etgan barcha elementlar o'rinli bo'lishi kerak. Ortiqcha yoki muallif fikrini yetarlicha ifoda etolmaydigan jihatlar mavjud bo'lsa, ularning barchasi olib tashlanishi lozim.

Kompozitsiya maxsus badiiy tildan iborat bo'lib, uning yordamida san'atkor borliqni aks ettiruvchi g'oya va tuyg'ularni tasvirlab beradi. Badiiy siymo borliq in'ikosining estetik shakli hisoblanadi. Kiyimning badiiy siymosi bu — kiyimning aniq vazifasini va borliqni aks ettiruvchi

asosiy g'oyani ifodalovchi modelning umumiy qiyofasidir. Kostyumning mazmuni uning nimaga mo'ljallanganiga qarab belgilanadi.

Har qanday badiiy asardagi jihatlar bir-biriga uyg'un bo'lishi kerak. Uyg'unlik (grekcha «harmoniya»-garmoniya) — san'at asarining ayrim bo'limlarining bir-biriga mosligi, muntazamligi, bog'lanishi, turli-tumanlikdagi spesifik birligidir. San'atdagi uyg'unlik esa badiiy asar barcha bo'limlari (tarkibiy qismlari)ning organik aloqadorligini aks ettiradi.

Shunga ko'ra, san'at asarining garmonik shakli shunday shaklki, u ichki va tashqini, bo'lak va yaxlitni, odam, material negizi va muhit bilan har tomonlama uyg'unlikka erishganlikni ifodalaydi. Asarning badiiy boyligi uning majmui bilan tavsiflanadi.

Badiiy konstruksiyalash dizaynining ikki jihati bor: sezgi-emotsional va mantiqiy-ilmiy. Birinchi jihat muallifga, uning didiga, tuyg'usiga, dunyoqarashiga va qiziqishlariga bog'liq. Shularning barchasi ijodiy jarayonga va san'at asariga mislsiz ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mantiqiy-ilmiy jihat esa muallifdan buyumning funksional, texnik va texnologik tomonlama takomillashgan shaklini yaratishni nazarda tutadi.

Kompozitsiya qonuniyatlarini bilish ijodni cheklamaydi, aksincha, muallifni aniq bir maqsadni ko'zda tutishga undaydi, tasodifiy xatolardan ogohlantiradi.

Kompozitsion nazariya umumiy kategoriyalarga asoslanadi. Kostyum kompozitsiyasi uyg'un bir butunlik sifatida shaklning yaxlitligi, simmetriya va nosimmetriya, statiklik va dinamiklik, kompozitsion muvozanat kabi bir qator xususiyatlarga ega.

Kompozitsiyaning zarur xususiyatlari ijodiy jarayonda shunga munosib kompozitsion vositalar bilan ta'minlanadi, ya'ni nisbatlar va mutanosibliklar, qarama-qarshilik (kontrast), nyuans va o'xshashlik, metrik va ritmik tuzilishlar, rang, materiallar, bezaklar va shakl plastikasi shular jumlasidandir.

Uslub bu — jamiyatning moddiy va ma'naviy madaniyatidagi muhim va xarakterli belgilar, ijodiy prinsipning tarixan tarkib topgan bir qator barqaror mushtarakligidir. Uslub bu — davrning badiiy tili, uning badiiy tavsifi hamdir. Davr o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy tuzum bilan belgilanadi. Shu jihatdan, har bir davr o'ziga xos badiiy uslubga ega. U jamiyat hayotidagi muhim omillarni aks ettiradi. Har qaysi tarixiy davr o'zi uchun xarakterli shakllarni tanlaydi, insonning kostyumida ma'lum darajada o'z ifodasini topgan muayyan estetik idealni o'ziga bo'ysundiradi.

Oyoq kiyim — tashqi muhitdan saqlaydigan, yurganda qulaylik tug'diradigan va estetik funksiyani bajaradigan oyoq kafti va boldirning qobig'i.

Qo'shimchalarga — sharf, sumka, hassa, soyabon, qo'lqop, bo'yin ro'mollari, muftalar, ko'zoynaklar, lornetlar, monokllar va boshqalar kiradi. Ular kostyumda utilitar funksiyadan tashqari estetik vazifani bajarib unga tugal ko'rinish beradi.

Ko'ylak tushunchasining ikki ma'nosi bor. Birinchidan, u bevosita tana ustidan kiyiladigan kiyimni anglatadi, (ich kiyim va poyafzal tashqari), ikkinchidan, ich kiyim ustidan kiyiladigan ustki kiyim (asosan ayollar kiyimi)lar ham bunga misol bo'la oladi.

Liboslarga yelka va bel kiyimlari kiradi.

Garnitur odatda aynan bir tur materialdan tayyorlanib, ma'lum bir maqsadga mo'ljallangan buyumlar yig'indisi (ich kiyim garnituri, zargarlik buyumlari garnituri va b.)dir.

Garderob — bir qator hollarda zarur bo'lgan kiyim komplektlari va kostyumga kiruvchi boshqa qo'shimcha buyumlar, ya'ni bir kishining va butun oila a'zolari kiyimlarining yig'indisidan iborat. Birga kiyiladigan buyumlarga qarab garderob odatda, bahorgi-kuzgi, yozgi va qishki bo'ladi. Mohirlik bilan sinchiklab tanlangan shaxsiy garderob turli hollarga mo'ljallangan komplektlar va ansamblarning bir qator chiroqli uyg'unlashgan mujassamligini tuzish imkonini beradi.

Komplekt — bir xil yoki har xil materiallardan tayyorlangan, ma'lum uslub va mo'ljalga mos buyumlar to'plamidir. Komplekt ochiq sistema bo'lib, ayrim buyumlarni unga qo'shish va undan olish mumkin. Bunday hollarda kostyum kompozitsiyasining yaxlitligi buzilmaydi.

Ansambl — kostyumning muayyan badiiy birligiga ega bo'lgan barcha qismlarining yig'indisidir. Ansambl o'zaro mustahkam birlikni, bo'linmaslikni bildiradi. Ansambl qismlari o'zaro qat'iy bo'ysunganligi sababli inson siymosini va davrni eng to'liq ifoda etish xususiyatini bemalol anglash mumkin. Ansambl yagona kompozitsion mo'ljalga binoan yaratilib, undagi hamma qismlar o'zaro moslangan va yagona maqsadga qaratilgan bo'ladi. U ko'p qismlik va ko'p qavatlik, o'zaro bog'liqlikning qat'iy tizimi uchun xarakterlidir. Ansamblning yana bir xarakterli xususiyati, undan birorta qismni olib tashlab yoki biror boshqa qism qo'shib bo'lmaydi.

To'plam — umumiy vazifani bajaruvchi bir necha buyumlar yig'indisi. Unda material bilan uslub birligi bo'lishi shart emas (Masalan, bolalar ich kiyimi to'plami).

Kolleksiya — siymosi va konstruktiv yechimi, uslubi, bazaviy shakli, materiali va boshqa yagona asosda yaratilgan, vazifasi turlicha bo'lgan modellar seriyasidir.

Model — turi, shakli, matosi va boshqa sifatlariga ko'ra yangi namuna.

Fason — nomdosh guruhda shakli, bichimi va boshqa xususiyatlarga ega bo'lgan kiyim.

2. KOMPOZITSIYA ASOSLARI

2.1. Kompozitsiya kategoriyalari: tektonika va shakl

Kompozitsiya nazariyasi kuzatilayotgan hodisalar orasidagi eng umumiy va eng muhim aloqalar va munosabatlarni aks ettiruvchi kategoriyalarga asoslangan bo'ladi. Kostyum kompozitsiyasida tektonika bilan hajmiy-fazoviy tarkib ana shunday kategoriyalar hisoblanadi.

Tektonika — bu buyum shaklida material va konstruksiyani ishlatishning aks ettirilishidir.

Shakl ifodalilikning estetik vositalaridan biri bo'lib, tektonika buyumni material-konstruktiv asosi va ishlab chiqarish texnologiyasi bilan bog'lagan. Bu bog'lanish turli darajada ko'rinishi mumkin. Ba'zan tektonik usul ustunlik qilib, kompozitsion yechimni belgilaydi.

Rassom ongli ravishda materialni tanlaydi, uning xususiyatlarini aniqlaydi. Konstruksiyadan uning bajaradigan ishi va buyumni tikuv texnologiyasining kompozitsion g'oyasiga bo'ysundiradi.

Estetik ifodalilik nuqtai nazaridan shaklning afzalliklaridan biri — uning texnologik haqqoniyligidir, ya'ni shaklda qo'llangan materiallar va konstruksiyalarning o'ziga xos eng muhim va xarakterli xususiyatlarini aniqlashdir.

Materialning barcha imkoniyatlarini, ularning texnologik xususiyatlari bilan bog'liq tashqi ko'rinishini to'liq bilish rassomga kompozitsion jarayonda materialni keng va erkin qo'llashga yordam beradi.

Har bir materialning o'ziga xos xususiyatlari muayyan shaklga asos qilib olinadi. Masalan, gazlama, trikotaj, noto'qima va plyonkali materiallar maxsus plastik xususiyatlarga ega. Ular shaklning xarakterini, ya'ni yumshoqligini, oquvchanligini, haykalga oidligini, qattiqligini va shaklning konstruktiv yechimini aniqlaydi.

Misol uchun, shifondan bo'laklari minimal miqdorda bo'lgan mayin, plastik, yengil shakl yasalsa, parchadan, qattiq, «quruq», geometrik shakl yasaladi. Yupqa harir kapron matolar birmuncha taranglikka ega, shuning uchun buyum shakli keng bo'lib, choklari minimal bo'lishi kerak.

«Yog'li» to'kilib turadigan yaltiroq gazmollar (krep-satin, krep-atlas) yaxshi drapirovkalanadi va kerakli darajada shakl yaratishga yordam beradi, ular gavdada plastik sirg'alib shu'la taratadi.

«Quruq» gazmollardan (lavsanli jun, zig'ir) odmi, aniq shakllar hosil qilinadi.

Trikotaj matolarning plastikasi yumshoq, gavdada sirg'aladigan shaklni yaratishni talab qiladi, ammo trikotajning texnologik xususiyatlari buyumning kam chokli bo'lishiga majbur qiladi.

Kostyum shaklining plastikligi to'g'risida gapirilganda (uning geometrik aniqligi, ovalligi, yumshoqligi, qattiqligi va h.k), biz doimo materialni plastik xususiyatlarini ko'zda tutamiz. Shuning uchun ma'lum geometrik shaklni yaratishda katta xilma-xillikdan faqat o'z plastik xususiyatlari bilan shu shaklning turg'unligini saqlaydigani tanlanadi.

Kompozitsion yechimi va tayyorlash texnologiyasi bilan maxsus tanlangan material xususiyatlari har xil, u ba'zan kontrast yechimlarni yaratishga imkon beradi. Masalan, jun gazmoldan ko'ylakning yoqasiga va bortiga qotirma qo'yilsa, yubkasi esa klyosh bo'lsa, bu holda gazmol qattiq, haykalsimon va plastik yumshoq ko'rinadi. Demak, turli texnologiya bir xil materialdan har xil shakl yaratishga imkon beradi.

Boshqa badiiy vositalarga nisbatan ITI (ilmiy-texnik ijodiyot)ning yutuqlari tektonikaning o'ziga xos xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Fan va texnikaning o'zaro munosabati oldin yaratilgan tektonik tizimlarga o'zgarish kiritadi. Yangi material yangi shakl yaratishni talab etadi. Lekin hozirgi paytda sun'iy va sintetik materiallarga tabiiy materiallarga o'xshash xususiyatlar qo'llanadi. Agar materialning o'ziga xos xususiyatlari qo'llanmasa, unda estetik «zo'ravonlik» yuz beradi va u notektonik bo'ladi.

Tektonika bilan bog'liq savollarni yechganda muallif buyumning maqsadga muvofiqligini, mustahkamligini, oddiy tayyorlashni va tejamkorlikni hisobga olishi kerak.

Badiiy konstruksiya shakl buyumlarining funksional o'zaro bog'lanishlarini aks ettiradi, uning asosiy vazifasi — birlik va muvozanat taassurotini yaratishdir.

Materialdan buyumning qanday ishlash nuqtai nazaridan foydalanish har qanday buyumning chinakam tektonikligiga

erishishning muhim shartidir. Agar muayyan materialning potentsial-konstruktiv imkoniyatlaridan foydalanilmasa yoki g'ayritabiiy tarzda ishlatilsa (masalan, zich to'qilgan dag'al materialdan drapirovka qilinsa yoki plastik gazmoldan aniq geometrik siluet loyihalashtirilsa) unda tektonika buzilishidan qutulib bo'lmaydi. Odamning harakatlari natijasida chinakam zo'r kelishlar hisobga olinmasa, shakl konstruksiyasi ishlayotganda notektoniklik yuzaga keladi. Tektonika muayyan badiiy yaxlitlikning uzviy qismi bo'lgandagina aniq va ifodali bo'lib chiqadi.

Shu o'rinda haqli savol tug'iladi: nima uchun tektonika kompozitsiyasining asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi? Gap shundaki, konstruksiya va shaklning konkret materialda ifoda topgan o'zaro bog'liqligi eng muhim jihat bo'lib, u butun buyumning kompozitsiyasini va kompozitsiya ustida olib borilgan ishni, ya'ni kompozitsion vositalardan boshlab, shakl xarakterini hamda uning nyanslarini topishga qadar bo'lgan ishni belgilab beradi.

2.2. Shakl — kiyimni badiiy loyihalash jarayonining asosi

Buyumning tashqi ko'rinishini va chegarasini ifodalaydigan geometrik mohiyati shakl deb hisoblanadi. Shakl (lot. «forma») — tashqi ko'rinish, chegara ma'nolarini anglatadi.

San'atshunoslar shaklni tanlash va uning tuzilishidan san'at boshlanadi, deb hisoblashadi.

Shakl tushunchasining mohiyati. Shakl tushunchasini quyidagi xossalalar bo'yicha tahlil etish mumkin:

- 1) shakl — falsafa kategoriyasi;
- 2) shakl — timsol kategoriyasi;
- 3) shakl — buyum kategoriyasi;
- 4) shakl — faoliyat kategoriyasi.

Shular bilan bir qatorda shakl tizimining dinamik modeli, ya'ni ko'rsatkichlari doimo o'zgaruvchan deb tasavvur etish mumkin.

Shakl tushunchasi insonning dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq. I. Kantning fikricha figura tashqi ko'rinish yoki o'yin. O'yin fazoda va muayyan vaqtda ro'yobga chiqadi. Demak, shaklni o'tmish va kelajak bilan taqqoslab tahlil etish lozim bo'ladi.

Har bir shaklning tashqi muhit bilan bog'lanishini ham tatqiq etish zarur.

Vaqt mobaynida moda shaklning rivojlanish ketma-ketligini, namunaning paydo bo'lishini, zamonaviy shakl standartining ba'zida

rassomlar tomonidan buzilishini ko'rsatadi hamda uslubning o'zgarishiga va uning rivojlanishiga, yangilanishiga olib keladi.

Shakl buyum mavjudligining usuli, texnik va estetik zarurligi bilan ta'riflanadi. U ma'lum psixologik ma'noni ifodalaydi va muayyan obrazli mazmunni ifodalovchi belgi, ramz tizimi ham bo'la oladi.

Kostyumdagi shakl bu — kostyum elementlarining (kiyim, bosh va oyoq kiyim va hokazo) morfologik va plastik aloqa tizimidir.

Dizayn shakli yaratilganda quyidagi asosiy talablarga ahamiyat beriladi:

1) Funktsional talab. Bunda buyumning texnik maqsadi va insonning utilitar talablari oldindan aniqlanadi.

2) Konstruktiv-texnologik talab. Bunda material konstruksiyasining fizik va mexanik xususiyatlarini ratsional va tejimli ifodalash nazarda tutiladi.

3) Estetik talab. Bunda jamiyatning estetik idealiga, buyumning mosligiga e'tibor qaratiladi.

Kostyum shakli inson va uning turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq va bu shakl faqat uning siymosi, razmeri, xarakterini inobatga olgan holda tahlil etilishi lozim.

Kostyum har xil qatlamlarga ko'ra tatqiq etilishi lozim. Har bir qatlam ushbu xossalarga ega:

— Ustki qatlam - rang, faktura, chiziq, naqsh, bezak, ya'ni kompozitsion bezak qatlamlaridan iborat;

— Geometrik tarkib shakl elementlarining o'zaro proporsional nisbatlarini aniqlaydi;

— Tana va qobiq kostyum orasidagi fazo;

— Odam figurasi.

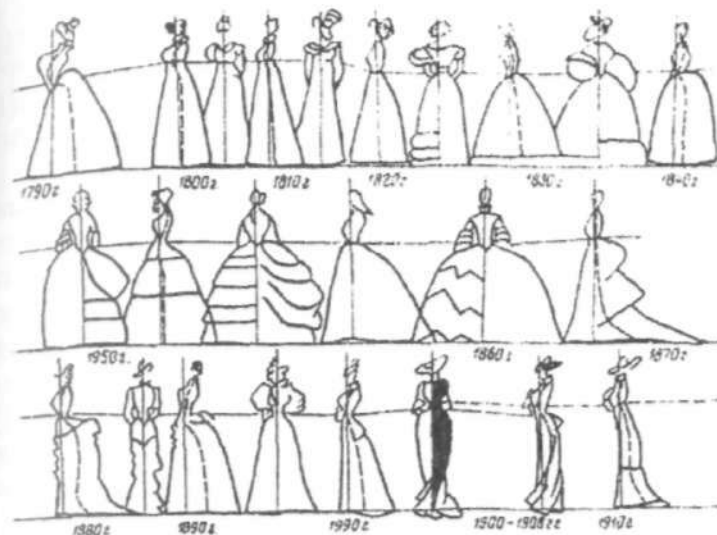
Kostyum shakli biologik tizim kabi xususiyatlar to'plami yordamida barpo etiladi. Demak, shakl bu — odam qomati, muhit va belgilangan muayyan funksiya bilan bog'liq, elementlari o'zaro tarkibiy moslashgan fazoviy vaqt dinamik modeli hamdir.

Shakl tarkibi. Kostyumni uning bo'limlari tarkibi ifodalaydi.

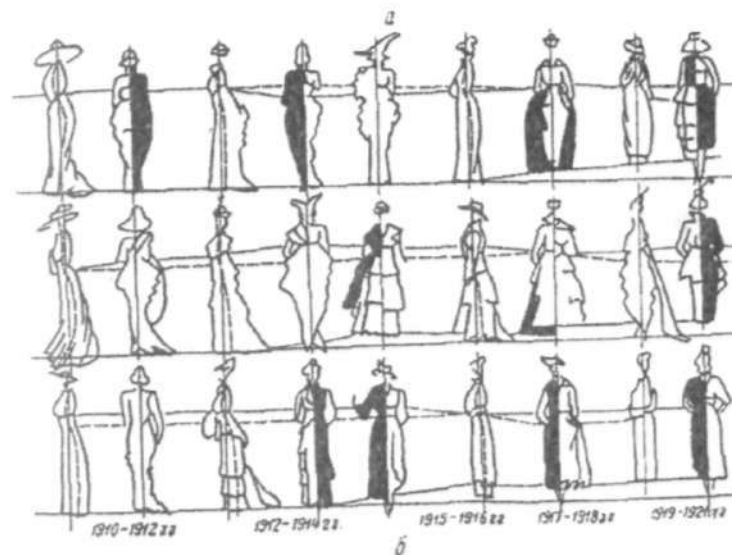
Siymoli, funksional va texnik yechimlari bilan bog'langan geometrik elementlarning ma'lum tizimi shakl tarkibi deb yuritiladi.

Kostyum tarkibini o'rganish uchun shaklning oddiy xususiyatlari, geometrik figuralar, ularning aloqalari va kombinatsiyalari orqali kiyimning turli-tuman turlarini ifodalash zarur.

Tarkib elementi bu — eng oddiy geometrik shakl yaratish uchun «qurilish» material ko'rinishiga ega bo'lgan shakl. (10,11-rasmlar).

10-rasm

11-rasm

Kostyum tarkibini aniqlash uchun hajmlarning geometrik asoslarini ajratib olish kerak. Bu holda albatta bezak elementlari hisobga olinmaydi. Kostyumda asosan uchburchak, to'rtburchak, trapesiya va oval kabi tarkib elementlari uchraydi. Tashkiliy tuzilishi bo'yicha kostyum tarkibi simmetrik va nosimmetrik bo'lishi mumkin.

12 - rasm

Simmetrik tarkibli kostyum odam figurasiga nisbatan simmetrik joylashadi, nosimmetrik tarkibli kostyumda esa figura va kostyum nosimmetrik joylashadi.

Kostyum tarkibi stabil va mobil elementlaridan iborat. Stabil elementlar asosiy tarkibiy elementlarning shaklini, kelajak mohiyatini, uning geometrik shaklini va fazoviy tavsifini aniqlaydi. Kostyumda unga asos qilib olingan geometrik shakl - kostyum bo'limlarining proporsional nisbatlari va gavdani tutish holati hisoblanadi.

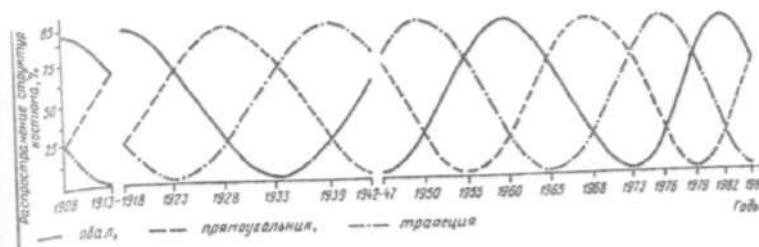
Mobil elementlariga (tez o'zgaradigan) bezaklar, chiziqlar, material, faktura, rang, naqsh, ya'ni shaklni to'ldiradigan elementlar va stabil tarkib chegarasida tez-tez o'zgaradigan elementlar kiradi (12-rasm).

Kostyum shakllari eng avvalo stabil elementlarning umumiyli bilan birlashadi, mobil elementlarning xilma-xilligi esa ularga individuallik berib, ularning aniqligini ifodalaydi.

T.Kozlovning kiyim shaklining tuzilishi yuzasidan olib borgan ilmiy-tadqiqot izlanishlarida bir nechta ushbu qonuniyatlar aniqlangan:

1. Kostyumning asosiy elementlari to'rtburchak, trapesiya va oval bo'lgan. Bulardan har biri ma'lum vaqt siklda takrorlanadi va vaqti-vaqti bilan bitta shakl boshqalariga nisbatan peshqadam, ya'ni lider bo'ladi. Lekin ikkita boshqa shakllar g'oyib bo'lmasdan, birga «yashaydi» va doimo rivojlanib boradi. Ma'lum bir vaqt o'tgandan so'ng peshqadam shakl inqirozga uchraydi va qolgan ikki shakldan bittasi peshqadamlikka o'tadi. Spiral qonuni rivojiga ko'ra bu jarayon doimo takrorlanadi va qonuniyat bo'lib qoladi. Peshqadam shakllar ma'lum bir vaqtda takrorlanib shaklning o'xshash (analog) qatorini hosil qiladi. Shaklning siluetlari o'xshash bo'lgan holda uning ichki yechimi — dekorativ elementlari, konstruktiv tizimi, obrazli yechimi har xil bo'ladi va bir vaqtning o'zida aynan shu shaklga xos bo'lgan texnik, ijtimoiy va ma'naviy turmush farovonligini ifodalaydi. (13-rasm).

2. Shakl rivojlanish jarayonida geometrik va plastik shakllar bir-birining o'rnida keladi. Nozik, figuraning tabiiy proporsiyalarini ta'kidlaydigan kiyim shakli o'rniga, figurani yashiradigan, rasm hattoki

13 - rasm

uni o'zgartiradigan geometrik ko'rinishga ega bo'lgan kiyim shakllari keladi. Bu ketma-ketlik bir-biridan ajralib shakl rivojlanishida uzilmas zanjirni yaratadi. Modaning rivojlanish jarayonida plastik va geometrik shakllar rag'batlarining qarama-qarshiligi ularni eng yuqori darajaga erishgan davrida seziladi. Lekin shakllar rivojlanishi jarayonida ushbu rag'batlarning o'zaro aloqadorligi yuzaga chiqadi (11-rasmga qarang).

3. Shakl tirik organizmlar kabi tashqi o'zgarishlar ta'sirida pulsatsiya (o'zgarib turish) etadi. Pulsatsiya vertikal va gorizontal yo'nalishlarda bo'lishi mumkin.

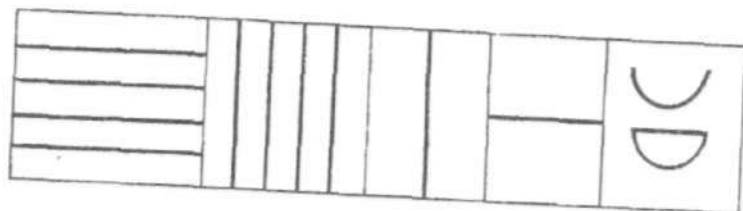
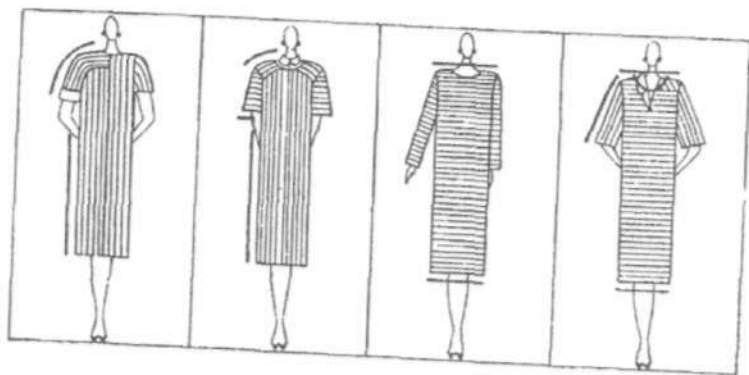
Kostyum rivojlanishi jarayonining o'z amplitudasi bor. Bu tanaga yopishib turishdan, hattoki siqib qo'ygan holdan, tanadan maksimal uzoqlanishgacha, Ular davrning estetik, ideal va texnik imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq (10, 11-rasmlarga qarang) bo'lgan jarayonda kechadi.

4. Mobil elementlar shakllantiruvchi xususiyatga ega bo'lib, u shaklning paydo bo'lishiga, rivojlanishiga va inqirozga uchrashiga sabab bo'ladi.

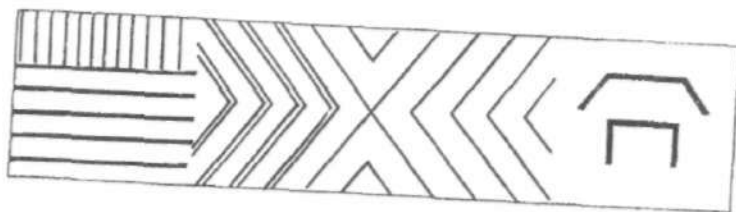
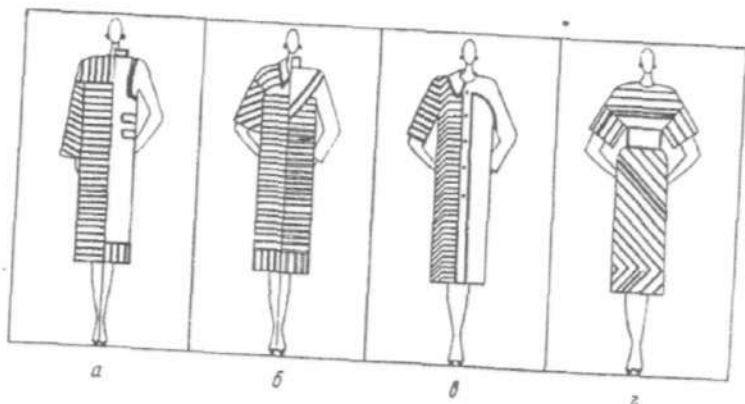
Bir siklning ichida mobil elementlarning faolligi natijasida shaklning o'zgarishi bir necha bosqichlarda kechadi, ya'ni:

— yangi g'oya-shakl paydo bo'lganda, elementlarning o'zaro aloqasi o'xshashlik prinsipi bo'yicha tuziladi. Bu shaklni yaqqol ko'rinishga olib keladi. Kostyumning gorizontal va vertikal yo'nalishi bo'yicha ichki chiziqlari, dekorativ-konstruktiv yechimlari va material fakturasi shaklni yaxlit ko'rinishga keltiradi. Bu bosqichda (3-4 yil) shakl murakkab va yirik detallar bilan yuklanmaydi, materialning tarkibi esa shaklni yaxshi saqlaydi va silliq yaltiramaydigan xususiyatga ega bo'ladi.

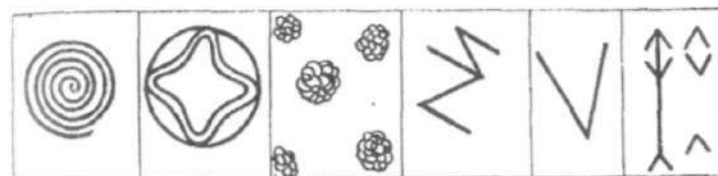
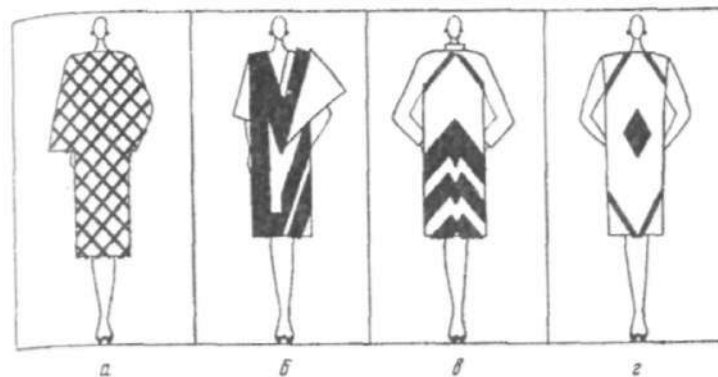
— keyingi bosqichda (3-4 yil) kostyum elementlarining o'zaro aloqasi kontrast prinsipi bo'yicha tuziladi. Rivojlanayotgan g'oya-shakl tasdiqlanadi va u murakkab konstruktiv-dekorativ chiziqlar va naqshlar bilan to'ldiriladi. Kontrast bezakli detallar va har xil fakturali material birikmalari shaklida qo'llaniladi. Materialning tarkibi qalinlashadi va

14a - rasm

14b - rasm

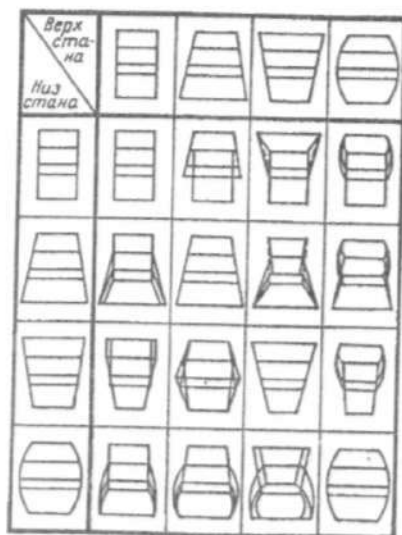
14d-rasm

fakturasi har xil effektlar bilan boyitiladi (to'qilmagan, bo'g'imlar va b.). Detallar va chiziqlar yechimida boshqa yo'nalishlar qatorida diagonal yo'nalish qo'llaniladi. Bular qo'shimcha kompozitsion imkoniyatlarni yaratadi.

— Shaklning uchinchi bosqichi (3-4 yil) ziddiyatlilik prinsipi bo'yicha tuziladi. Bu davrda kiyimning hajmli shakli faol talqin qilinadi. Tarkibi siyraklashgan materiallar shaklni bo'rttirib ko'rsatadi. Konsentrik tasvirlar, spiral yirik naqshlar shakl ichida ma'lum bir yo'nalishda kechib shaklning inqirozga uchrashiga sabab bo'ladi. Shaklning hajmi konstruktiv usullar bilan kengaytiriladi (uzoqlashgan va o'zgaradigan detallar, ko'p qavatlik va b.). Lekin har xil bichim, nosimmetrik va spiral yo'nalish fonida yangi perspektiv shakl chegaralari seziladi. Bunday holda kostyum shaklini matritsa usulida tuzish mumkin. (14a,d-rasmlar).

Kostyumni shakllantirish asoslari

Ma'lum tarixiy davrni ifodalovchi shakl bu — izlanish jarayonida kelib chiqqan shakl-sxemadir. Uning tashkiliy asoslari ijtimoiy tanlash natijasida paydo bo'ladi. Ular amaliy ehtiyojlardan kelib chiqadi, muhit esa ularni o'zlashtirib, ichidan eng zarurlarini tanlab oladi.

15a,b - rasm

Zamonaviy kiyim shakl turlari quyidagicha taqsimlanadi: klassik, bazaviy va modali.

Klassik shakl bu — estetik va utilitar funksiyalar muvozanatiga ega shakl. Klassik shakl uzoq vaqt davomida ijtimoiy tanlash natijasida eng barqaror, funksional foydali elementlardan tuzilgan va rivojlangan shakldir. Ingliz kostyumi, erkaklar quloqchini, fetr shlyapasi, ayollarning «kema»simon shaklli tuflisi va boshqalar klassik shaklga misol bo'ladi (15a,b-rasmlar).

Ular o'zgarmaydi deb hisoblamaslik kerak, chunki kostyumning tuzilishi dialektik jarayon va unda o'zgarish doimo ro'y beradi.

Klassik shaklning tuzilish asoslari kelajak avlodlarga namuna bo'ladi va uning asosida tuzilgan buyumlar namunali deb hisoblanadi. Ushbu shakl demokratik va baynalminal xususiyatlarga ega.

Klassik shakldagi kostyum barcha yoshdagi va turli gavdadagi odamlarga mos keladi.

Klassik shakldagi kostyumlar modaning eng ratsional va funksional tomonlarini olib zamonaga yarasha o'zgaradi va unga mos bo'ladi.

Bazaviy shakl — bu siyosiy va moddiy turmushning g'oyaviy obrazli tendensiyasi, insonga estetik ta'sir qiladigan shakldir. U muayyan badiiy uslub shakl g'oyasining ifodasidir (16a,b-rasmlar).

Bazaviy shakl asosida barcha keyingi shakl turlarining dastlabki tarkiblari qo'yilgan. Bu shakl buyumlar seriyasi asosida olingan.

Bazaviy shakl quyidagi xususiyatlarga ega:
— shakl asosida geometrik elementlarning birligi va barqarorlikka asoslangan garmonik bog'langan yaxlitligi;
— uzoq vaqt davomida bo'limlarning deyarli turg'un o'zaro nisbatlari;
— ilmiy, texnikaviy va estetik saviyani ifodalaydigan ma'lum tarkibning mavjudligi;
— ma'lum plastik obraz (gavdani tutish - qomat)ni ifodalashi;
— bazaviy shakl asosida yotgan tizim bo'limlarning o'zaro aloqasi mutanosibligi (shaklning geometrik turi, konstruktiv va siluet chiziqlari, bo'limlarning mutanosib va ritmik tuzilishi hamda simmetrikligi, ranglarning taqsimlanishi, material, faktura va bezak turlari bo'yicha).

Agar uslubga oid bazaviy shakl davrning jiddiy belgilarini o'z elementlarida to'liq to'plasa, u klassik shakl deb hisoblanadi.

Tez-tez o'zgarib turadigan va zamon talablariga mos shakl modali shakl deb ataladi (17a,b,d-rasmlar).

Shakl elementlarini bilish va ulardan bimalol foydalanish uchun quyidagi qoidalarni bilish shart:

1) Kostyumning xilma-xil turlarini tuzish asosida bazaviy shakl olinadi, chunki u davrga mos bo'ladi. Ularni sinchiklab o'rganish va kiyim loyihalashda ilmiy izlanishlar o'tkazish kerak. Sanoatni talvasaga solmasdan mantiqiy ravishda yangi shakl va materiallarni topish uchun talablarni tayyorlash shart.

2) Maksimal utilitar g'oyani ifodalagan shakl estetik shaklgacha o'sishi kerak. Tikuvchi shaklning mukammal emasligini yashirmasligi va boshqalarni yomon konstruksiyadan bezaksimon «yamoqlar» bilan chalg'itmasligi lozim.

16a-rasm

16b-rasm

17- rasm

3) Zamonga mos shaklning plastik ifodaliligi, naqsh va fakturaning chuqur ma'noligi, modelni yuksak darajada va aniqlik bilan ijro etilganligi istalgan natijani beradi.

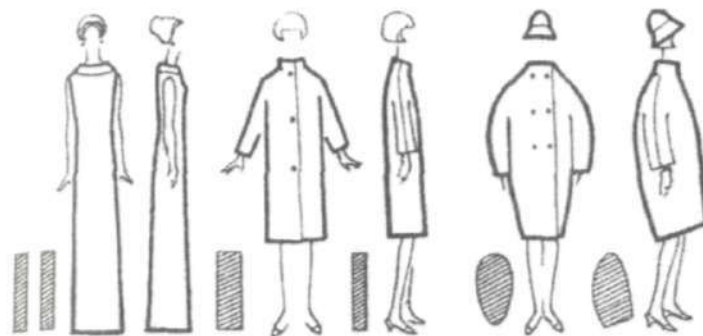
4) Bazaviy shaklni tushunib yetish darajasi modaga nisbatan munosabatni aniqlaydi. Moda bazaviy shaklning ifodasi ammo har doim uni ta'riflamaydi.

5) Barcha modali siluettlarni sanoatda ishlab chiqarish shart emas. Faqat kelajagi bor siluettlarga tikilishi mumkin. Ko'p fasonlarni yaratishga ham zaruriyat yo'q, chunki ular ishni qiyinlashtirib, mahsulotning mukammal emasligiga olib keladi.

2.3. Shakl xususiyatlari

Buyumning tashqi ko'rinishini va chegarasini ifodalaydigan geometrik mohiyat — shakl deb ataladi. Shakl (lot. «forma») — tashqi ko'rinish, chegara ma'nolarini anglatadi.

Kostyum shaklini shaklning geometrik turi, uning hajmdorlik darajasi, silueti, chiziqlari, shaklning katta-kichikligi, shaklning vazni, kabi xususiyatlar ifodalaydi.

18- rasm

Har bir buyum shakliga uning hamma elementlari bir-biri va fazo bilan o'zaro muayyan ta'sir etish nuqtai nazaridan qarash, ya'ni uni hajmiy-fazoviy tarkib deb hisoblash mumkin. Bu tarkib ba'zan oddiy va ixcham, ba'zan esa murakkab bo'ladi. Hajmiy-fazoviy tarkibning murakkablik darajasi qandayligidan qat'i nazar undagi barcha elementlarning o'zaro aloqadorlik tizimi tektonika bilan bir qatorda chinakam uyg'unlikka erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Kompozitsiyaning ikki asosiy kategoriyalari o'zaro mustahkam bog'liqdir. Tektonikaning buzilishi (konstruktiv asos ishining soxta aks etishi) sanoat buyum tarkibi elementlarining uzviy aloqadorligiga ta'sir etadi, shuningdek hajmiy-fazoviy yechimning prinsip jihatidan noto'g'ri hal etilishi tektonik xarakterdagi xatoliklarga olib keladi.

Kostyum yaratilayotganda uning nimaga mo'ljallanganligiga va qanday sharoitlarda ishlatilishini aniq bilish kerak. Kostyum qulay, ish faoliyatiga moslashgan va chiroyli bo'lishi kerak. Shuning uchun kostyumning shakli konstruktiv hal etilishi, materiallarning tanlanishi, bezaklari va rangi uning asosiy vazifalariga, ya'ni estetik va amaliy vazifalariga bo'ysundirilgan bo'ladi.

Kostyumni muayyan tarkib ifodalaydi, bu esa uning bo'limlari tarkiblaridan iborat. Tarkib elementi eng oddiy geometrik shakl bo'lib, u shakl yaratish uchun «qurilish» materiali vazifasini o'taydi. Kostyum tarkibini aniqlash uchun hajmlarning geometrik asoslarini ajratib olish kerak. Bu holda, albatta, bezak elementlari hisobga olinmaydi. Kostyumda asosan uchburchak, to'g'riburchak, trapesiya va oval kabi geometrik shakllar tarkib elementlarida uchraydi.

Shaklning geometrik turi shaklning fazoviy koordinatalaridagi o'lcham miqdorlarining nisbati bilan, umuman shakl yuzasining xususiyati bilan belgilanadi.

21-rasm

— Kiyimning chap tomonida joylashgan detallar yengilroq seziladi, o'ng tomonidagilari esa og'irroq tuyuladi;

— Kiyimning beldan pastroqda joylashgan detallari yengilroq, beldan yuqorida joylashganlari esa og'irroq tuyuladi;

— Markazda joylashgan detallar pereferiyada joylashgan detallarga nisbatan yengilroq tuyuladi.

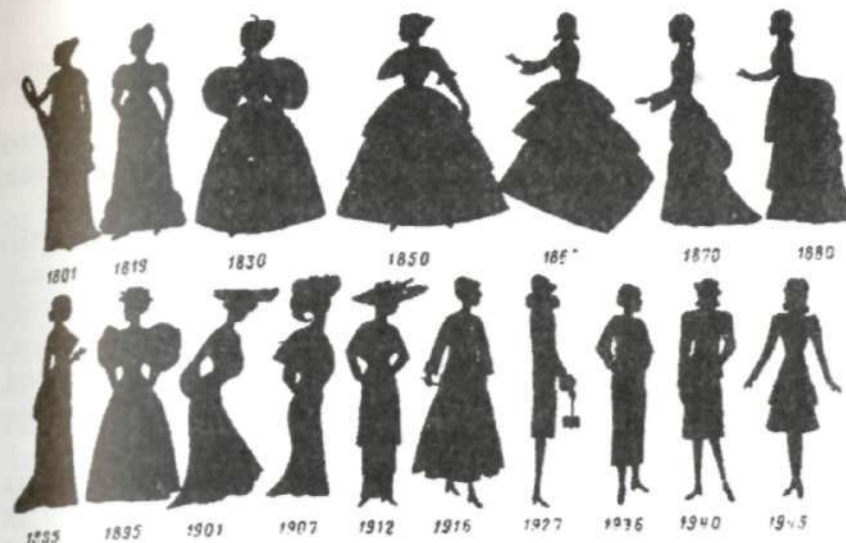
Kostyumni loyihalayotganda uning vazni mavsumga, odam yoshiga, gavda tuzilishiga, kiyimning nimaga mo'ljallanganiga e'tibor beriladi.

2.4. Siluet

Siluet (fr. silhouette, XVII asrda Fransiya moliya vaziri markiz Eten de Siluettening yon tomondan qiyofasi soyali proyeksiyada kulgili qilib tasvirlangan):

- 1) buyumning soyasiga o'xshash tasviri;
- 2) buyumlarni grafika texnikasi usulida bir tonli yassi tasvirlash. Odatda, siluet tush bilan tasvirlanadi;
- 3) modada kostyumning tashqi shakli, hajmiy shaklining shartli tasviri.

Siluet ma'lum davr mobaynida modada yuz bergan o'zgarishlarni umumiy tarzda aniqlash imkonini beradi.

22-rasm

Siluet bu — tekislikdagi shaklning eng ifodali proyeksiyasi yoki proyeksiyalari desa ham bo'ladi. Ko'pincha siluet kiyimning old ko'rinishini aks ettiradi. Agar shunday tasvir nosimmetrik shaklni aniq ifodalama, siluet kiyimning yon ko'rinishini aks ettirishi lozim. Bunday holat modaning aksenti ort bo'lagida bo'lganida yuz beradi.

Siluetlar asosan ikki turda bo'ladi:

1) Haykalsimon, ya'ni odam qomati shakllarini ko'rsatadigan va takrorlaydigan;

2) Dekorativ, ya'ni odam qomati tabiiy shakllarini ko'rsatmaydigan, yashiradigan va o'zgartiradigan.

Siluetlar quyidagicha taqsimlanadi:

- buyumning gavdaga yopishish darajasiga binoan;
- shaklning geometrik turiga binoan;
- bel chizig'ining holatiga binoan.

Siluetni aniqroq tasavvur etish uchun geometrik shakllarga taqqoslab qarash lozim. Geometrik shakl bo'yicha siluetning taqsimlanishi an'anaviy bo'lib, ma'lum davr modasining plastik imkoniyatlari to'g'risida taassurot uyg'otadi. (22-rasm).

Shakl turi bo'yicha siluet asosan to'g'riburchak, trapesiya va oval kabi geometrik shakllar bilan taqqoslanadi. Masalan, asosiy chiziqlari parallel bo'lgan siluet to'g'riburchakni eslatadi; agar chiziqlar ayrilib

tursa trapesiya bilan, agar siluet mayin egri chiziqlardan hosil bo'lsa oval bilan taqqoslanadi.

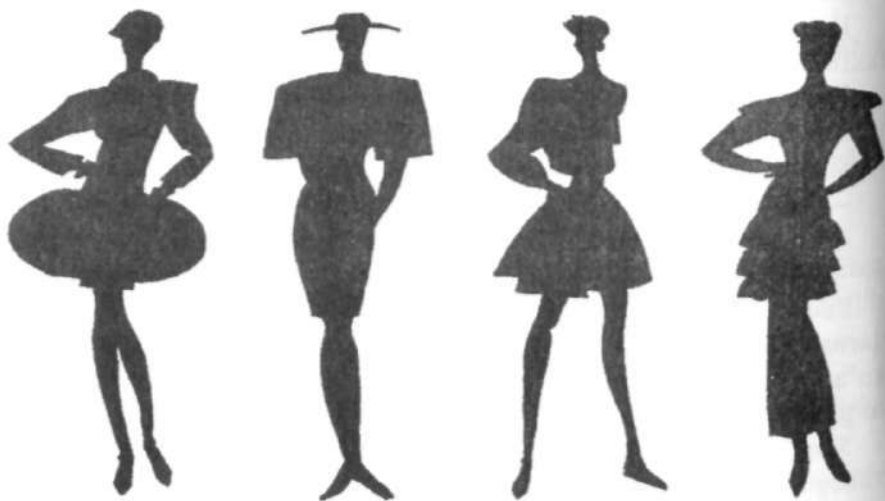
Geometrik shakllar o'zaro birikib, murakkab geometrik shakllarni hosil qilishi mumkin: yarimoval to'g'riburchak yoki trapesiya bilan, trapesiya to'g'riburchak yoki trapesiya bilan va h.k.

Bunday siluetlar asosiy va hosila siluet hisoblanadi. Asosiy siluetlar davr yoki mavsum modellari shaklining tuzilishi bilan ifodalanadi. Ularning asosida tipik variantlar va figuraning qomati beriladi. Hosila siluetlarga har xil xususiyatlarga ega bo'lgan bir xil geometrik shakl kiradi. Masalan, to'g'ri cho'zilgan, to'g'ri «T» simon, to'g'ri ellipsimon, «U» simon va boshqalar. Odatda, bunday siluetlar tizimdan tizimga o'tish davrida keng tarqaladi.

Hosila siluetni aniqroq tasavvur etish uchun uni ba'zi buyumlarga (bochkaga, qaychi, tomchi, urchuqqa va b.), o'simliklarga (chuchmomaga, lolaga, bananga va b.), harflarga (X, U, A, D, T va b.) taqqoslash kerak bo'ladi. (23,24-rasmlar).

Shakl va qomat nisbatiga binoan siluetlar quyidagilarga taqsimlanadi: qomatning tabiiy shakllarini ko'rsatadigan siluet — yopishgan deb, qomatga sal yopishgan siluet — nim yopishgan siluet deb, qomatning tabiiy shakllarini ko'rsatmaydigan siluet — erkin siluet deb ataladi.

Shakl qomatning konstruktiv kamarlariga nisbatan asosan kiyim bel chizig'ining holati siluetni tavsiflaydi:

23- rasm

- tabiiy bel chizig'idan pastroqda;
- tabiiy sathida;
- tabiiy bel chizig'idan pastroqda;
- bel chizig'i belgilanmagan.

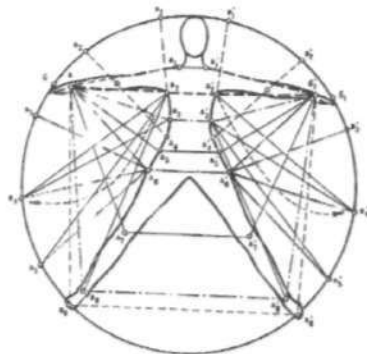
Bel chizig'idan tashqari kiyim siluetining har xil bo'lishiga qo'shimcha chiziqlarning holati imkon beradi. Masalan, etak chizig'ining tizzaga nisbatan holatiga ko'ra (kiyim uzunligi) ular quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi: «mikromini» — bo'ksa o'rtasidan yuqoriroq, «mini» — bo'ksaning o'rtasigacha, «midi» — tizzadan sal pastroq, «balet uzunligi» — boldirning o'rtasigacha, «maksi» — to'piqqacha, «supermaksi» — yerda sudralib yuruvchi (shleyfli); yelka chizig'i holatiga ko'ra esa, yelkalarining eni tabiiy va balandligi ko'tarilgan; yelkalar kengaytirilgan va ko'tarilgan; yelkalar balandligi tabiiy holatda, eni esa kengaytirilgan; yelkalar toraytirilgan («amerika» yoqa o'mizli); yelkalar eni va balandligi tabiiy holatdagi kabi turlicha ko'rinishlarda bo'ladi.

Shuningdek, kiyim siluetining har xil bo'lishi ko'krak chizig'ini ko'rsatish darajasi va bo'ksa chizig'ini ko'rsatish darajasiga bog'liqdir.

Rasmdagi (25-rasm) tarkibga qarab kiyim shaklining rivojlanish diapazonini tasavvur etish mumkin. Bu rasmda figuraning frontal proyeksiyasi tasvirlangan, shuning uchun biz fazoviy-hajmiy tarkibni yaratmasdan, yassi-fazoviy tarkibni qurib, uni shaklning chegaralarini aniqlaydigan yordamchi ishchi tur sifatida qo'llashimiz mumkin.

24- rasm

25- rasm

Rasmda figura doira ichida tasvirlangan. Figuraning atrofidagi fazo teng juft yuzalarga bo'lingan. Eng katta yuza — qo'l va oyoq orasida bo'lib, kiyim shaklini yaratadigan fazo bo'lishi mumkin. Barmoq uchidan figuraning konstruktiv kamarlarigacha chiziq o'tkazilib, yeng shaklini hosil qiladigan chegaralarni yaratish mumkin. Figuraning atrofidagi fazo bunga imkoniyat yaratdi. Masalan, yeng shakllarining chegaralari yelkadan ko'krak, bel, bo'ksa va hattoki yergacha bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Konstruktiv sathlardan chiziqlar o'tkazib, biz figurani cheklaymiz va uning fazo bilan turli nisbatlarini yaratamiz.

Agar, konstruktiv kamarlardagi nuqtalarni doiradagi nuqtalar bilan birlashtirsak, biz lif, yubka va yeng shaklining chegaralarini yaratishimiz mumkin. Masalan, rasmdagi ko'ylak siluetiga $a_1, a, b_1b, b_1; 1, a_1; 1$ nuqtalar to'g'ri keladi. Lif va yubkalarini hosil qiladigan chiziqlar $a_1; 1, a_2 a_1; 2, a_3 a_1; 3, a_4 a_1; 4, a_5 a_1; 5, a_6 a_1; 6$ dan iborat. Uzunlikni belgilaydigan chiziqlar esa $a_7 a_17, a_8 a_18$ lardir. Yubkaning shaklini belgilaydigan nuqtalar b_1, b_2 . Shuningdek, $a_4, a_1; 4, b_6 b_1; 6$ nuqtalar bo'ksaga yopishgan va etagi keng yubkani hosil qiladi, $a_2 a_1; 2, b_4 b_1; 4$ esa «qo'ng'iroq» shakldagi yubkani yaratadi.

Siluetning yangi turlarini yaratish uchun matritsa usulini qo'llash yaxshi natija beradi. Matritsa elementlari sifatida old va ort bo'laklarni, lif va yubkani yoki lif va yengning shakllarini tavsiya etish maqsadga muvofiqdir.

Siluetni yaratish manbasi sifatida o'simliklarni, tirik jonlarni, badiiy asarlar namunalarini keltirish mumkin.

Kostyum kompozitsiyasi siluet orqali badiiy siymo yaratadi. Kostyum jo'shqin xususiyati bilan odamga kuchli ta'sir etadi. U kiyimning sipo, oddiy, boy, jiddiy, dinamik vazmin va boshqa tomonlarini aks ettirishi mumkin. Kostyum zamoni siymoli aks ettirib, ma'lum taassurotlar hosil bo'lishiga imkon beradi.

Kostyum bizning hislarimizga va asosan ko'rinishimizga ta'sir etadi. Shuningdek, real sharoitni bilishga va uni o'rganishga, o'z manfaatimizga ham olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, bu ko'rish taassurotlari murakkab psixologik jarayonning, ular tahlilining, tushunchamizning, ko'rsatish va

tushunchani qayta yaratishning dastlabki nuqtasi bo'ladi. Bu murakkab psixologik jarayon rivojlani-shi davomida biz ko'rgan buyumlari-mizga hislarimizning mutanosibligini anglaymiz.

Biz idrok etgan shaklning fazoviy nisbatlari, shakl va uning qismlari ma'lum xususiyatga ega. Bu holda paydo bo'lgan taassurotlar kiyimlarning shakllari, ularning chegaralari va boshqa xususiyatlari bo'yicha vazminlik, harakat, yiqilish, uchish va boshqa taassurotlar bilan bog'liq.

26-rasmda ko'rsatilgan ikki uchburchaklar solishtirilganda quyidagi holatni sezish mumkin: birinchi uchburchakning asosi bo'yiga nisbatan ancha kattaroq bo'lgani uchun ikkinchi, ya'ni tepaga intilgan uchburchakka nisbatan butunlay boshqa taassurot uyg'otadi.

Uchburchaklarning turg'unlik, muvozanat va dinamikliklari mutlaqo har xil. Biz qanday shakllarni tahlil etmaylik, ularni har xil tasavvur etamiz. Shakllar ko'rinishi «og'ir» va «engil» dinamik, statik va boshqacha bo'lishi mumkin.

Geometrik shakllarni va ular qatorida har xil kiyim siluetlarining ba'zi tomoni bilan odamga ta'sir ko'rsatishini kostyum kompozitsiyasini yaratishda inobatga olish lozim. Siluetning bu xususiyati kiyim nimaga mo'ljallangani, odam qomatining tuzilishi, yoshi va jinsiga ko'ra e'tiborga olinadi. Masalan, kundalik kiyimda asosan haykalsimon oddiy, turg'un, vazmin siluetlar tavsiya etiladi. Bashang kiyimlarda esa dekorativ dinamik, nosimmetrik, murakkab siluetlar qo'llanadi. Bolalar kiyimida oddiy, turg'un siluetlar, yosh ayollar kiyimida har xil siluetlar, qari ayollar kiyimida sipo, turg'un, oddiy siluetlar, erkaklar kiyimida asosan to'g'riburchak silueti, o'rta yoshli ayollar kiyimida esa barcha siluetlar qo'llanadi.

Shuningdek, qomat tuzilishiga ko'ra ham har xil siluetlar tavsiya etiladi. Masalan, figurani balandroq ko'rsatish uchun kiyimning dinamikasi, geometrik shakl va uning nisbatlari yordamida erishish mumkin. Shu jumladan figurani siluet yordamida ozg'inroq yoki to'liqroq ko'rsatish ham mumkin.

26- rasm

2.5. Kostyumdagi chiziqlar

Chiziq bu — rassomning eng ko'p qo'llaydigan tasviriy tilining elementidir. Uning yordamida shakl va tekisliklarning chegaralari belgilanadi. Chiziq tasvirlangan shaklni fazodan ajratadigan chegara hamdir.

Chiziqning universalligi shundaki, u bir tomondan faqat shu tekislikka mansub bo'lsa, ikkinchi tomondan esa u bir necha kesishgan tekisliklarning chegarasi bo'lishi mumkin. Yassi tasvirdan hajmli tasvirga o'tishda chiziqning egiluvchanligi, yassi naqshlarda uning kuchi va fazoviy shakllarning ifodasida aniqligi va ravshanligi shundan kelib chiqadi.

Chiziq faqat shaklning chegarasinigina aniqlamasdan, rassomning his tuyg'ularini ham aks ettiradi. U yengil va sehrli, ajoyib, shijoatli, iliq, qattiq va hokazo bo'lishi mumkin (27-rasm).

Barcha egilgan chiziqlar dekorativdir. «To'lqinsimon chiziqlarning go'zalligi esa undan ham xilma-xil, chunki ular ikki tomonga egilgan chiziqlardan iboratdir. Qog'ozda shunday chiziqni tasvirlagan qo'l, pero yoki qalam bilan jonli harakat qiladi. Ilonsimon chiziq har tomonlarga bilanglab va egilib ko'zga rohat bag'ishlaydi», deb yozadi U.Xogart (U. Xogart. Analiz krasoti - L. 1987).

«S» simon chiziqlarda dinamika va statika qo'shilgan bo'ladi.

Chiziqlarning sehrli kuchi odamga ta'sir etadi. Ularda harakatning kuchli g'ayrati yashiringan. U. Kern «Shakl bu ot, chiziq esa yugandir», deya ta'kidlaydi. Shaklni jilovlash mumkinligi shundan kelib chiqadiki, chiziqning turi o'zgartirilib, tasvirlangan shakllarning idroki yordamida rassom tuyg'ularini o'zgartiradi.

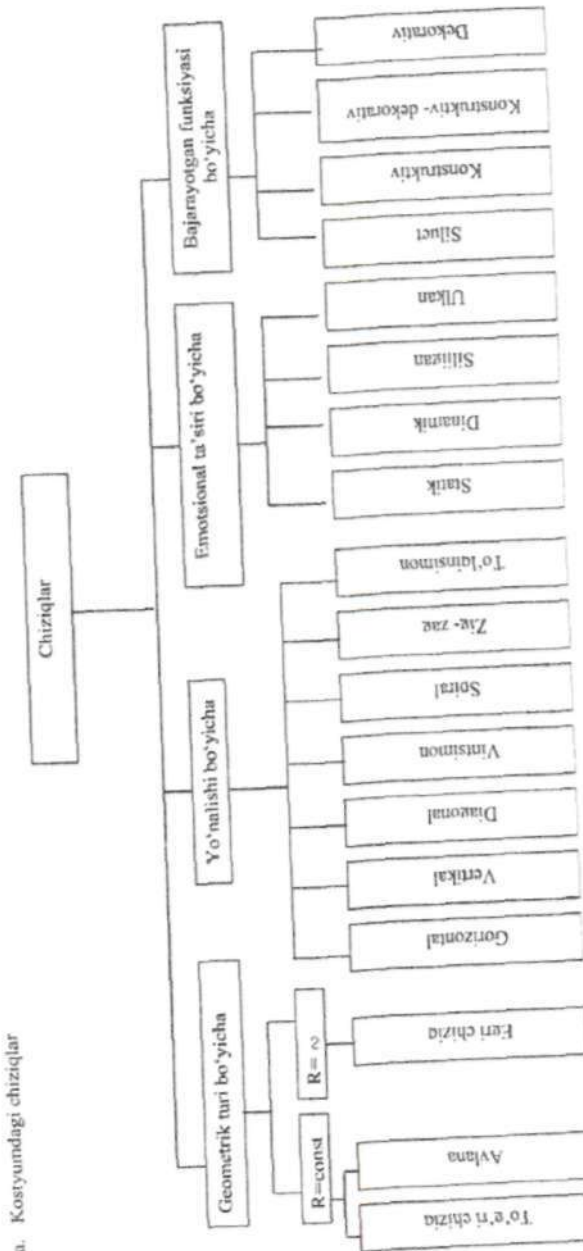
Aylanalar, har xil qalinlik va oqishlikda chizilgan shtrixlar yaxshi moslangan kompozitsiyani hosil qiladi. Bir qalinlikda va oqishlikda chizilgan chiziqlar «yassi», qalinligi va oqishligi faol o'zgaradigan chiziqlar esa hajmli ekanligi seziladi.

Chiziqlarning bir-biriga o'tishi mayin yoki bir tekis bo'lmasligi mumkin (28-rasm).

Shaklni chegaralovchi chiziqlar faqat shaklni hosil qilmasdan, boshqa chiziqlar bilan birikib barcha kompozitsion mavzularning plastik birikmalarini barpo etadi.

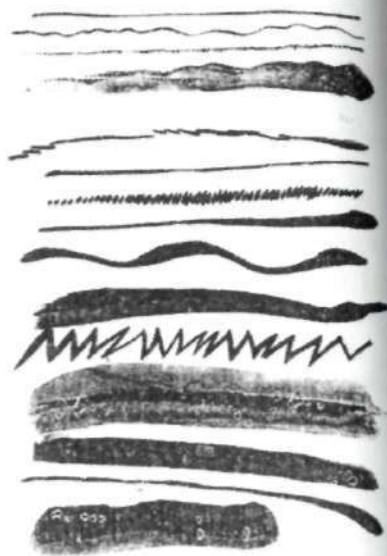
«Shaklning uyg'unligi vertikal, gorizonta, qiya va egri chiziqlarning kontrasti va mosligidadir. Shaklning go'zalligiga bir-biridan kelib chiqadigan chiziqlar bilan erishiladi, uning hech qanday nuqsonlari bo'lmasligi kerak, go'zallikka putur yetkazmasdan, shunday qilish

1-sxema. Kostyumdagi chiziqlar

27-rasm

28-rasm

kerakki, hech narsani olib tashlash mumkin bo'lmasin». (Kratkiye ocherki ornamentalnix stiley po Oven-Djonsu, Rasine, De-Komonu, Perro i Shine i dr., - M.: 1984).

V.M. Shugaev chiziqlarni plastik harakatiga ko'ra to'g'ri va egri chiziqlarga bo'lgan.

To'g'ri chiziqlarning $R=\infty$ (cheksiz), egri chiziqlarniki $R=\infty$ (o'zgaruvchan — giperbola, parabola, spiral), aylana $R=\text{const}$ (o'zgarmas). Chiziqlar uzlukli va uzluksiz, singan (zigzagsimon), to'lqinsimon va boshqa shaklli bo'lishi mumkin.

To'g'ri va o'zgarmas radiusli chiziqlar osoyishtalik, statiklik va vazminlik hissini tug'diradi, o'zgaruvchan radiusli chiziqlar esa dinamiklik, o'zgaruvchanlik va bezovtalikni ifodalaydi. Parabola, giperbola va spirallar faol emotsional reaksiyani (sezishni) yuzaga keltiradi, shuning uchun ular ruhiyatni tez charchatadi. Demak, ko'rinadiki, bunday chiziqlar kundalik kiyimda qo'llanmasligi lozim.

Chiziqlarning inson ruhiyatiga emotsional ta'siri ularning yo'nalishiga ham bog'liq. Agar turli chiziqlarning odamga ta'siri solishtirilsa, ularning har xil holatdaligini yaqqol sezish mumkin: gorizontaal chiziq — turg'unlik, vertikal chiziq — tepaga intilish, qiya chiziq — turg'un emaslik, ag'darilish, siniq chiziq — o'zgaruvchan harakat, terbanish, spiral chiziq — aylanish va hokazo.

Sa'nat asari va shu jumladan kostyumni yaratishda, dizayner har xil chiziqlardan foydalanadi. Bu to'g'ri gorizontaal, to'g'ri vertikal, qiya, aralash, parallel, kesishgan chiziqlardir. Ularning odamga ta'siri ham turlichadir.

Gorizontaal chiziqlar buyum enini kattaroq ko'rsatib figurani to'liqroq qilib ko'rsatadi, turg'unlikni va osoyishtalikni baxsh etadi.

Vertikal chiziqlar odam bo'yini balandroq ko'rsatadi, osoyishtalik, puxtalik va qaddi-qomati kelishganlikni ifoda etadi, chunki ko'z chiziqlar bo'ylab pastdan tepaga siljiydi. Vertikal chiziqlar mustaqil, stabil, egilmas bo'lib ko'rinadi.

Kiyimdagi egri chiziqlar muhim konstruktiv va kompozitsion chiziqlardir. Aynan egri chiziqlar yordamida, masalan, kiyimga, odam figurasiga mos hajmiy shaklni uyg'unlashtirish mumkin. Egri chiziqlar har xil va kiyim loyihalashda egri chiziqlar ko'pincha shakllanuvchi detallarda qo'llanadi.

Aralashma chiziqlar bezak shakllar va detallarda qo'llanadi.

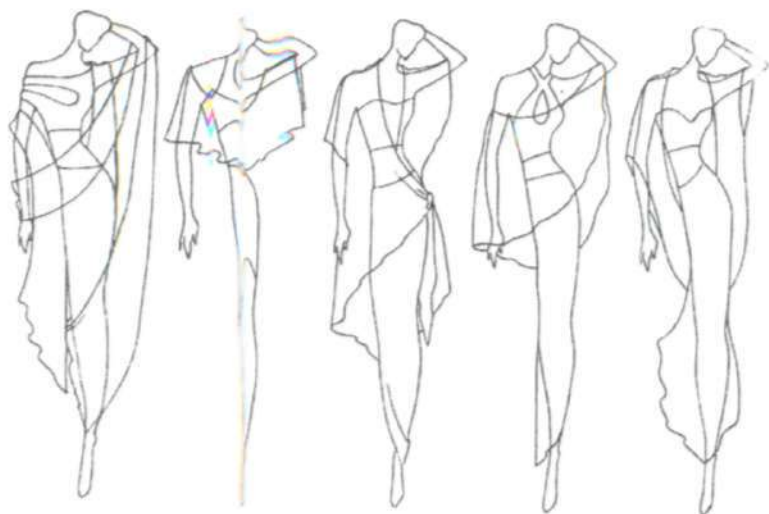
Qiya chiziqlar harakatni tez ilg'aydi. O'timli bo'lgani bois, ular gorizontaal va vertikal chiziqlarning xususiyatlariga ega. Qiyalanish darajasi, yo'nalish xarakteriga ko'ra shakl va hajm, bo'y va to'liqlik ko'rinishini kattalashtirishi yoki kichraytirishi mumkin. Ular ko'pincha qirqilgan detallarda, kiyim taxlamalarida, asosan bezak detallarida va dekorativ chiziqlarida qo'llanishi mumkin.

Dumaloq qilingan chiziqlar mayin yoki keskin bo'lishi mumkin. Mayin egri chiziqlar dag'al shaklni yumshatadi va vazminli figuraning chegaralarini yashirishga yordam beradi.

Bir tekis egri chiziqlarni ko'z yaxshi idrok etadi, bir tekis emaslar esa qiyin idrok etiladi va shuning uchun shaklning aniqligi yo'qoladi. Kostyumdagi chiziqlarning xarakteri matoning fakturasiga ham bog'liq, ya'ni chiziq mayin, yumshoq, nafis, ingichka va boshqacha bo'lishi mumkin (shifon, chit, krepdeshin va boshqalar). Qattiq, to'g'ri, aniq chiziqlar jun, zig'ir va boshqa gazlamalarni ifodalaydi.

Chiziqlarning turi buyumning shakli va konstruksiyasiga bog'liq. Masalan, zigzagsimon chiziqni plisse va gofre turidagi taxlamalar, to'lqinsimon chiziqni esa qiya bichim va klyosh hosil qiladi. Turli xil chiziqlarni esa kashta, to'r, osilma bezaklar, popuklar va boshqalar hosil qiladi.

Kostyumda ahamiyati va funksiyasiga ko'ra chiziqlar quyidagi guruhlariga bo'linadi: 1. siluet chiziqlari; 2. konstruktiv chiziqlar; 3. konstruktiv-dekorativ chiziqlar; 4. dekorativ chiziqlar.

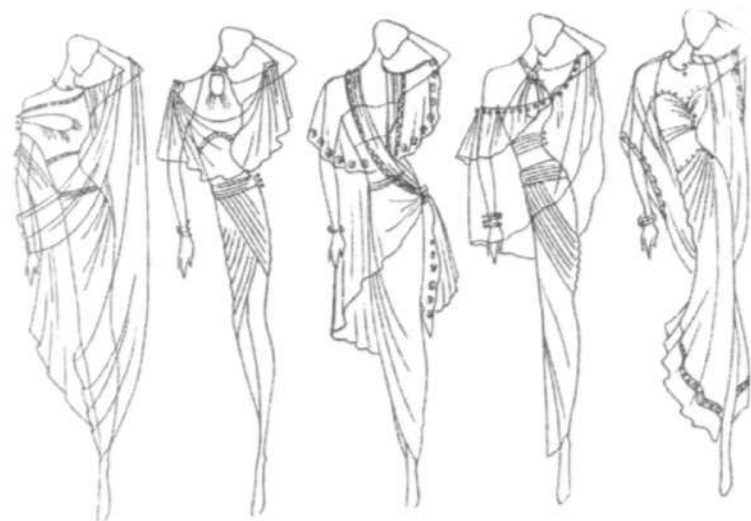
29- rasm

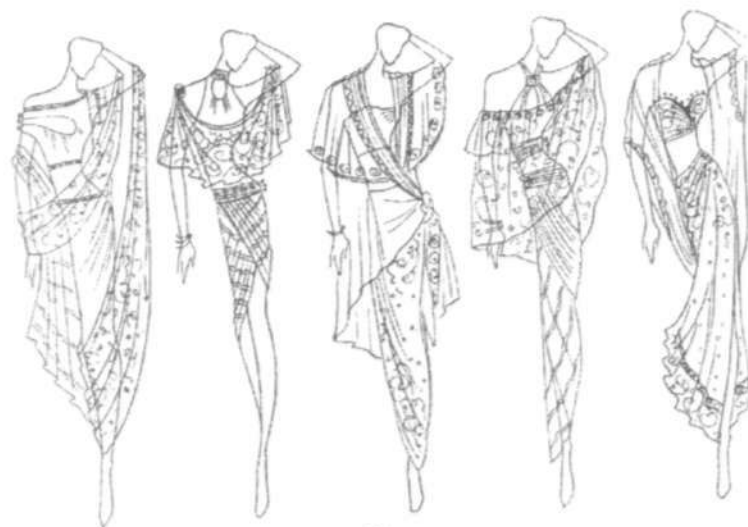
30- rasm

Siluet chiziqlari buyunni chegaralovchi chiziqlardir. Shakl geometrik turi bo'yicha to'g'ri chiziqli yoki egri chiziqli bo'lishi mumkin. Bu yuzalar silliq yoki siniq bo'lishi mumkin. Siniq yuzani taxlamalar, drapirovkalar, burmalar va boshqalar hosil qiladi (29-rasm).

Konstruktiv chiziqlar faqat buyumni shakllantiruvchi chiziqlardir. Ularga vitochkalar, yelka yon, yeng o'tqazadigan choklar va boshqalar kiradi (30-rasm).

31- rasm

32- rasm

Konstruktiv-dekorativ chiziqlar shakllantirish va dekorativ funksiyani bajaradigan chiziqlardir. Ularga releflar, taxlamalar, drapirovkalar, koketkalar, buflar va boshqalar kiradi (31-rasm).

Dekorativ chiziqlar faqat estetik funksiyalarni bajaradigan chiziqlardir. Ularga kashta, to'r, bezak detallari, tasma, furnitura va boshqalar kiradi (32-rasm).

35-rasm

36-rasm

37-rasm

Murakkab kompozitsiyali kostyumda bir necha bir-biriga bo'ysungan kompozitsion markazlar bo'lishi mumkin. Ammo har biri o'z kompozitsion qismida ustunlik qilgani holda, boshqa kompozitsion markazlar bilan bog'lanib, bosh kompozitsion markazga bo'ysunishi kerak (37-rasm).

3.2. Statiklik va dinamiklik

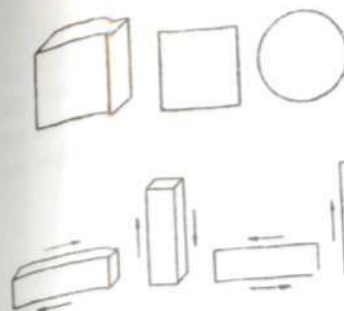
Kompozitsiyaning ifodaliligi, uni tushunish qulay bo'lishi, shaklning bo'ysungan qismlaridan bosh kompozitsion markaz tomon harakatda bo'lib ko'rinishi (dinamikasi) qay darajada hosil qilinganligiga bog'liq. Nima bo'rttirilayotgani aniq bo'lishi uchun dinamika kostyumning qaysi qismiga qaratilishidan qat'i nazar rassomning bo'rttirgan qismini ko'rsatishi kerak.

Statiklik — shakl turg'unligining, osoyishtalik holatining bo'rttirib ifoda etilganidir. U shaklning statikligi o'lchamlar tengligi yoki nyuansini xarakterlaydi.

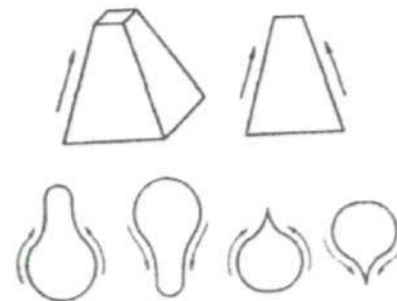
Dinamika bu — shakl yuzasida ko'z ilg'aydigan harakat. Shaklda dinamika hosil bo'lishi uchun shakl xususiyatlaridan birortasining tengsizligi bo'lishi kerak.

Shaklda dinamika paydo bo'lishiga quyidagilar sabab bo'ladi:

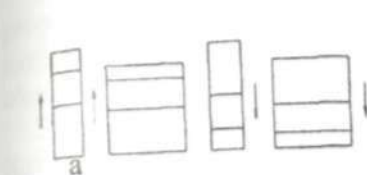
— shakl o'lchamlarida tengsizlik bo'lsa, harakat ko'p miqdordan kam tomonga o'zgaradi (38,39-rasmlar);

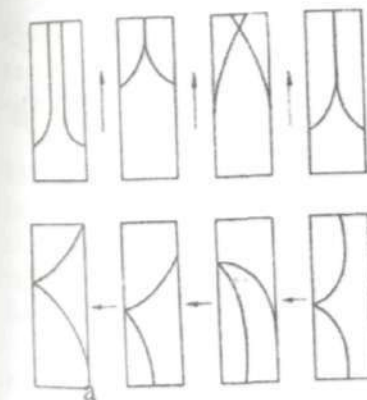
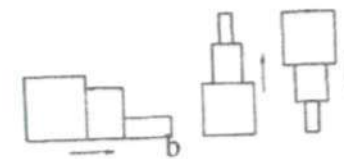
38-rasm

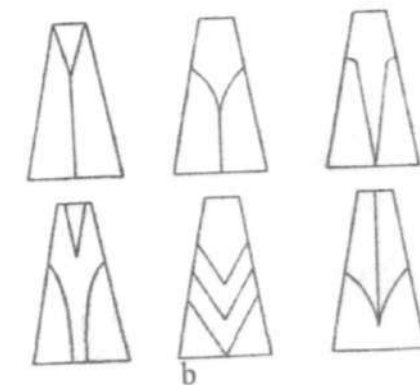
39-rasm

40-rasm

41-rasm

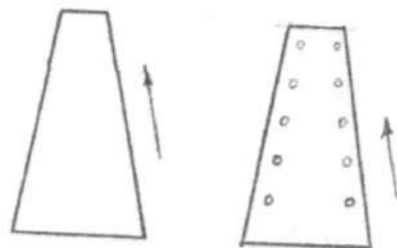
— shakl qismlarga bo'linganda ham dinamika paydo bo'ladi. Bunday holda kattaroq qismdan kichikroq qism tomon harakat yuzaga keladi (40a,b-rasmlar);

— shakl ichidagi chiziqlar yo'nalishining xarakteri qandayligiga qarab, shaklning turlicha yo'nalganligi hosil bo'ladi, uning dinamikligi kuchayadi (41a, b-rasmlar);

— shaklda bir nechta rang qo'llansa, och va yorqin ranglar o'z tomonida dinamikani hosil qiladi (42-rasm);

43-rasm

42-rasm

44-rasm

— shakl kompozitsiyasida qo'llangan ritmik tuzilishlar ham dinamika hosil qiladi (43-rasm).

Shaklning ifodaliligi uni tushunishga qulay bo'lishi uchun, kostyum kompozitsiyasida dinamika kompozitsion markaz bo'lishi kerak. Agar dinamikaning yo'nalishi kompozitsion markaz tomon bo'lmasa, kompozitsion markazni kuchaytirish kerak yoki harakat yo'nalishini o'zgartirish lozim (44 a,e-rasmlar).

Dinamika xususiyatlarini inobatga olib, gavdaning tashqi ko'rinishini o'zgartirish mumkin. Masalan, figurani balandroq ko'rsatish uchun dinamika yuqoriga yo'naltirish lozim, ozg'inroq ko'rsatish uchun esa dinamika gorizontaal yo'nalishda markaz tomonga yo'nalishi kerak.

3.3. Simmetriya va nosimmetriya

Bu haqda G.Veyil shunday yozadi: «Simmetriya orqali odamlar asrlar davomida tartibga, go'zallik va mukammallikka, tushunishga, fahmlamoqlikka va tuzishga intilgan» (G. Veyil, Simmetriya, Mir).

Antik san'at nazariyasida simmetriya oynali aks emas, balki bu jiddiy proporsionallik deb tushuntirilgan. Shakl va uning bo'limlari to'g'ri tuzilishi keng ma'noda simmetriya deyiladi. San'atda simmetriya obyektiv dunyoning real qonuniyatlarining ifodalanishida aks etadi.

Simmetriya qonunlari tabiatda, o'simlik va hayvonot dunyosining tuzilishida, kristall va atomlarda, me'morchilikda dekorativ-amaliy sana'atda, musiqada, raqsdan uchraydi.

Kostyum kompozitsiyasida simmetriya muhim rol o'ynaydi. U bilan kiyim o'lchamlari, shaklning vazni, kostyum detallari va qismlarining taqsimlanishi aniqlanadi. Kostyum simmetriyasi figuraning tabiiy simmetriyasi va funksionalligi bilan aniqlanadi.

Odam figurasining simmetriyasi bu — qavatli murakkab simmetriyadir. Misol uchun, yuz simmetriyasi kiyim shakli simmetriyasining asosi bo'ladi. Bularning har bir qavatini oynali simmetriya bo'lgani holda, kiyim shaklining simmetriyasiga sabab bo'ladi. Lekin odam figurasini mutlaqo simmetrik emas, chunki u tabiatning garmonik ijodidir. Shu sababli odam faqat simmetriya bilan yashamaydi.

Nosimmetriya faqat odam tuzilishi vazminligida muhim rol o'ynamasdan, balki tananing funksiyasi va odam figurasiga ham bog'liqdir.

Vazminlik holatiga simmetrik shaklga nosimmetriklikni kirgizish bilan erishiladi.

Nosimmetrik usul simmetrik kompozitsiyada rang, bichim, har xil materiallar, chiziqlar, bezaklar, detallar nosimmetriyasi bilan tuziladi (45-rasm).

Nosimmetriya simmetriya singari go'zallikka xizmat qilishi kerak va garmonik yaxlitlikni yaratishi shart. Shakl bilan ishlash simmetriya va nosimmetriya oralig'idagi kompozitsion muvozanat bilan bog'liq va qachonki unga erishilsa umumiy yechim ratsional va go'zal bo'ladi.

45- rasm

Agar simmetrik kompozitsiya darhol tushunilsa, nosimmetrik kompozitsiya asta-sekin ochiladi. Uning ustida ishlash murakkabroq hamda u sezgirlik darajasini va kompozitsion muvozanatga nisbatan nozik hisni talab qiladi.

Nosimetriya prinsiplarida kostyum kompozitsiyasi murakkabroq usulni talab qiladi. Agar simmetrik kostyumda nosimetriya doimo uchrab tursa, u ko'makchi vazifasini bajaradi va simmetrik shakl ichida o'tkir yechim hosil qiladi.

Nosimetriya faqat aniq simmetriya o'qi yo'qligida bo'lishi mumkin. Lekin odam figurasi asosan simmetrik tuzilgan bo'lsa ham,

kostyumda nosimmetrik misollar ko'p uchraydi. Shuning uchun kostyumda nosimetriya simmetrik shakl asosida tuziladi va kostyumda nosimmetrik kompozitsiya atamasi o'rniga nosimmetrik asos atamasi qo'llaniladi.

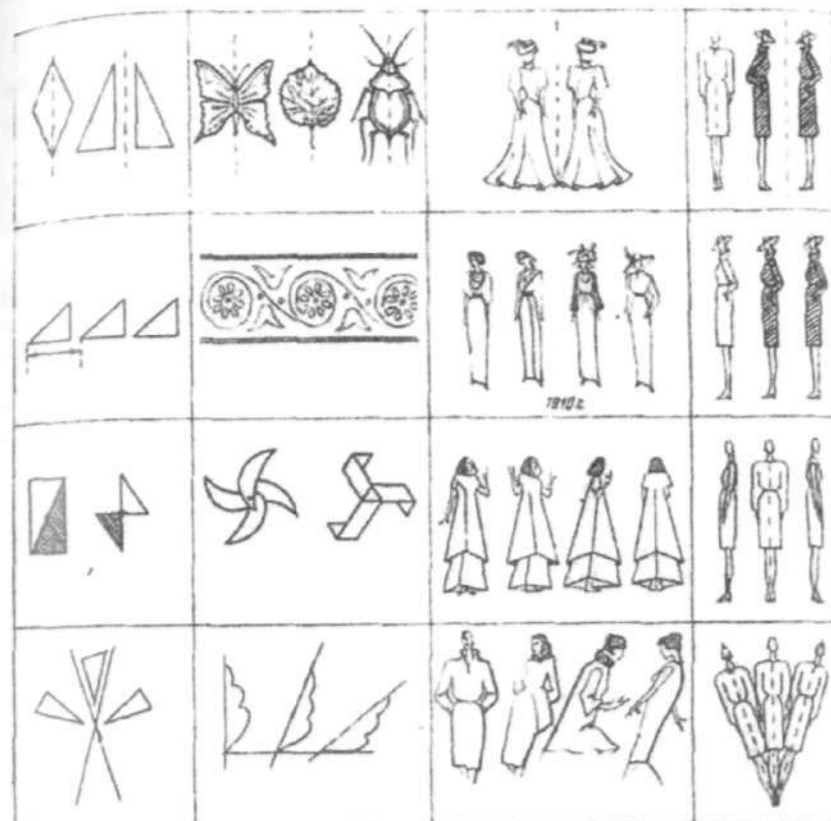
Kostyumning funksionalligini kompozitsiyaning ikkita asosi qo'llaydi, simmetriya figura tuzilishi, nosimetriya esa kiyimning funksionalligi bilan asoslanadi.

Simmetriya elementlari. Kostyum odamning qobig'i, shuning uchun simmetriya elementlari figura-shakl tizimida aniqlanadi.

Simmetriyaning eng oddiy elementlaridan biri — simmetriya tekisligidir. U old siluet markazidan o'tib, uni ikki morfologik bo'limga bo'ladi: morfa — tuzilishi, logos — bilim. Simmetriya tekisligida joylashgan asosga perpendikulyar vertikal chiziq simmetriya o'qi bo'ladi. O'qqa nisbatan tizim ma'lum bir burchakka aylanganida u o'z-o'zi bilan qoplanadi.

Tartib bu — son necha marotaba shakl o'z o'qi bilan qoplanganligini, o'q simmetriyasi bor shakl necha marta teng geometrik bo'limlarga bo'linishi mumkinligini ko'rsatadi. Masalan, I son tartibli o'q. Bu tizim 3600 ga aylanganida o'z-o'zi bilan qoplanadi. II sonli tartib o'q. Bu tizim 1800 ga aylanganida o'z-o'zi bilan qoplanadi.

Nosimmetrik tizimlarda esa faqat I tartibli son o'qi bor.

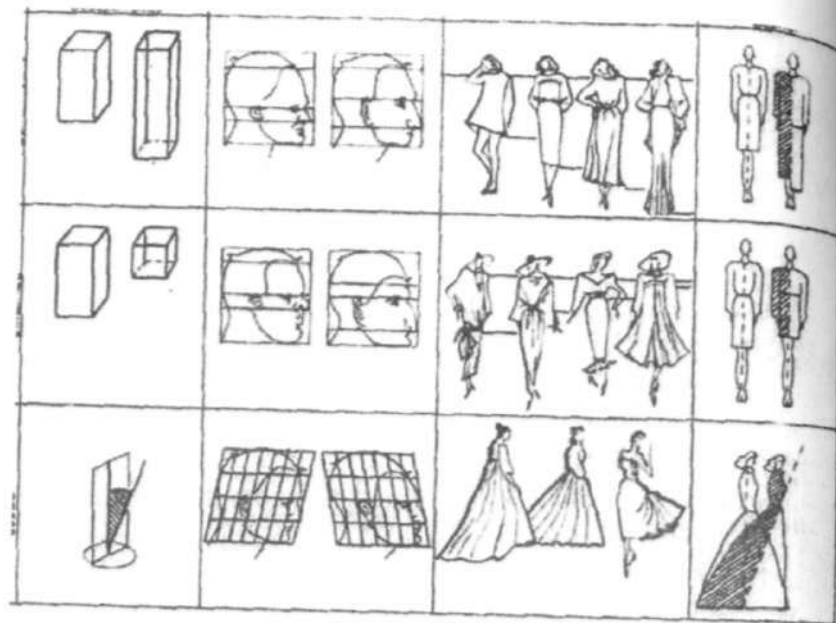
46- rasm

Simmetriya guruhlarining tavsifi quyidagilar: klassik, afin, o'xshash va egri chiziqli.

I. Klassik simmetriya. Klassik simmetriya o'zgartirishlarida elementlarning fazoviy joylanishi o'zgartiriladi, metrik xususiyatlari (uzunligi, eni) esa o'zgarmasdan qoladi. (46-rasm).

Bu o'zgartirishlarni ikki tur geometrik tengliklar tavsiflaydi: oynali va qoplanma.

Oynali tenglik — fizik xususiyatlari teng shakl yoki shaklning bo'limlarini fazoda tengsiz joylashganligini nazarda tutadi. Elementlar fazoda burilib, bir-birining oynali aksini ifodalaydi. Shakllarning bir-biriga qoplanganligi shartli faraziy tekislikda aks etgan holda bo'ladi. Bu holda shaklning o'ng va chap tomonlari bir-biri bilan fizik xususiyatlari o'zgarmasdan qolgan hollarda almashadi.

47- rasm

Oynali simmetriya (aks) tabiatda va san'atda eng ko'p uchraydi. Agar shakllar bir-biri bilan barcha nuqtalarida qoplansa, qoplanma yoki ko'chirish tengligi bo'ladi. Bu tenglikning kerakli sharti shuki, harakat belgilangan tomonga uning shakllari o'zgarmagan holda bo'lishi lozim. Simmetriya o'qi va simmetriya tekisligi atrofida dastlabki shaklning burilish shartiga burilish tengligi mos keladi. Bu harakat uchun burilish yo'nalishini va burchagini belgilash kerak.

Ko'chirish jarayoni naqshda ko'proq uchraydi. Kostyum tarzida bu o'zgarish modaning har xil davridagi bir xil geometrik shakllarni tavsiflaydi.

Fazoda burilish tik o'q atrofida bajariladi va kostyumning ideal geometrik shakllarini tavsiflaydi. Bu harakatlar o'simliklarning simmetrikligiga o'xshaydi.

Tekislikda burilish — parallel holat va ma'lum burchakka shaklning ketma-ket burilishidir.

II. Afin simmetriyasi. Afin simmetriyasi o'zgartirishlari dastlabki shaklning o'xshash deformatsiyalangan holda fazoviy joylanishi o'zgartirishidir. Cho'zish, siqish va siljish o'zgartirishlar nisbatan o'zgarmagan shakllar deb hisoblanadi (47-rasm).

Cho'zish bu — shaklning shunday o'zgarishiki, qachonki u o'zining avvalgi holatini bir tekislikda saqlab qolsa (cho'zish tekisligi). Barcha qolgan unga parallel tekisliklar cho'zish yo'nalishida suriladi.

Cho'zish o'zgartirishlari shaklning qismlarini: lif va yubkani uzaytirishiga o'xshash bo'ladi. Bu holda shaklga vertikal o'q uning dastlabki pozitsiyasini, cho'zish tekisligini va o'zgartirish yo'nalishini ko'rsatishi lozim.

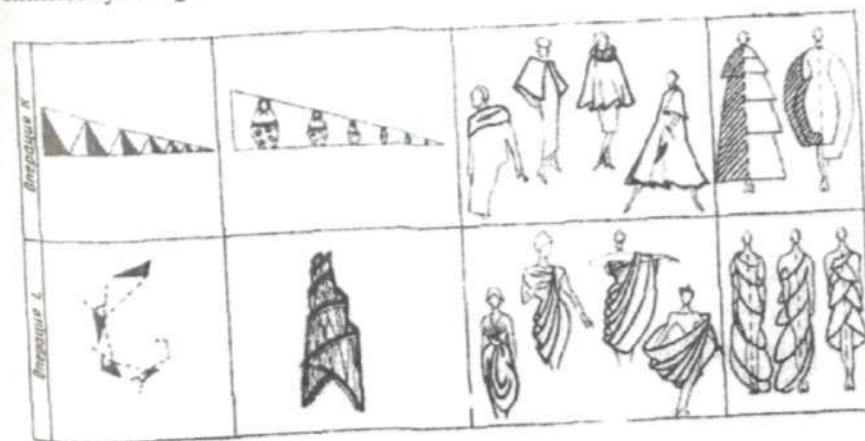
Sath cho'zishlari figuraning gorizontal kesimlariga to'g'ri keladi (ya'ni uning konstruktiv kamar chiziqlariga), lif va yubkada cho'zish yo'nalishi tepadan pastga bo'ladi.

Siqish bu — cho'zish operatsiyasiga qarma-qarshi bo'lib, siqish kattaligi siqish tekisligiga proporsional holatda bo'ladi. Siqish o'zgartirishlar kiyim bo'limlarini qisqartirilishiga aynan o'xshash bo'lib, unga tik o'q, uning geometriyasi, siqish tekisligi va o'zgartirish yo'nalishi beriladi.

Siljish bu — shaklning shunday o'zgartirilishiki, har qanday vaziyatda siljish tekisligi qo'zg'almasdan qoladi. Bu o'zgartirishning farqlovchi xususiyati — plastika o'zgargan holda shakl saqlanib qoladi. Siljish o'zgartirishining mantiqiy ma'nosiga kostyumning hajmi orqaga siljigan shakllari mos keladi. Unga siljish tekisligi, katta-kichikligi va siljish yo'nalishi beriladi.

III. O'xshashlik simmetriya. O'xshashlik simmetriya afin guruhining ayrim bir qismi bo'lib, bir xil shaklli figuralar o'xshash deb hisoblanadi (48-rasm).

Operatsiya K shu simmetriyaning eng oddiy turi hisoblanadi. Bu simmetriyaning asosi — shaklning o'xshash bo'limlarini parallel joylash

48- rasm

va ularning masshtabini «n» marta kattalashtirish yoki kichraytirishdir. Tegishli nuqtalardan o'tadigan chiziqlar ma'lum nuqtada uchrashadi. Uning nomi maxsus nuqta deyiladi.

«K» o'xshashlik klassifikatsion modelga topshiriq berish uchun shaklning vertikal o'qi va garmonik proporsiyaga mos gorizontali chiziqlar o'tkaziladi. Shaklning hamma bo'limlari mo'ljallangan proporsiya bo'yicha rivojlanadi.

«L» O'xshashlik operatsiyasi murakkabroq. Bu operatsiya o'qning atrofida ketma-ket burilishi va operatsiya «K»dan iborat. O'qning harakati logarifmik spiral bo'yicha rivojlanadi. Burilish burchagi har xil bo'lishi mumkin. Bu asosan drapirovkalar, bichim chiziqlari va volanlarda ko'rinadi.

IV. Egri chiziqli simmetriya. U biologik shakllarda uchraydi. Uning ma'nosi ma'lum deformatsiya yordamida to'g'ri shaklni egri shaklga o'zgartirishdir (49-rasm).

Asosiy o'zgartirish operatsiyalari: dastlabki simmetrik shaklni egish, siqish, sindirish, eshish.

Egish bu — dastlabki simmetrik shaklni deformatsiya qilish natijasida, uning egri o'q va tekislikka ega bo'lishidir. Moda tarixida shu tiplar «S» lotin harf ramzi bilan biriktiriladi. Plastik egishlar oddiy va murakkab bo'ladi.

Oddiy egish — geometrik modelni tekshirish uchun vertikal o'qni egish yo'nalishi va miqdori beriladi. Bu egish frontal va sagital tekisliklarni tavsiflaydi.

Murakkab plastik egishni topshirish uchun dastlabki shaklning vertikal o'qi mo'ljallanadi va unga o'ng va chap yo'nalish harakati beriladi. Bu o'zgarish frontal va sagital siluetlarni tavsiflaydi.

Siqish bu — dastlabki simmetrik shaklga deformatsiya kuchi berilgan joyda shaklni o'zgartirishdir va shu o'zgartirish natijasida shakl vazni saqlangan holda uning plastikasi jiddiy o'zgaradi.

Siqish yordamida o'zgartirish tarixda ikki xil bo'lgan: ingichka bel va yon ko'rinishni ingichka qilish. Birinchisi korset yordamida, ikkinchisi esa kiyim yordamida amalga oshiriladi.

Sindirish bu — operatsiyada dastlabki simmetrik shaklni shunday deformatsiya qilishki, bunda shaklning o'qlari va yuzasi sindiriladi. Ular o'qning harakatiga ko'ra bir necha xil bo'lishi mumkin. Maydalangan siluetlarning bo'lak-bo'lak plastikasi — sindirish operatsiyasining o'zgartirish funksiyasidir. Bu turdagi geometrik model simmetriyasini yaratish uchun vertikal o'qning yo'nalishini aniqlash kerak.

49- rasm

Eshish bu — dastlabki simmetrik shaklni chap yoki o'ng tomonga eshish natijasida deformatsiya qilishdir. Natijada shakl yangi fazoviy oriyentatsiyaga ega bo'ladi va shunga moslangan plastika mavjud bo'ladi.

Simmetriyaning almashish mexanizmi. Kostyumda navbatdagi simmetriya turi o'zgarishi quyidagicha bo'ladi: avval shaklni fazoviy tashkil etish o'zgaradi (ya'ni ayolning harakatlari o'zgaradi). Keyin

kompozitsion aksentlarning taqsimlanishi, dekorativ va psixologik aksentlarning joylashishi o'zgarishi qomat bilan belgilangan siluet mustahkamlanadi.

3.4. Kompozitsion muvozanat

Shaklning muvozanati kompozitsiyaning muhim xususiyatlaridan biridir. Bu shaklning barcha elementlari o'zaro balanslashgan holatida ko'rinadi.

Kompozitsiya muvozanati bu faqat miqdorlarning tengligi emas. U kompozitsion markazga nisbatan asosiy vaznlarning joylashishi, proporsiyalari, muhim va ikkinchi darajali o'qlari, shaklning plastikasi, rang va ton nisbatlari bilan bog'liq.

Kompozitsion muvozanat simmetriya va nosimmetriya kompozitsiyalarida har xil seziladi. Simmetriya ko'pincha muvozanatning sinonimi deb hisoblanadi. Lekin bu doimo to'g'ri bo'lishi mumkin emas. Bo'limlar va yaxlitning proporsionalligi va masshtablikning mosligi to'g'ri kelmaganda muvozanat buziladi. Simmetrik kompozitsiyalarda muvozanatga oddiy vositalar bilan erishiladi (50a, b-rasmlar).

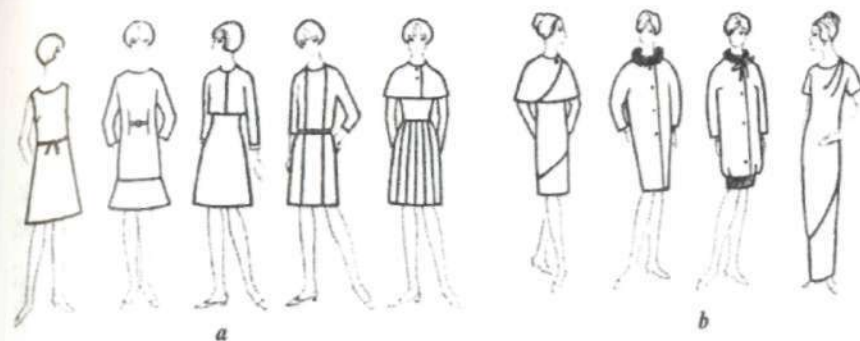
Odamning tuzilishi old va ort tarafdin simmetrik, yonidan esa nosimmetrik bo'lishiga qaramasdan muvozanatga erishish oson. Funktsional kostyumlarda shakl bo'limlari odam shaklini takrorlaydi, kostyum tektonikasi odam tektonikasi bilan bir-biriga mos keladi. Kompozitsion muvozanatning muammolari geometrik usulda, ya'ni kiyimning chegaralari figuraning chegaralarini takrorlashida ko'rinadi.

Bashang kiyimda esa kostyum ifodali bo'lishi uchun kompozitsion muvozanatga kostyum shakllarini figuraning shakllariga qarama-qarshi qo'yilgan holati bilan erishiladi. Bu holatlarda rassomning sezgir bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Kostyumda kompozitsion muvozanat uning vazni va figurasi old va yon fizik turg'unligi bilan doimo tekshiriladi.

Rang kompozitsion muvozanatga ham ta'sir etadi. Faol rangli siluetlarda bu yaqqol ko'rinadi. Shuning uchun ranglarning faolligi va ularning miqdorini kostyum kompozitsiyasida to'g'ri ishlatish lozim. Kostyumning yuqori tomonida yorqin ranglarning ko'pligi shaklning turg'unligini buzadi.

Kompozitsion muvozanatga erishish uchun tekislikni odam ko'zi bilan ko'rish qonuniyatlarini e'tiborga olishi kerak. Ularga binoan tekislik faol va faol bo'lmagan zonalarga bo'linadi.

Shakl chegarasidan birmuncha uzoqlashgan markaziy bo'limlar faol bo'lim deyiladi. Ko'z eng avval shu joyda joylashgan tasvirlar va buyumlarga tushadi.

50- rasm

Badiiy asarning barcha elementlari muvozanatni yarata olish darajasida joylashishi kerak.

Fizik nuqtai nazardan muvozanat buyumning shunday holatiki, barcha unga berilgan kuchlar muvozanatni ifodalaydi.

Shakl elementlari, ularning joylashishi va rangi bir-biriga mos bo'lib, bir-biriga turg'unlik berishi kerak.

Muvozanatning eng oddiy turlari: statik va dinamik muvozanatlardir.

Tekislikda shakllar vertikal va gorizontal simmetriya o'qiga nisbatan simmetrik joylashganda hamda buyumlarning simmetrikligida statik muvozanat yaratiladi.

Shakllar tekislikda nosimmetrik joylashgan holda esa (chap yoki o'ngda, tepa yoki pastga surilganda) dinamik muvozanat paydo bo'ladi.

Agar doira to'rtburchakning o'rtasida joylashsa, u holda doira pastga surilgandek bo'lib ko'rinadi, chunki odamning ko'zi tepani pastga nisbatan kattaroq, past tomonni esa kichikroq holatda ko'radi. Agar doiraning past tomoni to'q rangli qilinsa yoki pastga yo'nalish berilsa, doiraning pastga surilgandek sezilishi yana ham kuchayadi.

Figuraning muvozanatini tashkil etishda rang va faktura muhim rol o'ynaydi.

Bo'limning vazni ko'rinishi fon bilan qarama-qarshiligida og'irroq seziladi. Kompozitsion muvozanatga erishish uchun bo'lim va fonning kontrastligi qancha ko'p bo'lsa, u shunchalik darajada kichik bo'lishi kerak. Chap tomondagi yirik shakllarning dinamik muvozanatini yaratish uchun, o'ng tomonda bir yoki bir necha kontrastli chegaralangan elementlarni joylash kerak. Bir yo'nalish ikkinchi qarama-qarshi yo'nalish bilan tiklanadi.

Birorta bo'limlarning kattaligi boshqa mayda elementlarning yorqin rangi bilan turg'unlanishi mumkin. Tekislik parchalarga bo'linganda, ularning orasida har xil nisbatlar paydo bo'lishi ham kuzatiladi.

4. KOMPOZITSIYA VOSITALARI

4.1. Kostyumda mutanosibliklar va nisbatlar

Mutanosiblik bu — badiiy asarga uyg'un yaxlitlikni va estetik ifodalilikni baxsh etadigan yaxlit va qismlar orasidagi nisbatlarning moslangan tizimi hamda elementlar o'lchamlarining o'zaro mosligidir.

Mutanosibliklar muammolarning ko'pligi va murakkabligi tahlil etilayotgan masalalarda har xil usulda o'z ifodasini topgan. Mualliflar o'z ishlarida ko'pincha matematik tahlil usulini qo'llashadi. Bu usul mutanosibliklar borligini aniqlashga imkon beradi, ammo nima uchun bu mutanosiblik qo'llangan va natijada qanday badiiy effektga erishilganligini izohlamaydi.

«Benazir mutanosibliklarga» to'g'ri, geometrik tuzilishlarning mukamalligiga ishonish Aflotun va Pifagordan boshlanadi. Ammo amalda geometrik shaklning mutloqligi to'g'risidagi qonunlarni yaratilishiga, ular stilizatsiyasining tarqalishiga olib keladi, lekin ular vaqt mobaynida doimo o'zgaradi.

Tatqiqodchilar mexanika qonunlari, tabiat shakllari, odam tanasining ratsional tarkibi, ularning ko'rinishi, idroki, moddiy muhitni funksional, texnikaviy va g'oyaviy-badiiy shakllantirish usullari asosida mutanosiblikning mohiyatini aniqlashga intilishadi. Har xil mutanosiblik tizimlarining qo'llanilishi ustunlik qilayotgan estetik ideallari shaklning uslubiy xossalari, tipik kompozitsion usullar bilan bog'liq.

Masalan, o'rta asr rassomlari Pifagor-Aflotun geometriyasi asosidagi irratsional mutanosibliklarni qo'llashgan bo'lsa, uyg'onish davrida esa oddiy arifmetik nisbatlar keng tarqalgan edi.

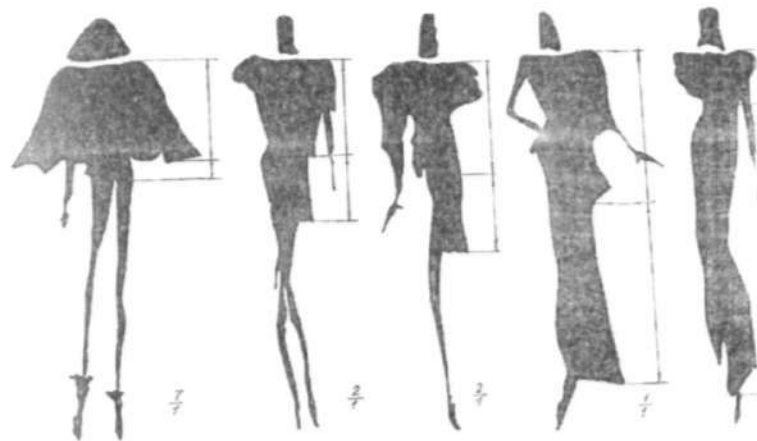
Kostyum dizaynida bir xil xususiyatga ega, ikki o'lchamni solishtirish natijasi (masalan, chiziqli o'lchamlar, hajmlar yoki kiyim qismlarining yuzasini) nisbat deyiladi.

Chiziqli o'lchamlarga buyumning uzunligi, lifning belgacha uzunligi, yeng uzunligi, buyumning bel va bo'ksa sathidagi eni va boshqalar misol bo'ladi.

Hajmiy o'lchamlar esa kiyim qismlarining hajmiy miqdori (lif, yubka va yeng) bilan belgilanadi.

Yuzalarning o'lchamlari kiyim qismlari yuzasining kattaligi (old, ort, yeng va boshqalar) bilan o'lchanadi.

Kiyim o'lchamlaridan tashqari uning boshqa xossalari bo'yicha (rang, faktura, vazn, chiziq va b.) nisbatlari inobatga olinishi lozim.

51- rasm

Proporsiyalar bu — kostyum alohida qismlarining mos o'lchamlarini bir-biriga hamda odam gavdasining mos o'lchamlariga bo'lgan nisbatlaridir.

Proporsiyalash tizimi asosida XIX asrning yarmida Tisher tavsiya etgan figuralar o'xshashligi yotadi. U «Son sanoqsiz figuralarning ko'pligini tasavvur etish mumkin, ularni o'z o'zicha na chiroyli va na xunuk deb hisoblash mumkin emas, uyg'unlik esa asosiy figurani va uning detallarini o'xshashligida ro'y beradi», deb ta'kidlaydi.

Figuralar o'xshashligi buyumlarning namunalari proporsiyalanganda keng qo'llangan (Qadimiy Misr, antik Yunoniston, Qadimiy Rim, O'rta asrlarda, Uyg'onish davrida).

O'xshash elementlarning birligi ma'lum qonunlarga rioya qiladi, ayrimlari arifmetik (modul) va geometrik proporsiyalarga bo'linadi.

Arifmetik proporsiyalarda yaxlit va qismlarning o'zaro bog'liqligi berilgan o'lchamning takrorlanishi bilan amalga oshiriladi. Ular ikki elementlarning ayirmasi turida ishlanadi:

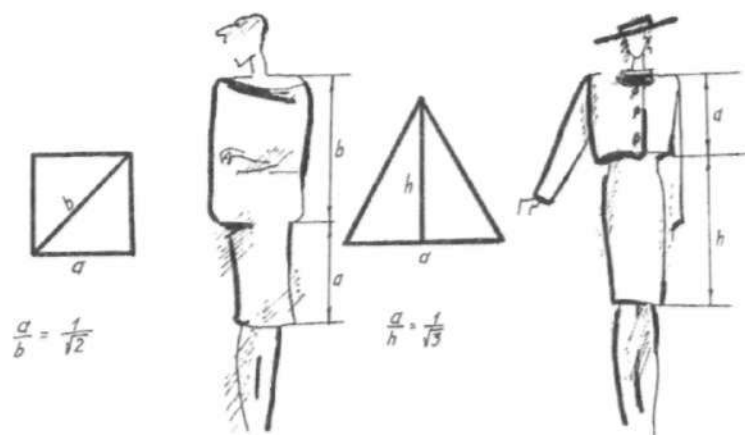
$$(a - b) = (b - c) = (c - d) = \dots = m.$$

Modul proporsiyalari sanoat buyumlarining o'lchamlarini unifikatsiyalash va standartlashda qo'llanadi.

Geometrik proporsiyalarning asoslari nisbatlarning tengligida beriladi hamda shakllar va bo'linishlarning geometrik o'xshashligida ro'y beradi

$$(a : b = b : c = \dots = k).$$

Geometrik proporsiyada o'rta proporsional miqdor mavjud, shuning uchun u uzluksiz deyiladi.

52- rasm

Geometrik proporsiyaning bir turi garmonikdir. 54-rasmda o'rta arifmetik (OD), geometrik (BD) va garmonik (FD) o'lchamlarning o'zaro bog'liqligi grafik usulda namoyon etilgan. Rasmga $\sqrt{2}$ deb nomlangan uchburchak kiritilgan, bu «oltin yechim» deb nomlangan o'lchamlarning o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi. «Oltin kesim» deb ataladigan geometrik proporsiya quyidagicha: (53-rasm).

$$a : b = b : (a + b)$$

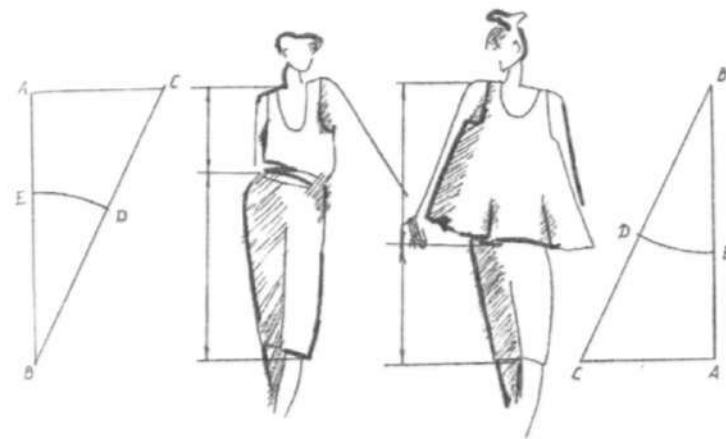
Proporsiyalarni qo'llashning obyektiv ma'nosi matematik qonunlar bilan bog'liqligi bois konkret tahlil etilishi mumkin. Bu go'zallikni «o'lchash» mumkin bo'lgan yagona kompozitsion vosita — proporsiyalardir.

Yaxlit va uning bo'limlari tuzilishining yagona proporsional me'yoriga rioya qilingan holda, shaklning geometrik tuzilishini ifodalaydigan har xil matematik nisbatlar turida proporsiyalar bo'ladi. To'g'ri tuzilgan proporsiyalar o'z birligida proporsional qatorni tashkil etadi, buyumning konstruktiv va funksional asosi bilan bog'lanib, umumiy tarkibning barcha qismlarini va shakl elementlari orasidagi obyektiv mavjud bog'liqlikni badiiy ongli ifodalashga imkon beradi.

Uyg'un geometrik proporsiyalar asosida muayyan matematik bog'lanishlar va muvozanat qonunlari bilan belgilangan tartib qonunlari mavjuddir.

Buyum muhitida proporsiyalar matematik prinsiplar va qonunlarga asoslangan. Ular bizning ko'zimiz bilan moslashgan bo'lib, dissonanslarga yo'l qo'ymaydi.

Proporsiyalar buyumning ichki go'zalligi, sonlar poeziyasi va geometriyasi, dizaynning matematikasi deyiladi.

53- rasm

Oddiy matematik ifodaga binoan proporsiya $a : b = c : d$ sonli nisbatlarning tengligidir. U unga kiradigan qismlarning qat'iy o'zaro bog'liqligini namoyon etadi.

Dizaynning amaliy ishida sonli nisbatlarning matematik tengligi emas, balki geometrik ifodalari (chiziqli va hajmiy) bilan ahamiyatli bo'ladi. Bo'laklar va figuralarning geometrik o'xshashligi proporsional bog'liqliklarning mavjudligi belgisidir va ular proporsional umumiy prinsiplarni ko'rsatadi.

Kostyum dizaynida moslik qonuniy nisbatlarini ikki guruhga bo'lish mumkin: oddiy va irratsional.

Oddiy nisbatlar bu — ikki butun sonlar nisbati birdan sakkizgacha bo'lgan sonlar nisbatlarining chegarasi deb hisoblanadi. Shuningdek, ularni amalda inson idrok etadigan miqdorlar mosligini aniq idrok etish chegarasi deyish mumkin. Kiyim tatqiqotida $7/8$, $3/4$, $1/3$, $2/3$ nisbatlari eng ko'p uchraydi (51-rasm).

Irratsional nisbatlar — bu ko'pincha geometrik tuzilma yordamida tuziladigan kasr sonlar nisbatidir. Quyidagilar irratsional nisbatlarning mutanosibligiga misol bo'la oladi:

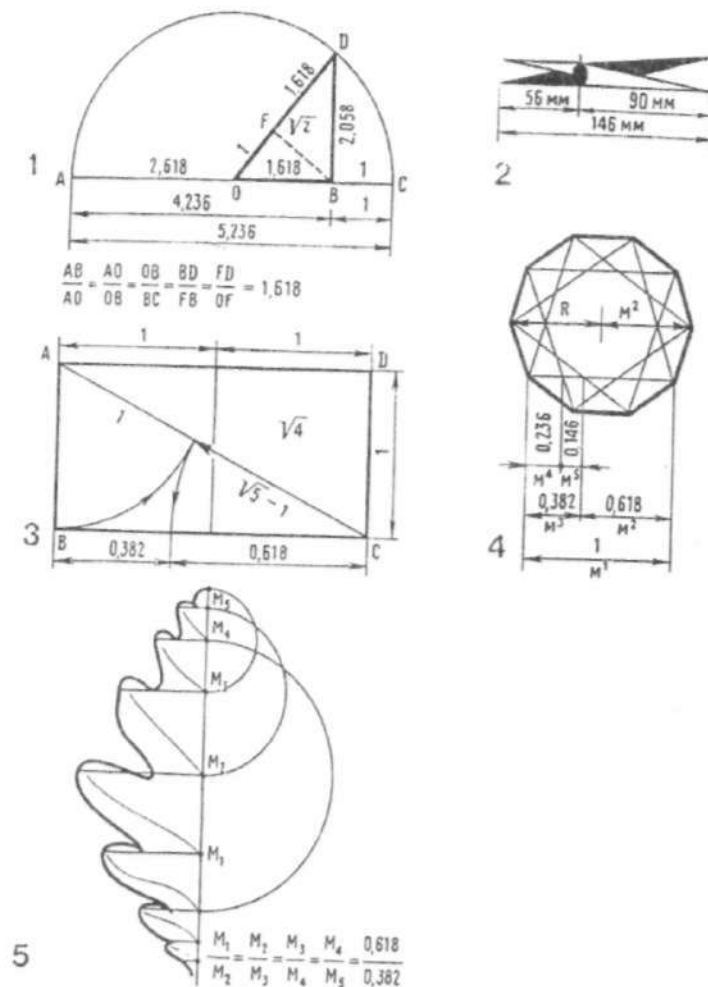
— kvadrat tomonining uning diagonaliga nisbati

$$a : b = 1 : \sqrt{2} = 1 : 1,42 \text{ (52-rasm);}$$

— teng tomonli uchburchak asosining yarmii balandligiga nisbati

$$a : b = 1 : \sqrt{3} = 1 : 1,74;$$

«Oltin kesim» proporsiyalarida irratsional sonlarni ishlatish qulay bo'lgani uchun sonlar qatori tarzida Fibbonachi qatorini qo'llash mumkin. Bu sonlar qatorini 1202-yilda mashhur italyan matematigi

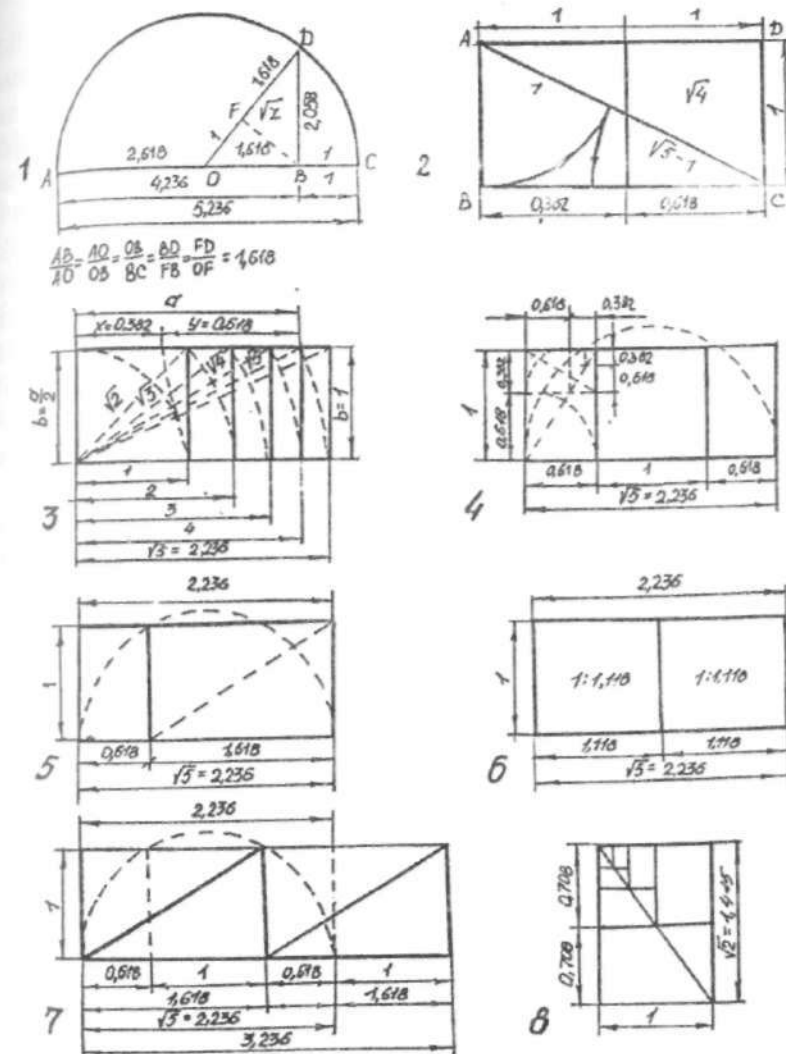

54- rasm

Fibbonachi laqabli Leonardo Tuanskiy (Bonachchi o'g'li) kashf etgan. Bu qatordagi raqamlar o'zidan oldingi ikkita son yig'indisi tarzida hosil bo'ladi: 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21 va hokazo. Har qaysi juftidagi sonlar nisbati 3/5, 5/8, 8/13, 13/21 va hokazo «oltin kesim» nisbatiga yaqin.

«Oltin kesim» qatori quyidagi sonlar bilan ifodalanadi: 0,146 - 0,236 - 0,382 - 0,618 - 1,50 - 1,618 - 2,618 va boshqalar.

«Oltin kesim» kesmalarini to'g'ri beshburchakning nisbatlari yoki to'g'riburchak (tomonlarining nisbati 1:2) diagonalini yordamida tuzish mumkin (55-rasm). U oltin qator buyumlarining yaxlitligi va qismlari orasida ichki organik aloqasini o'rnatadi.

55- rasm

Garmonik proporsional nisbatlar jonli va jonsiz tabiatga mansub. Tatqiodchilar «oltin kesim»ni organik o'sish qonuni sifatida qarashadi. Buni har xil tabiat shakllarining o'lchamlari tasdiqlaydi.

$\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{4}$, $\sqrt{5}$ proporsional qator tabiatda va buyumlar dunyosida qonuniy namoyon etiladi. Bu qator nisbatlarini ilk bor D.Xembidj tatqiq etgan va geometrik figuralarni tahlil etishda qo'llashga tavsiya etgan. Xembidj kvadrat 1 va uning diagonalini $\sqrt{2}$ to'g'riburchaklar tizimini

chizdi va uni shartli ravishda $\sqrt{2}$ deb nomlagan. Uning diagonalida yangi — $\sqrt{3}$ to'g'riburchak va shu usulda $\sqrt{4}$ va $\sqrt{5}$ to'g'riburchaklarni chizgan. Bu to'g'riburchaklar o'zaro bog'liq geometrik o'xshash figuralarga bo'linish xossalriga ko'ra garmonik tizimni barpo etgan.

Xembidj to'g'riburchaklarni ikki turga ajratgan: statik va dinamik. Statik to'g'riburchaklarning tomonlari butun sonlar bilan ($1:1$, $1:2$ va b.), dinamiklari esa irratsional sonlar bilan ifodalanadi. Xembidjning fikri bo'yicha, dinamik to'g'riburchaklarning o'sish g'oyasi harakat, organik tarkiblarning rivojini aks ettiradi. $\sqrt{5}$ to'g'riburchak «oltin yechim» proporsiyasi bilan bog'liq. Bu to'g'riburchak yarimaylana bilan bo'linganda ikki «oltin yechim»li teng to'g'riburchak kelib chiqadi ($0,618:1$) va kvadrat yoki ikki teng «oltin yechim»li to'g'riburchaklar ($0,618:1$ va $1:1,618$) hosil bo'ladi. Agar $\sqrt{5}$ to'g'riburchakka kvadrat qo'shilsa, ikki «oltin yechim»li to'g'riburchaklar ($1:1,618$) hosil bo'ladi. «Oltin yechim» organik tarkiblar kabi dastlabki yaxlitga o'xshash to'g'riburchaklar kvadrat va to'g'riburchaklarga bo'linish xossasiga ega.

Bu xususiyat $\sqrt{2}$ to'g'riburchakka ham xos. Agar $\sqrt{5}$ to'g'riburchak teng ikkiga bo'linsa, kvadratga yaqin figuralar hosil bo'ladi ($1:1,118$ yoki $0,472:0,528$). I.V.Joltovskiy buni «oltin yechim»ning ikkinchi funksiyasi deb nomlagan. Ba'zi tadqiqodchilar esa «tirik kvadrat» deyishadi. «Tirik kvadrat» $1:1,028$ yoki $0,493:0,507$ tomonli kvadratga yaqinlashadi.

Sanoat mahsulotlarining o'lchamlarini standartlaganda va unifikatsiyalaganda dinamik to'g'riburchaklar tizimining garmonik xossalari, ayniqsa $\sqrt{5}$ to'g'riburchakning proporsiyalari va «oltin yechim» uning funksiyalari bilan qo'llanishi mumkin.

Garmonik proporsiya eng avvalo buyumning konstruktiv ma'nosini aks ettiradi va u tektonika qonuniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Leonardo da Vinchining fikricha, proporsiya faqat son va me'yorgagina emas, balki tovushlar, vaznlar, vaqtlar va ayrim holatlarda kuchga kiradi. Bu fikrning to'g'riligini zamonaviy fan ham tasdiqlaydi.

Proporsiyalar odam bilan bog'liq bo'lmasa o'z ma'nosini yo'qotadi.

Mashhur fransuz me'mori Le Korbyuze «Modulor»ni yaratgan va uning fikricha odam yashayotgan muhitini garmonik qonunlarga binoan barpo etishi lozim.

«Modulor»ning asosiy sifati — shkalaning asosiy kesimlari odamning o'lchamlariga mos bo'lishi va modul hisoblash prinsipini «oltin yechim» proporsiyalari bilan birga qo'llanishidir. «Modulor»da ikki shkala mavjud. «Qizil qator»ning asosida $1828,8$ mm ga teng odam bo'yi

olingan, «ko'k qator»ning asosida esa yerdan ko'tarilgan qo'lning uchigacha bo'lgan masofa olingan.

Le Korbyuzening «Modulor»i kombinatorika imkoniyatlariga ega. Muallifning fikricha bu — klaviatura va uning yordamida ko'p gammani o'ynash mumkin, qaerdaki, har bir element boshqalari bilan bog'liq bo'lib, yaxlitni hosil qilsa.

A. Eynshteyn bu haqda shunday fikr bildiradi: «Modulor bu — proporsiyalar gammasi, ular yomonni og'ir qiladi, yaxshini esa engil». Shu bilan birga muallif o'zi taqdim etgan garmonizatsiya tizimini mexanik qo'llashdan ogohlantirgan. Le Korbyuzening fikricha esa, «Modulorni fetishlash (sig'inish) qilmaslik kerak. Bu umumiy texnikaviy va badiiy progressga imkon beradi, olg'a harakatga to'sqinlik qiladiganni yengadigan oddiy asbobdir. Loyihalovchilar oldida turadigan asosiy g'oya bu — yaratish, ijod va ixtiro qilish, izlash, buyumlarning mohiyatini ko'rsatish, uyg'unlikka, proporsiyalikka, poeziyaga erishish.» Boshqacha aytganda, hech bir garmonizatsiya tizimini funksiya, konstruksiya, texnologiya va buyumning nimaga mo'ljallanganini e'tiborga olmasdan qo'llash mumkin emas. Masalan, loyihalashda Le Korbyuze tanlagan odamning bo'yini asos qilib olish xato bo'ladi.

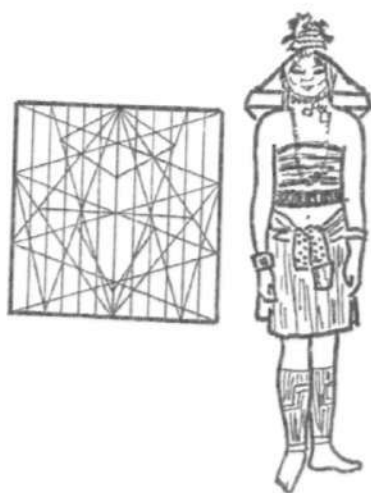
Zamonaviy standartlash usulida real vaziyat, odamning talablarini va antropometrik ko'rsatkichlarni inobatga olgan holda «Modulor»ning asosiy prinsiplarini qo'llash mumkin.

Odam tanasining proporsiyalari. Garmonizatsiyalashning muhim vositasi bo'lgan proporsiyalar doimo olimlar, rassomlar, me'morlarning e'tiborini qozongan.

Proporsiya qonunlari to'g'risida qadimgi ma'lumotlar miloddan avvalgi uch ming yillikda qurilgan Memfis (Misr) oldidagi maqbaradan topilgan. Fir'avnlr, Qadimiy Yunoniston va Rim imperiyasi davrida proporsiya qonunlari bo'lgan. Vitruviy, Leonardo da Vinchi, Leon Batista Alberti, Andrea Palladio, Le Korbyuze va boshqalarning asarlarida keltirilgan tatqiqotlar buni yaqqol isbotlaydi.

Go'zallik va mukamallik to'g'risidagi taassurot barcha tarixiy davrlarda rassomlarning dunyo qarashiga asoslanadi, ularning asarlarida davrning, xalqning va sinflarning dunyoqarashi aks etgan.

Qadim zamonlarda odamni o'lchash uchun o'lchov birligi (modul) sifatida uning birorta tana a'zosi uzunligi olingan (bosh, kaft, barmoq, burun, oyoq kafti) va shu asosda tananing boshqa a'zolari o'lchamlari solishtirilgan.

56-rasm

Modulni belgilash, shakllar orasidagi nisbatlarni aniqlash, bu miqdorning takrorlanish qonuniyatini ta'riflash rassomlar, me'morlar va antropologlar barcha avlodlarining vazifasi sanalgan.

Xudoning ideal figurasini tasvirlash uchun hind-tibet qonuni eng qadimgisi hisoblanadi. Figura qismlarini ideal nisbatlari to'g'risida-gi taassurotga binoan, qonun ularni yaxshi va yomonga bo'lgan. Peshona, burun, yuz uzunligi va eni, qoshlar, ko'z shakli va kattaligi, bo'yin, oyoq kafti, yelkasi va boshqalar ma'lum qonunga bo'y-sundirilgan.

Hind-tibet qonuni ayrim o'lchovlar orasidagi masofani barmoqlar bilan solishtirib, sonli modul nisbatlarini joriy qilgan (56-rasm).

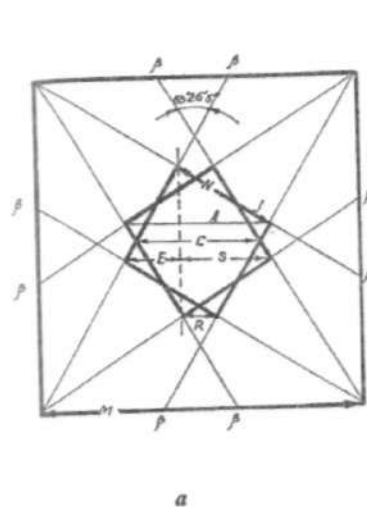
Geometrik nisbatlar asosida tasvirlash natijasida hindular nuqtai nazarig ko'ra, ideal xudolar figuralarni yaratgan. Garmoniya go'zallik va yaxshilik, disgarmoniya esa jahl timsoli hisoblangan.

Qonuniy chiziqlarning kesishgan nuqtalarida muhim hayotiy markazlar joylashgan. Hind-tibet qonuni qadimiy hind ayolining idealiga asoslangan (boshi qushnikidek, baland ko'krakli, ingichka belli va oyog'i ustundek). Ayol yurganida bo'ksasi «simob»dek bo'lishi lozim. Bu qonun har bir davrda Sharq kostyumining ideal shakllar va proporsional nisbatlari asosi bo'lgan.

Qadimgi Misrda rassomlar odamning figurasini tasvirlashga asosiy e'tibor berishgan. Natijada misrliklar figura o'lchamlarini o'rganib, shu asosda qonun yaratishgan. Shuni ham e'tiborga olish lozimki, ular figurani matematik aniqlik bilan o'lchashgan.

Misr rassom-nazariyachilari qonunni yaratganda figurani qismlarga bo'lish uchun shunday proporsional tizimni qo'llashganki, natijada bo'lakdan yaxlitni, tananing bir qismi o'lchami bo'yicha boshqa qismining o'lchamini aniqlashning imkoni bo'lgan.

Qadimgi Yunoniston tarixchisi Diodor Sitsiliyskiyning ma'lumotiga ko'ra, misrliklar odam figurasini 21 bo'lakka bo'lishgan va uning asosida asar yaratishgan. Bu son ko'p vaqt davomida olimlarni shubhalantirgan. Misrshunos Lepsiusning tadqiqotlari natijasida bu son

57-rasm

aniqlangan. Misr qonuniga binoan qo'lning o'rta barmog'i o'lchov birligi bo'lgan. Figura 19 teng qismlarga bo'lingan, 2 qismi esa an'anaviy bosh kiyimiga to'g'ri kelgan.

Qadimiy Misr qonunining proporsiyalari (57a, b-rasmlar). Dastlabki kvadrat (M) tomonlari «oltin kesim»da bo'lingandan so'ng sakkiz proporsional kattaliklar hosil bo'ladi. «Oltin kesim»ning bo'lingan tomonlaridagi nuqtalardan (B) o'tkazilgan diagonallarning kesishishi natijasida ikkita kichkina kvadrat hosil bo'ladi. Kichkina kvadratlarning uchlari va tomonlari kesishgan nuqtalari orasidagi masofalar sakkizta o'sayotgan izlangan proporsional kattaliklarini hosil qiladi: R, J, E, N, O, S, C, A.

Bu tuzilishda katta kvadratda hosil bo'lgan uchburchaklar Gizadagi klassik piramidalar tomonlariga geometrik o'xshash. Qonuniy turdagi haykal va rel'eflar uchun figuraning maksimal o'lchami katta kvadratning tomonidir (M). Figura ayrim elementlarining joylashishi, ya'ni burun, og'iz, bo'yin, yelka va boshqalar, sakkizta ketma-ket o'sayotgan kattaliklar bilan belgilanadi.

Ammo, odam tanasining proporsional nisbatlarida bolalar figurasi xossalari hisobga olinmagan. Rassom ayol va erkak, kattalar va bolalarning figuralarini bir qonun bo'yicha tasvirlagan, faqat bittalari kattaroq, boshqalari kichikroq bo'lgan. Shaxslarning ijtimoiy holati tasvirda ularning kattaligi bilan farqlangan. Masalan, fir'avn yoki zodagon qulga nisbatan bir necha marta kattaroq qilib tasvirlangan.

Antik san'at qonunining proporsiyalari. Qadimgi Misr maktabining rasm solish usullarini tahlil etib, greklar odam figurasini tasvirlash muammolariga yangicha kirishganlar. Grek rassomlarining fikri bo'yicha hayotda eng go'zal va mukammal mavjudot — insondir. Tabiatni o'rganib, yalang'och odam tanasi go'zalligini tahlil etib, ular insonda shunday go'zal tomonlarini topishganki, natijada xudolarni odamlarga o'xshatib tasvirlashgan.

Tasviriy san'atning asosi sifatida odam siymosini olib, grek rassomlari uning figurasini har tomonlama o'rganishgan va san'at oldiga yangi muammo qo'yib, uni o'z ijodlarida muvaffaqiyatli yechishgan. Ularning da'volariga binoan, olamda qat'iy qonuniyatlar ustunlik qiladi va go'zallikning mohiyati izchil tartib, simmetriya, yaxlit va bo'lakning garmoniyasi va matematik nisbatlarning to'g'riligidadir.

Miloddan avvalgi 432-yilda haykaltarosh Poliklet odam tanasi qismlarining proporsional qonuniyatlari to'g'risida asar yozgan. U odam figurasining yangi proporsional bo'linishlarini aniqladi va tasviriy san'at tarixida ilk bor figuraning yashirin dinamikasini ko'rsatdi. Bu muammo yechilgani tufayli odamning tasviri real bo'ldi, hamda uning figurasini tasviri hayotiylikka va tabiiylikka erishdi. O'z nazariyasining mazmunini namoyish etish uchun Poliklet Dorifor (nayzabardor)ning haykalini yasadi, keyinchalik u rassomlar uchun namuna bo'ldi, keyingi rassomlarning avlodlari uchun esa darslik vazifasini o'tadi. Ammo, Poliklet qonunlari to'g'risida bizgacha yetib kelgan ma'lumotlar xilma-xil. Birlarining fikri bo'yicha o'lcham kattaligi sifatida qo'l kaftining uzunligi, boshqalarining fikri bo'yicha oyoq kaftining uzunligi, qolganlarining fikri bo'yicha esa boshning balandligi olingan.

Grek rassomlari tasvirning realligiga intilishgan. Asl — bilim manbai bo'lgan. Demak o'qitish jarayonining asosi asldan rasm solish hisoblangan. Grek san'atining asosiy prinsipiga ko'ra, odam tanasi barcha narsalar uchun asos, me'yor vazifasini o'taydi. Bu falsafa Qadimgi Yunoniston san'atining asosi bo'lgan. Mashhur me'morlar ustun va kapitellilarning proporsiyalarini yaratishda ham odam tanasining tuzilish qonuniyatlariga rioya qilishgan.

Cherkov aqidalariga rioya qilib, o'rta asr rassomlari real dunyodan voz kechib, mavhum va mistik ijodga o'tishdi. O'rta asr fransuz me'mori Villar de Onnekur tuzilish qonuniyatlarini nazariy asoslab berishga urinib ko'rgan. Ammo bu nazariyada rassom tabiiy shakllarning tuzilish qonuniyatlariga rioya qilmasdan, aksincha u tasvirdan matematik hisoblarga o'tgan. Villar de Onnekur turli buyumlarni, shu jumladan,

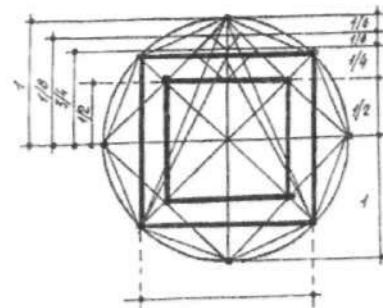
odam figurasini va yuzini ham geometrik shakllar bilan tasvirlashga uringan (58-rasm).

Olimlarning fikricha, ehtimol, gotika ustalarni geometrik qonunlarni izlash, sonlarga bo'ysunish, doira va uchburchakning sehrli mohiyatiga bo'lgan ishonchidan ilhomlangandir.

Uyg'onish davri faqat tasviriy san'at tarixidagina emas, balki rasm solishga o'qitish sohasiga ham yangi usullarni kiritdi. Bu davrda realistik san'atga intilish tiklangan edi. Uyg'onish davrining mashhur ustalari tibbiyot qonunlarini ochishga, fan va san'at orasida aloqa o'rnatishga intilishgan. Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo Buanorotti, Albret Dyurer kabi buyuk mutafakkirlar rasm muammolarini yechishda rasm — barcha san'atlarning asosi deyishgan. Mikelanjelo «Hozir rasmni xomaki rasm solish deb hisoblashadi, rasm — rangtasvir, haykal va me'morning eng yuqori nuqtasidir; rasm bu — barcha fanlar manbasi va ildizidir», deb yozgan.

Me'mor Vitruviyning proporsiyalar to'g'risidagi ta'limotida tananing quyidagi nisbatlari tavsiya etilgan: odamning bo'yiga nisbatan boshi — $1/8$, yuzi — $1/10$, bosh cho'qqisidan ko'rak uchigacha — $+$, kindikkacha — $4/6$, oyoq kaft uzunligi — $1/6$ (59-rasm).

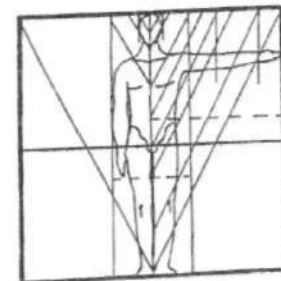
Vitruviyning proporsiyalar tizimi Chenino Chennini va Leonardo da Vinchi tomonidan takomillashtirilgan hamda bevosita «qadimgilar kvadrati» qonuniga asoslanganligi ehtimoli bor. Vitruviy tuzgan qonunning grafik ifodasi Yevropa qonunlarining asosi bo'ldi.

59- rasm

58- rasm

60- rasm

Odam figurasi qoidalarini tuzganda Leonardo da Vinchi va Vitruviy proporsiya tizimi sifatida «qadimgilar kvadrati» (odamning bo'yi va yozilgan qo'llari barmoqlari uchlari orasida) ni asos qilib oldi. Leonardo da Vinching qonuni bo'yicha odam tanasi uzun oyoqlar, cho'zilgan yuz va kindigi past joylashganligi bilan farqlanadi. Proporsiyalar masshtabining kvadrat bilan bog'liq tomonlari uzunligi odam bo'yiga teng va o'ziga bo'linish tizimini qamraydi, ya'ni sirkul yordamida figurani X dan 1/96 gacha nisbatlarini topish mumkin. Leonardo da Vinchi uni «doira kvadratura»si turida ifodaladi (60-rasm).

Nemis rassomi A.Dyurerning nazariy ishlari rasm solishga o'qitish uslubini rivojlantirdi. Ilk bor u figuralarning ko'p turlari mavjudligini aniqladi. A.Dyurer figuraning quyidagi proporsional bo'linishini taqdim etdi: agar odam bo'yi L — bo'lsa, bosh balandligi — $1/8 L$, gavda — $X L$, qo'lning tirsakkacha uzunligi — $1/4 L$, ko'krak eni — $1/6 L$, yelka eni — $1/4 L$, qo'l kafti uzunligi — $1/10 L$, oyoq kafti uzunligi — $1/6 L$ bo'ladi.

A.Dyurer yo'ylar kertigi va aylanalar yordamida odam figurasi ayrim qismlarining yuzalari sferik tizimini aniqlaydi. Barcha nuqtalar sirkul yordamida topiladi.

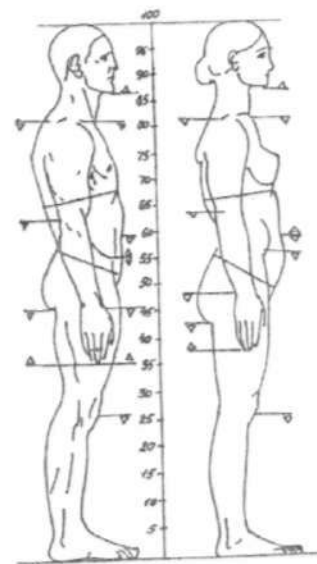
XIX asrda antropologiya va statistika rivojlanganligi munosabati bilan rassomlar odam tanasining o'lchamlariga ega bo'ldi.

Odam proporsiyalari to'g'risida to'liq ma'lumotlarni G.Shadov, Shmidt-Frinch va boshqalar taqdim etishgan (61-rasm).

Demak, rassomlar doimo odam tanasining uyg'unlik sirini tushunishga, odamga ta'sir etadigan go'zallik me'yori o'lchashga intilishgan. Ko'pincha ular figuraning geometrik shakli, uzunligi va

61- rasm

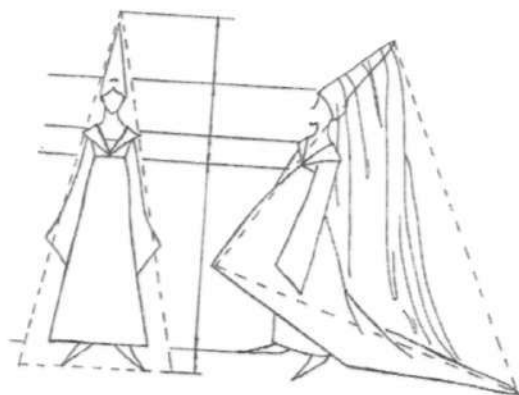
62- rasm

eni orasidagi nisbatlarni aniqlashga asoslangan. Barcha tizimlar figuraning bo'linishi «oltin kesim» bo'yicha va barcha shakllar o'z tuzilishida arifmetik va geometrik modullarga asoslanib, ularning karraliligini aniqlaydi (62-rasm).

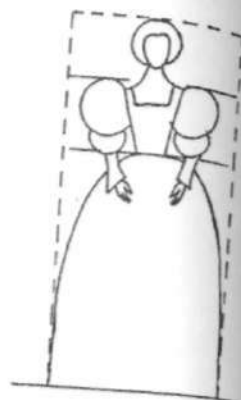
Tarixiy kostyum proporsiyalari. Qadim zamonlardan odamning kostyumi bo'lgan va ular jamiyat, xalqlarning rivojlanish spesifik xossalari o'zida aks ettiradi. Iqlim sharoitlari, jamiyatning ijtimoiy tarkibi, moddiy-iqtisodiy holati, milliy alomatlar, axloqiy qoidalar va estetik ideallar — bularning barchasi kostyumda ifodalanadi. Kostyum faqat milliy tomonlarnigina aks ettirmasdan, balki shaxsning individual tomonlarini ham aks ettiradi.

Kostyum yaratish sohasi eng avvalo proporsiyalar san'atidir. Kostyumda proporsiyalar muhim rol o'ynaydi (kostyumning ayrim qismlarini o'zaro va odam figurasi bilan nisbatlari va bunda kostyumning barcha bo'laklari inobatga olinishi lozim (kiyim, bosh va oyoq kiyim, aksessuarlar va soch turmaklari). Proporsiyalar aniqlangandan so'ng kostyum har tomonlama (fas, profil) va harakatda tahlil etilishi lozim.

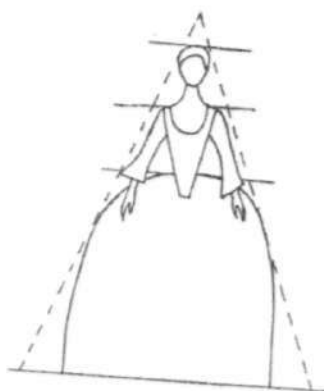
Qadimgi yunon kostyumining mohiyati odam tana proporsiyalarining gazlama bilan uyg'unligi holatida aks etadi. Greklar kostyumi bichilmagan va tikilmagan. Gazlama yelkadan tushib, odam harakatiga ko'ra son-sanoqsiz erkin drapirovkalarni hosil qilgan.

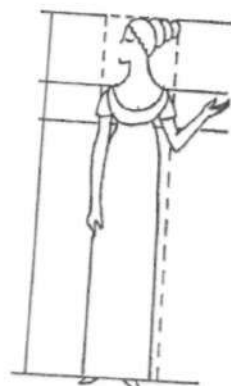
63-rasm

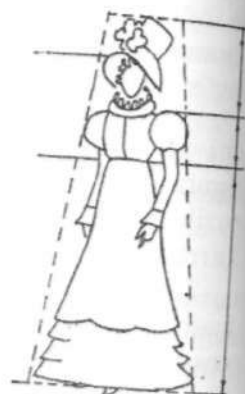
64-rasm

65-rasm

66-rasm

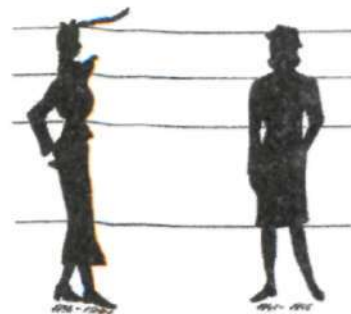
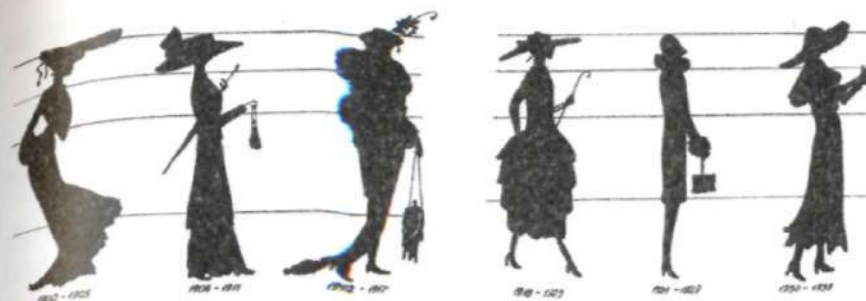

67-rasm

O'rta asrlarda Yevropada cherkov odamning moddiy va ruhiy hayotida hukmronlik qilgan. Odamning ochiq tanasi gunoh deb hisoblangan. Tor lif, taxlamali uzun shleyfli yubka, ko'ylak bel chizig'i ko'krakning pastida bo'lib, figurani kontrast qismlariga bo'ladi (1:6) (63-rasm).

Uyg'onish davrida insonga bo'lgan qiziqish tiklandi, go'zallik ideali o'zgardi. Kiyimlar kengaydi, ochiq tor lif, keng yelka, keng yenglar, hajmiy yubka odat bo'ldi. Bel chizig'i tabiiy joyida va 1:3 nisbatni hosil qildi (64-rasm).

XVII-XVIII asrlarda Barokko va Rokoko uslubida ayollar kostyumi o'z shakllari bilan farqlangan, ya'ni proporsiyalarda shakllar kontrasti — kichkina lif va keng yarim doira shaklidagi yubka ko'rinishida bo'lgan.

68-rasm

Klassitsizm uslubida ayollar kostyumi sun'iy moslamalardan hosil bo'ldi. Siluet — cho'zilgan to'g'riburchak, bel chizig'i — ko'krakning tagida joylashgan ko'rinishga ega bo'ldi. (lif va yubkaning orasidagi nisbat oldidan 1:6, yonidan 1:6,5, orqasidan 1:7) (65-rasm).

XIX asrda ayollar ko'ylagining proporsiyalari tez-tez o'zgargan. Bel chizig'i tabiiy holatda, lif kichkina va tor, yeng va yubka shakli keskin o'zgardi.

XX asr kostyumida proporsiyalar juda tez o'zgardi. Bel chizig'i tepada tabiiy holida, pastroqda yoki umuman belgilanmagan; kiyimning uzunligi mikrominidan supermaksigacha bo'lgan; yubkasi juda tordan juda kenggacha (krinolin yordamida) bo'lgan (66, 68-rasmlar).

XX asrning boshida kiyim korset yordamida figuraning ko'rinishini mutlaqo o'zgartirgan siluetini «S»ga o'xshatib, figuraning bo'linish nisbati 1:3 bo'lgan.

1916-yildan boshlab ayollar korset kiymaydigan bo'lishdi, bel chizig'i asta-sekin kengaya boshladi va figuraning bo'linish nisbati 1:2 bo'ldi.

1920-yillarda bel chizig'i o'z joyidan bo'ksagacha tushib, figuraning bo'linish nisbati 2:1 bo'ldi. Lif juda uzun, yubkasi kalta, figura «a la garson»ni eslatadi.

1930-yillarda bel chizig'i tabiiy holatga ko'tarildi, kiyim torayib figuraning tabiiy holatini ko'rsatadi (nisbat 1:3).

1938-yilda ilk bor ayollar kiyimida yelka chizig'i ko'tarildi.

1940-yillarda bel chizig'i sal pasaydi, yubka esa kaltalashdi.

1950-yillarda bel chizig'i torayib, tabiiy holatga qaytdi. (Moda «new look»).

XX asrning 60-70-yillarida siluetda keskin o'zgarish ro'y berdi. Ilk bor modada yoshiga ko'ra kiyiladigan kiyim tavsiya etildi. Shaki oddiylashib, figuraning asosiy chiziqlari endi aniqlanmaydigan bo'ldi. Siluet to'g'riburchak va yeng o'mizidan trapesiya ko'rinishiga ega. Kiyim uzunligi kaltalashdi.

1970-yillarning oxirida kiyim uzunligi yoshga ko'ra o'zgarmaydigan bo'ldi. Baravariga uch uzunlik — mini, midi, maxi paydo bo'ldi.

1980-yillarda lif kengaydi, yeng o'mizi bel chizig'igacha tushdi, kiyim uzunligi klassik, ya'ni tizzadan sal pastroq ko'rinishda aks etdi.

XX asrning oxirida moda demokratizatsiyalandi. Kostyum proporsiyalari tabiiy holda, kiyim uzunligi esa minidan maksigacha bo'ldi.

XXI asrning «Yashasin ayol» degan shiori modali figuraning keskin o'zgarishiga olib keldi. Endi yassi ko'krakli, to'g'ri yelkali ayol figurasining o'rniga suyri yelkali, turtib chiqqan ko'krak va bo'ksali figura modaga kirdi. Kostyum proporsiyalari tabiiy holda qoldi.

Zamonaviy kostyum figura shaklini o'zgartirmasdan uning tabiiy proporsiyalarini ko'rsatdi. Ammo kostyumda proporsiyalar va siluet o'zgarishi yordamida har doim yangi siymo figuraning go'zalligi har tomonlama ko'rsatiladi.

4.2. Rang xususiyatlari

Rang buyumning eng muhim informatsion sifatlaridan biri hisoblanadi. Bizni o'rab turgan tashqi muhit, tabiatda rangsiz mavjudot, o'simlik va buyum yo'q. Odam yaratgan asarlarda ham rangsiz buyumlar uchramaydi.

Rang — obyektiv hodisa. Rang — elektromagnit to'lqinlardir, ularning uzunligiga ko'ra ranglar farqlanadi. Yorituvchi nur buyumga tushganda buyum to'lqinning bir necha nurini yutadi, qolganlari esa buyumdan qaytariladi. Biz shu qaytarilgan nurlarni ko'rib, buyumning rangini farqlaymiz. Demak, buyumdan nur qaytmasa, biz uni ko'rmaymiz.

69- rasm

Fizikada tabiatda uchraydigan ranglar xromatik va noxromatik ranglarga bo'linadi.

Xromatik (hromos, yunoncha rangli ma'nosini anglatadi) ranglarga spektr ranglari kiradi (qizil, to'q sariq, sariq, yashil, moviy, ko'k, binafsha va boshqa ranglar).

Noxromatik (rangsiz) ranglarga qora, oq va kulranglar kiradi (69-rasm).

Umuman ranglar fizik va psixofiziologik xususiyatlarga ega.

Xromatik rang rang tusi, rang to'qligi va oqishligi kabi fizik xususiyatlari quyidagilar: Noxromatik ranglar esa faqat oqish xususiyatiga ega.

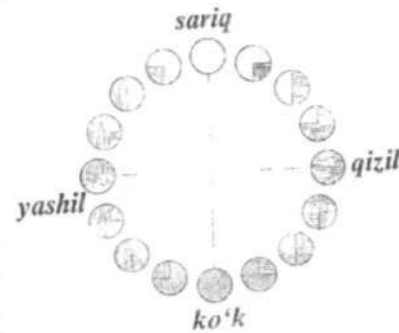
Rang tusi — rangning shartli belgisidir. Masalan, qizil, ko'k, sariq binafsha va boshqalar yoki birorta o'simlik, buyum nomiga yaqinlashtirib beriladi.

Tabiatda uchraydigan ranglarni insonlar taxminan faqat 0,1 foizini ajrata oladi. Ulardan esa taxminan faqat 10 foiziga nom berilgan. Koloristlar buyumni ma'lum rangga bo'yash uchun uni maxsus rang atlas bilan solishtirib, keraklisini o'z asarida qo'llaydi.

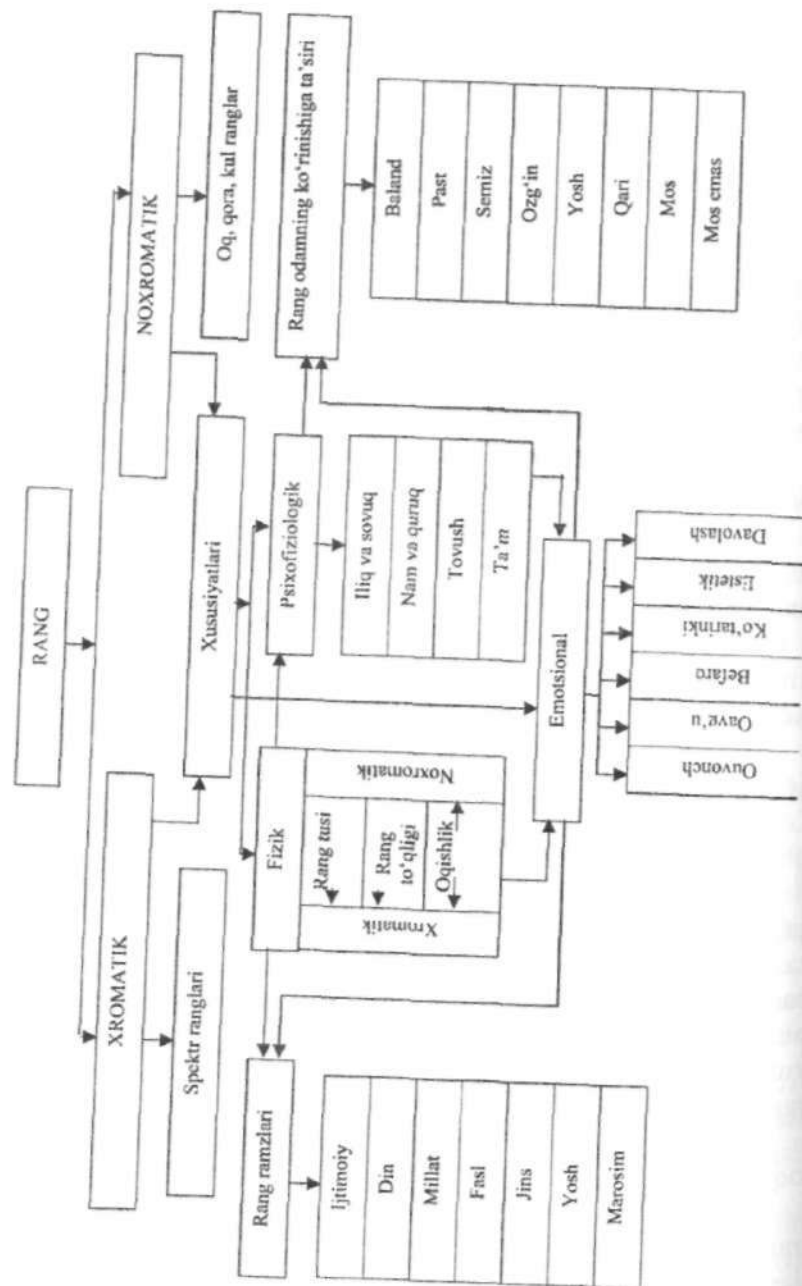
Rang to'qligi — rang kuchi, rang sofliqi, ya'ni xromatik rangga qaysi darajada noxromatik rang aralashgan ko'rsatkichdir. Spektr va kamalak ranglari sof ranglardir. Agar ularga oq rang aralashtirilsa, pastel ranglar hosil bo'ladi (masalan, pushti, moviy, bargikaram va b.), kulrang yoki qora rang qo'shilsa to'q ranglar hosil bo'ladi.

Oqishlik — xromatik rangning oq rangga yaqinlik darajasi.

Agar spektr ranglariga qirmizi rang qo'shib, ular doira bo'ylab joylashtirilsa, ranglar doirasi hosil bo'ladi. Sariq, qizil, ko'k, yashil ranglar shu rang doirasidagi asosiy ranglar

70- rasm

hisoblanadi, sababi ularga rang doirasida o'zlariga qo'shni ranglar tusi ham, aralashmasi ham bo'lmaydi. Doiradagi qolgan ranglar oraliq ranglar hisoblanib, ular bir-biriga qo'shni asosiy ranglarning aralashmasidan kelib chiqadi (70-rasm).

Rang doirasida diametrlarning qarama-qarshi uchlaridagi ranglar qo'shimcha ranglar deyiladi, chunki ular optik aralashish natijasida oq rangni hosil qiladi, ya'ni ular bir-birini to'qroq ko'rsatadi va kuchaytiradi.

Noxromatik qator oq rangdan qora rangga qadar tuziladi. Oraliq ranglar turli oqishlikdagi kulranglar, ya'ni ochdan to'qqacha bo'ladi.

Ranglarning fizik xossalari ularning iliqqligi va sovuqligi, quruqligi va namligi, ta'm va tovush, og'ir va yengilligi kabi psixofiziologik xususiyatlari kelib chiqadi.

Rang doirasida sariq qizil va sariq yashil ranglar «iliq» tuyuladi, chunki ular bizga quyosh, olovni eslatadi. Iliq rangli buyumlar yaqinroq, shuning uchun ular kattaroq tuyuladi. Bundan quyidagi xulosa kelib chiqadi: odam gavdasini iliq rangli buyumlar yaqinlashtirib va kattalashtirib ko'rsatadi.

Rang doirasida ko'k-qizil va ko'k-yashil ranglar «sovuq» tuyuladi, chunki ular suvni eslatadi. Ular buyumni uzoqlashtirib va kichraytirib ko'rsatadi, demak, gavdani ham kichraytirib ko'rsatadi.

Ranglar nam yoki quruq tuyulishi mumkin. Iliq ranglar quruq, sovuqlari esa nam tuyuladi. Rangning bu xossasi sexlarni bo'yashda va ishchilarning kiyimlarida inobatga olinadi. Issiq sexlarda sovuq nam ranglar, sovuq sexlarda iliq quruq ranglar qo'llanishi maqsadga muvofiqdir.

Ranglarning psixofiziologik xossalari yana biri rang tovushining odamga sezilishidir. Odamlarning sezishi bo'yicha qizil rang jaranglagan, moviy yashil ranglar esa «tinch» tuyuladi.

Ko'pincha rangga bo'lgan munosabat, musiqa bo'lgan munosabatga o'xshaydi, minor (g'amgin) yoki major (quvnoq). Rang ham xuddi musiqa singari odamning kayfiyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Ranglarning psixofiziologik xossasi ta'm va rang tusiga bog'liq. Rang zaharli, nordon, achchiq va boshqa ta'mli bo'lib tuyulishi mumkin.

Turli madaniyatlarda biz har xil ranglar jilosi, ularning mosligi va ramzlari, rang turlari, ovoz va o'zaro bog'liqligini kuzatamiz. Masalan, qadimgi hindlarda o'zaro bog'liqlik sxemasi mavjud, bunda ovoz, ta'm, rang, mato, o'simlik, jismoniy sezish va inson tanasining markazi

bo'lgan chakrasining o'zaro bir-biriga bog'liqligi keltirilgan. Chakralar soni qadimgi hindlar fikricha yettita bo'lgan. Quyidagi sxemada ularni keltiramiz:

№	Chakra	1	2	3	4	5	6	7
1	Ovoz	Do	Re	Mi	Fa	Sol	Lya	Si
2	Rang	Qizil	Olov rang	Sariq	Yashil	Havorang	Ko'k	Siyoh-rang
3	Gul	Atirgul	Moy-chechak	Yalpiz	Yoron-gul	Shuvoq	-	-
4	Ta'm	Qattiq	Cho'ziq-roq	Achchiq garmdori	Limon ta'mi	Achchiq	-	-
5	Jismo-niy munosabat	Issiq	Issiq	Iliq	Ipakdek	Salqinroq	Sovuq	Sovuq

Rang orqali biz mahsulot haqidagi ma'lumotga egamiz. Rangning «og'ir» yoki «engil»ligiga qarab, model yoki buyum haqidagi tasavvurga ega bo'lamiz. To'q ranglarni og'ir, och ranglarni esa yengil tasavvur etamiz.

Ranglar fizik xossalariining ta'siri ko'rkamlik va salobatlilik taassurotini beradi. Ko'pgina tadqiqot o'tkazgan olimlarning asarlarida rang bu qandaydir kuch deb atalganligini, odamning ruhiyatiga salbiy yoki ijobiy ta'sir etishi mumkinligi xususida fikrlar bor.

Rang odamlarda turli his-tuyg'ularni uyg'otadi: qattiq iztirob, ohistalik, befarqlik, sovuqotish, ilqlik va hokazo. Bunday holatlarda odamning ruhiy va jismoniy o'zgarishi kuzatiladi. Yashil bu — yozning asosiy rangi, bunda tabiat ham dam oladi. Bu sokinlikning muvozanati ko'kka qarab intilishi tufayli buziladi. Sariqqa talpinganida hammasi yasharadi, quvnoqlashadi, ko'kka intilganida hammasi jiddiy tus oladi.

Tajribaning ko'rsatishicha, sariq rang ilq taassurot qoldiradi. Biror tomonga sariq oyna ortidan qishda qaralsa, ko'z ravshanlashadi, yurak kengayadi, ko'ngil quvnoqlashadi, huddi bizga ilq shabada esayotgandek tuyuladi. Sariq rang o'zi bilan yorug'lik-nur olib kelsa, ko'k rang esa biror qoramtir, to'qlik olib keladi.

Rang va rangning moslashuvi odamga turlicha ta'sir qiladi: ilq ranglar (sariq, olovrang, qizil) — odamga kuch bag'ishlaydi, sovuq, qora ranglar esa (siyohrang, ko'k) — og'ir xotirjamlikni beradi.

Azal-azaldan odamga rang ta'sirini e'tiborga olib, ulardan xalq tabobatida foydalanishgan, uning foydali tomonlari ko'pgina kasalliklarni davolashda qo'llanilgan. Masalan, qizil rangdan qizamiq,

suvchechak va turli teri kasalliklarini davolashda foydalanilgan. Xonaga qizil chiroq yoqilgan, deraza oynalariga qizil choyshab yopilgan, bemorni qizil matoga o'rashgan. Qizil rangda ko'p holatlarda bosh og'rig'i, charchoq, issiqlik, puls tezlashuvi, qon bosimining ko'tarilishi kabi hissiyotlar seziladi.

Siyohrang o'pka va yurak faoliyatini yaxshilab, unga yordam beradi.

Gyote rang xususiyatlari haqida shunday degan: «O'zining sofligi tufayli sariq rang doim toza tabiati, aniq ravshanligi, quvnoqligi, yumshoqligi bilan ajralib turadi». Bu pog'onada u atrofni o'rab turuvchi sifatida: u libosmi, pardami, obyektmi, bundan qat'i nazar baribir juda yoqimli. Oltinga ozroq jilva berilsa, bu rang haqidagi tasavvur yanada uyg'unlashadi. Ipakdagi tilla va olovranglar odamni ruhlantiradi va ilqlik, quvnoqlikni baxsh etadi, aqliy mehnat samarasini, ishtaha yaxshilanishiga yordam beradi, sariq kasalligini davolashda qo'llaniladi.

Yashil rang o'simliklar rangi bo'lib, u odamni tinchlantiradi va qon bosimini pasaytiradi. Qadimda Sharqda yashil rangga, o'simlik yoki zumrad toshga uzoq tikilib turish charchagan ko'zning dam olishiga yordam beradi, deb hisoblangan.

Havorang (ko'k) pulsni sekinlashtirib, qon bosimini tushiradi, nafas olishni yaxshilaydi. Bu rangdan asosan, asab tizimi va nafas olish organlari betob bo'lgan odamlarni davolashda foydalaniladi.

Qora rang esa odamni ta'qib qilib, uni ezadi. Bu rang qorong'ulik va zulmatga taqqoslanadi. Qadimda odamlar bu rangdan qo'rqishgan, qora rangdan qo'rqish bolalar va ayrim katta yoshlilarda hozir ham kuzatiladi.

Bir xillikdagi kulrang ham xuddi qora rang kabi ezilish va zulmatni, pushti rang esa dadillikni uyg'otadi.

4.3. Rang ramzlari

Rang fizik va psixologik xususiyatlariga ko'ra turli ramzlarga egadir.

Azal-azaldan rang hayot va mamot ramzi, quvonch va xafalik, ma'lum ijtimoiy belgi sanalgan.

Rang ramzlariga tarixning turli davrida turlicha munosabatda bo'lishgan. Davlat tuzumi soddadil bo'lgan mamlakat aholisi va qasrlarda aniq yorqin rangli liboslar kiyishgan. Murakkabroq pog'onali davlat tuzumi hukm surgan joyda ranglar ochroq va yorqin bo'lmagan. Ranglar tuzilishi murakkab va nozikdir.

Yuqorida ta'kidlangan misollarning san'atdagi va libosdagi ramzlari qadimgi ibtidoiy jamoa tuzumining inson ongiga singishi bilan teng

yaralgan degan dalillar haqida dalolat beradi. Keyinchalik bu ramzlar ko'pgina jamoat va ijtimoiy sabablar ta'sirida maydalashib o'zgarib ketdi va alohida ramziy tilga oid tizimlarga aylandi. Ko'chmanchi xalqlar yorqin to'q rangni ma'qul ko'rgan bo'lsa, o'troq xalqlar esa ochiq va murakkab rangni qo'llashgan. Qadimiy xalqlarda esa (Ossur-Bobil, Fors, Qadimgi Rim) shoh va imperatorlar qirmizi rangli kiyim kiyishgan. Qirmizi rang Yevropa qirollari mantiyasining rangi bo'lgan.

Ko'pgina Hind-Evropa xalqlarida oq rang muqaddas hisoblangan, oq rang buqalar rangi uchun muqaddas deb tan olingan. Nasroniylik dini bo'yicha Iso Masih oq libosda tasvirlangan. Injil bo'yicha oq libos — ruhning qayta tirilishi va avliyolarni qadrlash ramzi hisoblangan.

O'rta asrlarda to'q qizil rang faqat yuqori qatlam vakillari uchun tegishli bo'lib, oddiy shaharliklar esa qora, jigarrang, to'q ko'k, yashil rangli, hunarmandlar kulrang rangli liboslar kiyishgan.

XVIII asrda Fransiyada oq rang faqat qirolning rangi edi, respublikachilar tomonidan inqilob vaqtida havorangning ahamiyati oshdi.

Ispaniya korrida (buqa va odam o'rtasidagi jang)sida qizil plashch buqani emas, matadorni jonlantiradi, chunki faqat odamsimon maymundan tashqari qolgan barcha jonivorlar daltoniklardir va ular rang ajrata olmaydilar.

Fransiyada geraldika qoidasini aks ettiruvchi ranglar keng tarqalgan. Bu ba'zi ramziy ranglar fransuz modasi bilan birga boshqa davlatlarga ham o'tgan:

1. havorang — sadoqat, zodagonlik belgisi;
2. sariq — rashk, bevafoqlik, ayriliq ramzi;
3. oq — soflilik va bokiralik;
4. qora — g'am va qayg'u, aza;
5. yashil — umid ramzlari deb hisoblanadi.

Oq rangning qora rangdan farqi doimo ijobiy ma'noni bildirishidir. U qo'shilganda ko'pgina tabiatda mavjud bo'lgan ranglar kelib chiqadi. Oq rang — poklik, qor, oy kumushining rangidir. Bu rang nasroniylik dini ta'limotiga ko'ra «Xudo» — ota va odamlarning ramzi. Antik davr afsonalarida aytilishicha, oq va qora ranglar xudolar rangi, ya'ni xudolardan Yupiter va Aflutonga taqqoslangan. Qadimgi Rimda yorug'lik xudosi deb atalgan Yupiterni oq rangli libosda tasvirlashgan. Hindistonda oq rangni yaratuvchi, ya'ni xudo Braxma va braxmanlar ramzi deb hisoblashgan.

Ranglarning inson psixologik va fiziologik holati bilan o'zaro aloqasi

№	Rang	Ko'rish	Fiziologik	Tasavvur	Psixologik
1	Qizil	Aniq ravshan, yorqin	Issiq, hayajon	Isyon, yong'in, shovqin	Qaynoq ehtiros, g'azab
2	Olov rang qizg'ish	Ravshan, ajrab turadigan	Kayfiyat buzilishi, hayajon	Quyosh, tantana	Qo'pollik, kuch-quvvat
3	Olov rang	Ravshan, ajralib turuvchi	Ziddiyat	Quyosh botishi	Notinchlik, keskinlik
4	Sarg'ish - olov rang	Yaltiroq, airalib turmoq	Qizg'ish	Quyosh chiqishi, oltin	Baxt, hayot, hosildorlik
5	Sariq	Yaltiroq	Betoblik	Nur, limon	Quvnoqlik, xursandlik
6	Sarg'ish yashil	Yaltiroq	Osoyishtalik	Bahor, yosh novdalar	Umid, zaiflik
7	Ko'k	Xayoliy	Salqin	Uzoqlik	Tinchlik, osoyishtalik
8	Siyoh rang	Zich havo, oqshom	Iliq havo	Binafsha	Tantana, motam
9	Qirmizi	Shirali	Ehtiros	Saltanat	Dinamik, dabdabalik
10	Yashil	Noturg'un, neytral	Osoyishta, soflilik	O'simlik, dengiz	Tinchlik, turg'unlik

Ko'pgina qadimgi xalqlarda biz uch xil rangning klassifikatsiyasini, ya'ni, oq, qizil va qoraga bo'linishini kuzatamiz. Bu ranglarni turli xalqlar liboslarida, ularning madaniyatida keng tarqalganligini ko'rish mumkin. Ndembu qabilasi va Avstraliyaning o'rta asrlardagi qirollik mantiyasida ramzlar orasidagi aloqa yaqqol sezilib turadi. Ulardan qora rang xuddi Yevropa xalqlarini singari motam va qayg'u belgisidir. Ko'pgina davlatlarda oq rang poklik, bokiralik, baxt va shodlik rangi hisoblanadi. Bu rangdan bayramlarda foydalaniladi, kamdan-kam holatlarda qayg'u-g'am belgisi sifatida uchraydi. Bu sirli rang.

Yashil rang — hayot va tabiat yashilligi, mehribonlik ramzi.

Jigarrang — hosildorlik belgisi.

Kulrang jasadni yoqqandagi alanga bilan bog'liq.

Ko'krang qimmatbaho sapfir toshining rangi, hind astrologiyasida ko'k rang Saturn sayyorasining rangi bilan solishtiriladi.

Qora rang — buzg'unchi Shivaning qatl etilish marosimi bilan bog'liq, uni qora xudo qo'llagan.

Qadimda turli xalqlarda qizil rang ayollarning qabila boshlig'i ekanligini ifodalagan.

Oq rang erkaklarning qabila boshlig'i ekanligini aks ettirgan. Yosh o'spirinlar voyaga yetganda o'tkaziladigan marosimda ularning badanlarini oq rangli bo'yoqqa bo'yashgan. Shu bilan birga oq rang o'lim ramzidir. Gerosdatning ta'kidlashicha, qadimgi misrliklar mayitni oq rangli kafanda ko'mishgan. Hozirgi kunda ham ba'zi Sharq va O'rta Osiyo mamlakatlarida oq rang motam rangi hisoblanadi.

Sharqda rasmdagi ranglarni tasvir bilan bog'liq oddiygina to'ldiruvchi emas, balki aniq mohiyatni ifodalaydigan va aniq emotsional vazifani bajaradigan vosita deb hisoblashgan. N.V.Bulanova hind madaniyatidagi rang ramzlari bo'yicha tatqiqot o'tkazgan. Uning ta'kidlashicha, Hindistonda insonning kayfiyatiga ta'sir o'tkazuvchi ranglar an'anasi mavjud, ulardan jigarrang — hirsii, oq — komik, kulrang — g'amginlik, qizil — g'azab, olovrang — qahramonlik, qora — vahima, sariq — ajablanish kabi holatlarda namoyon bo'lishi haqidagi fikrga keldi. Har bir rang aniq bir hissiyot bilan aniqlanadi: muhabbat, qayg'u, jasurlik, qo'rquv, qahr g'azab va ajablanish. Faqatgina aniq rang emas, balki ularning o'zaro o'xshashligi ham ahamiyatga olingan.

O'rta asrlarda Yevropada qizlarga bayramlarda yashil rangli liboslar sovg'a qilishar edi, Shekspir davrida esa yashil rangli libos yengil tabiatlilikdan dalolat bergan.

Qizil rang diniy ramzlar ichida Xudo otaning qudrati ramzidir. Shuning uchun bu rangni yuqori lavozimdagi cherkov ahligina kiyishgan.

Xitoyda qora niqob donolikni, qizil niqob salbiy fazilat va qizg'anchilikni bildirgan.

Qadimgi xitoyliklar rangni tasviriy belgi bilan ifodalaganlar. Har bir tabiiy hodisa va yulduz o'z rangi va belgisiga ega.

Burj belgisi	Sayyora	Sayyora rangi	Tabiiy kuch	Dunyo tabiiy kuchi rangi
Qovg'a	Saturn	havorang	Er	Qizil
Baliq	Yupiter	ko'k	Suv	Olovrang
Qo'y	Mars	qizil	Olov	Sariq
Buzoq	Venera	sariq	Havo	Yashil
Egizak	Merkuriy	siyohrang	Yer	Qizil
Qisqichbaqa	Oy	yashil	Suv	Olovrang

Xitoyda qadimdan rang ishoralari odamning tuyg'usiga zo'r ta'sir etishiga ishonch kuchli edi. Ammo ular qarama-qarshi va murakkab bo'lgan. Osmon — qora binafsha, Yer — sariq rangli ramzda aks etgan. Ikki olamning (Yan va In) o'zaro aloqasi bilan beshta tabiiy kuch ramzlari mavjud bo'lgan.

Yashil rang — bahor rangi, yosh o'simlik va yaproqlar rangi, tabiiy kuch Daraxt-Munni mohiyatini aks ettiruvchi rang. Shuningdek, bu rang Sharq, Yupiter sayyorasining ramzlari ham hisoblangan.

Oq rang — kuz ramzi, metall-Szin, G'arb, ya'ni quyosh botadigan tomon va o'lgan odamlarning ketadigan joyi (motam kiyimlari oq rangli qilinadi), Oy va Zuhra sayyorasining ramzi.

Qizil rang — Yoz, olov-Xo, Janub, Mars sayyorasining ramzidir.

Qora rang — qish rangi, zimiston saltanati, Shimol yorqin bo'lmagan Merkuriy sayyorasi, tabiiy kuch, suv-Shuying rangidir.

Sariq rang — Yoz faslining oxirgi rangi, tabiiy kuch Yer-Tuning ramzi, Yer va Saturn sayyorasining ramzi.

Sariq rang ham asrlar osha o'z ramziy ma'nosiga ega bo'lib kelgan. Qadimdan, yangi kelinchaklar o'z liboslarini zafaron, shaffof bilan bezatishgan. Bu nur yorug'lik, to'kinlik va boylikni aks ettirgan. U o'zining boshlanishini quyoshning botishidan oladi. Oltin — mo'jiza deb hisoblangan, tilla taqinchoq, zebu ziynat, tillarang ip, shon-shuhrat, ma'rifat, donolik va kamtarlikni anglatgan. Tillarang va moviy rangning moslashuvi quyosh bilan osmonga taqqoslangan.

Qizil rang doimo qattiq ehtiros, qahramonlik, hokimiyat, g'alaba va adolatni aks ettirgan. Agar kambag'allar o'z liboslarini qaysidir mevalarning suviga bo'yashsa, yuqori tabaqa vakillari o'z liboslarini qimmatbaho qizil bo'yoqlarga bo'yashgan. Bu rangning jilosi turlicha bo'lgan, ba'zida qizil yomonlik belgisi sifatida ham uchraydi. Lekin uning asosiy ma'nosi quyosh, alanga, kuch-qudrat, yorug'likdir, och qizil rang qirolik ramzi bo'lgan. U xuddi tarqayotgan quyosh nuridek qirollarning libosida aks etgan. To'q qizil, yoqutdek qizil, olchaning rangidek hokimlik ramzidir.

Ranglarning ramzida ko'p ma'nolilik mavjud bo'lib, birgina rang turlicha ma'noni anglatadi.

Qizil rang — ayollar paydo bo'lishi boshlanishini, qon yurishi va muhabbatni; qora rang — motam, g'am, qarama-qarshilik, donolikni; oq — soflik, bokiralik, muqaddaslikni va o'lim ma'nosini bildirgan bo'lib, bu kabi turlicha qarashlarning o'z sabablari bor va har bir xalqda ranglarning o'z tabiati tarixi, tarixiy sanalari, kelib chiqishiga qarab

ifodalanadi. Birgina rang har bir xalqda turlicha ma'no anglatishi va har xil ifodalanishi o'sha xalqning xarakteri, mijozi va fe'liga, atrof-muhitning kuchli ta'siri, urf-odati, an'analari, did-farosati va diniy qarashlariga bog'liq.

Ranglar ma'nosining kelib chiqishi tashqi va ichki muhitdagi asosiy ramzlarga bog'liq. Masalan, to'q qizil — haqiqatga bo'lgan muhabbat, pushti — adolatli muhabbatni o'zida aks ettirgan, qora — hamma ranglarni jamlovchi, shu bilan birga yolg'on va yomonlik ramzi hisoblanadi. Bu ranglarning o'zaro qo'shilishi asosiy ranglarning qarama-qarshilik ma'nosini anglatgan: agar qizil rang sevgini bildirsa, xiraroq qizil esa nafratni, to'q qizil — g'am va motamni; yashil hayotning tug'ilishi, to'q yashil ruhiy cho'kish va o'zini yo'qotish ramzi hisoblanadi.

Qadimgi rus, chex, slavyan tillarida «qizil» chiroyli, yaxshi, go'zal deb tarjima qilinadi.

O'rta Osiyo xalqlarida ham ranglarning ramzlari bo'lgan. Oq rang poklik ramzi bo'lgan (kelinchaklar kiyimi asosan oq bo'lgan) ammo Qashqadaryo, Surxondaryo, Buxoro viloyatlarida oq rang motam rangi hisoblangan. Qizil rang baxt va quvonch ramzi (Xorazmda kelin va kuyov oq ko'ylagining xishtagi qizil qilinadi). Qora va to'q ko'k ranglar motam ramzi sifatida liboslarda qo'llaniladi.

Hozirga qadar ba'zi ranglarning ramzlari saqlanib qolgan (Masalan, oq rang — kelinlar ramzi, qora rang — motam ramzi, qizil rang — quvonch, tantana, inqilob ramzi, yashil rang — osoyishtalik ramzi).

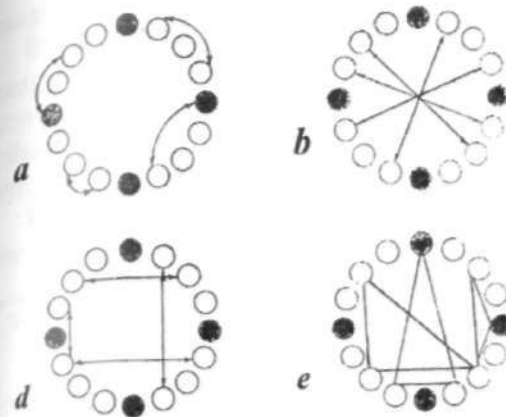
4.4. Rang birikmalari

Kostyum kompozitsiyasini yaratishda ranglarning bir-biriga monandligi (garmoniyasi) katta ahamiyatga ega. Xromatik ranglar birikmasi rang doirasi asosida tuziladi.

Xromatik ranglarning ikki rangli monandligi quyidagi prinsiplarda tuziladi:

1. O'xshash ranglar — bir xil asosiy ranglardan hosil bo'lgan, ya'ni rang doirasining bir choragidagi ranglar birikmasidir (71a-rasm);
2. Kontrast ranglar — har xil asosiy ranglardan hosil bo'lgan, ya'ni qarama-qarshi choraklardagi ranglar birikmasidir (71b-rasm);
3. O'xshash-kontrast ranglar — bitta asosiy va ikkita kontrast ranglardan hosil bo'lgan, ya'ni yonma-yon choraklardagi ranglar birikmasidir (71d-rasm).

Xromatik ranglarning uch rangli monandligi uchburchak prinsipida tuziladi (71e-rasm):

71- rasm

72- rasm

— teng yonli uchburchak: ikki o'xshash ranglar va uchinchi asosiy kontrast rang;

— teng yonli uchburchak: ikki o'xshash-kontrast rang va umumiy asosiy ranglar;

— teng yonli to'g'ri uchburchak: ikki o'xshash kontrast va kontrast ranglar;

— teng yonli to'g'ri uchburchak: ikki o'xshash ranglar va kontrast ranglar.

Xromatik ranglarning to'rt rangli birikmasi to'rtburchak prinsipida tuziladi:

— o'xshash-kontrast ranglar birikmasi.

Noxromatik ranglar birikmasi noxromatik qator asosida tuziladi.

Ikki rangli noxromatik ranglar birikmasi quyidagi prinsiplarda tuziladi:

— kontrast birikmalari: noxromatik qatorda bir-biridan uzoq joylashgan ranglar birikmasi (72-rasm);

— nyuans birikmalari: noxromatik qatorda yaqin joylashgan rang birikmalari (73-rasm);

Uch rangli noxromatik ranglar birikmasi har xil oqishlikka ega (och, o'rta va to'q) va turli miqdorda olingan ranglar birikmasidan tuziladi:

— ko'p och rang, kam to'q va o'rta rang (74a-rasm);

— ko'p o'rta rang, kam to'q va och rang;

73-rasm

74-rasm

— ko'p to'q rang, kam o'rta va och rang (74b-rasm);
— och, o'rta va to'q ranglar teng birikmasi.

Monoxrom ranglar birikmasi noxromatik ranglar birikmasi singari monoxrom qatori asosida tuziladi.

Xromatik va noxromatik ranglar birikmalari kostyum kompozitsiyasida ko'p uchraydi va ifodali bo'ladi. Oq rang sof xromatik rang tusini kuchaytiradi, oq rang bilan pastel ranglar birikmasi bir-biriga uyg'undir, ular soflik va bashanglik hissini yuzaga keltiradi (oq bilan havorang, oq va pushti rang).

Qora rang va sof xromatik ranglar birikmasi tez ko'zga tashlanadi, tashvish hissini tug'diradi. (Masalan: qizil bilan qora, qizil va sariq).

Ranglar birikmasining uyg'unligi olingan ranglarning sifati, nisbati va miqdoriga ham bog'liq. Ranglar kompozitsiyasini yaratganda, ranglarning baravar kontrastligi hodisasini, ya'ni rang atrofidagi ranglar ta'sirini e'tiborga olish lozim. Bunda xromatik va oqishlik kontrasti yuzaga keladi.

Xromatik kontrastlik hodisasi — rang atrofidagi ranglar ta'sirida uning tusi o'zgarishidir.

Oqishlik kontrastlik hodisasi rang atrofidagi ranglar ta'sirida uning oqishligi o'zgarishidir. Masalan, sariq limon qizil dasturxonda qizg'ish sariq, oq dasturxonda oqroq, qora dasturxonda ochroq bo'lib ko'rinadi.

Tegib turgan ranglar bilan o'zaro ta'siri yo'q ranglar neytral ranglar deyiladi (kulrang, ko'kimtir kulrang, yashilroq kulrang).

Baravar kontrastlik hodisasini hisobga olish, ya'ni bet, ko'z, soch rangiga moslab libos tanlashda juda muhim. Nomaqbul baravar kontrastlik hodisasi yuz bersa, ya'ni libos rangi sizga yarashmasa, bet bilan kiyim orasiga neytral rangli yoqa, sharf, ro'mol va boshqa neytral rangli buyumni kirgizish lozim.

Rangni idrok etish uchun sun'iy yoritish vositalari, gazlama fakturasi va zichligini e'tiborga olish kerak.

T/p	Tabiiy quyosh yorug'ligi	Yoritish lampalari	Kunduzgi yorug'lik lampalari	To'q oq yorug'lik	Simob lampasi
Och ranglar					
1	Ko'k	Kulrang yashil	Yorqin	To'qligi kam	Havorang
2	Yashil	O'zgarishsiz	O'zgarishsiz	To'qligi kam	Yorqin
3	Sariq	Yorqin rangli ochroq	O'zgarishsiz	Sariq	Yashilroq
4	Pushti	Yorqin	O'zgarishsiz	To'qligi kamroq	To'qligi kamroq
5	Kulrang	Sariqroq	Havorang	Sariqroq	Yashilroq
Yorqin ranglar					
1	Ko'k	Ko'kish	O'zgarishsiz	To'qligi kamroq	Yorqin
2	Yashil	Sarg'ish	O'zgarishsiz	O'zgarishsiz	binafsha
3	Sariq	Yorqin ochroq	O'zgarishsiz	Yorqin	Yorqin
4	To'q sariq	Sal to'qroq	To'qligi kam	To'qligi kam ochroq	Yashilroq
					To'q jigarrang

Liboslarning rangi va rang birikmalari tenglanganda odamning jinsi, yoshi, gavda tuzilishi, psixologik turi va kiyim nimaga mo'ljallanganligi e'tiborga olinishi lozim. Ayollar libosi erkaklar libosiga nisbatan yorqin rangda bo'ladi.

Yosh bolalar kiyimi och pastel rangli, o'rta yoshlilarniki yorqin sof rangli, katta yoshlilarniki esa to'q rangli bo'lishi tavsiya etiladi. O'spirinlarning liboslari rang-barang qilib tanlanadi.

Odamning gavda tuzilishiga binoan rang tanlanganda ranglarning fizik va psixofiziologik xususiyatlari e'tiborga olinishi lozim. Masalan, qora va «sovuq» xromatik ranglar figurani kichikroq qilib ko'rsatadi, oq va «iliq» ranglar esa kattalashtirib ko'rsatadi.

Ranglarni tanlashda odamlarning psixofiziologik turi (xolerik, sangvinik, melanxolik) ham e'tiborga olinishi lozim. Ularning tashqi ko'rinishi bir xil bo'lsa ham, libos rangi har xil bo'ladi. Melanxoliklar liboslariga odmi va sipo ranglarni, xoleriklar esa yorqin ranglarni tanlashadi.

Liboslarning rangi kiyim nimaga mo'ljallanganligiga bog'liq. Masalan, kundalik liboslar rangi odmi, sipo bo'lishi lozim, bashang va faol dam olish liboslarining ranglari yorqin bo'lishi mumkin.

4.5. Kontrast, nyuans va o'xshashlik

Kontrast kuchli kompozitsion vositalardan biri bo'lib, xususiyatlari keskin farqlanadigan shaklning kompozitsion tuzilishidir.

Kontrast bu — qarama-qarshilik, kompozitsiyada har xil xususiyatlarning kurashi hamdir. San'atning ko'p asrlig tarixida kontrast mavzusi asar turiga, davr uslubiga, mualliflarning individualligiga ko'ra turlicha yechilgan.

Kontrastda tuzilgan kompozitsiyaning mohiyati uning ko'rinishi ta'sirining faolligida ko'rinadi.

Kontrast murakkab tarkibni oddiy tarkibga, balandni pastga, gorizontalni vertikalga, yorug'ni qorong'uga, g'adir budirni silliqqa, oddiyni murakkabga va boshqa taqqoslanishga asoslangan (75,79-rasmlar).

75- rasm

76- rasm

77- rasm

78- rasm

79- rasm

Ikki negizni taqqoslab qo'yish kompozitsiyaning ko'rinishini mukammallashtiradi.

Kontrastdan foydalanish — ikki negizni kurashga chaqirish, uni keskinlashtirish, qarama-qarshilikni taqqoslashda uyg'unlikni hosil qilishdir.

Dizaynda kontrastning bir necha yechimlari uchraydi.

Birinchisida kontrastni buyumning tuzilishi va uning konstruksiyasi belgilaydi. Bu yerda loyihalovchining vazifasi obyektiv kontrast negizni rivojlantirish, kerak bo'lsa uni kuchaytirish va bunda siymoni vosita sifatida qo'llashdir. Boshqa holatlarda shaklning asosi tufayli u zerikarli va ifodali emasdek ko'rinadi, professionallarning fikri bo'yicha, kompozitsiya yaxlit yaratilmagan deb hisoblanadi. Bu holda kompozitsion usul «sun'iy» kontrastni kiritishni talab qiladi. Masalan, oddiy geometrik shakl, rang yordamida kontrast qismlarga bo'linadi va ba'zi funksional elementlari ko'rsatiladi.

Kontrast shaklni faollashtiradi, lekin uyg'unlikka erishish uchun unga nyuans nisbatlarini kiritish lozim.

Ikki negizni taqqoslaganda kontrast me'yoriga rioya qilish lozim. Keskin kontrastda kompozitsion bog'lanishlar nomuvofiq bo'ladi va shaklning yaxlitligi buziladi.

Buyumning ifodaliligi kontrastning darajasiga bog'liq. Masalan, kichkina to'q rangli dog' katta och rangli fon bilan kuchli kontrastni

hosil qiladi, chunki bu holda faqat rang emas, miqdor ham kontrastdadir.

Kontrast darajasini ergonomistlar tekshirishi lozim, chunki haddan tashqari kontrast odamni charchatadi, kontrastning umuman yo'qligi esa diqqatni pasaytiradi.

Kontrastni qo'llash usullarini ikki guruhga bo'lish mumkin:

- 1) tektonik yoki hajmiy-fazoviy tarkibga asoslangan kontrast;
- 2) loyihalovchining g'oyasiga asoslangan kontrast (ranglar, bezaklar va dekorativ elementlar kontrasti).

Ikkinchi kontrast guruhi birinchisiga bo'ysunishi lozim.

Kostyum kompozitsiyasining asosi odam figurasi kontrasti asosida yaratilgan, uning vertikal tuzilishi gorizontal o'lchamlari bilan kontrastdadir. Demak, figuraning tuzilishi kostyum kompozitsiyasiga kontrast kiritishga imkon beradi.

Figuraning barcha qismlarida kontrastni qo'llash mumkin. Qo'l va yelka eng faol zona deb hisoblanadi.

Shaklning kontrastiga uning miqdori va turini grafik taqqoslash yordamida erishiladi.

Chiziqlari o'xshash shakllarda, figuraning barcha konstruktiv kamarlarida kontrastni qo'llash mumkin.

Geometrlashgan shaklning silueti figuraning shakli bilan kontrastda, kostyum qismlari esa vazn nisbatlari bilan bo'lishi mumkin.

Yengning ta'siri ikki xil bo'lishi mumkin: agar yeng shakli neytral bo'lsa, asosiy qismlarning kontrastiga xalaqit bermaydi yoki ushaklning biror-bir shakliga nyuansli bo'ladi. Shunga ko'ra, siluetda shakl kontrasti kuchayadi, qayerdagi faqatgina lif va yubkaning kattaligini o'zgartirmasdan, yeng shakli va vazni o'zgargan holatda qolsa. Yengda egri chiziqli shakllar kiritilganligi tufayli kontrast kuchayadi.

Shaklning vazni ko'payishi siluetning og'irlashishiga olib keladi. Shunday qilib kostyum odamni o'ziga bo'ysundiradi va salobatli qilib ko'rsatadi.

Kostyumda rang, faktura kontrastlari ham muhim rol o'ynaydi.

Shunisi qiziqki, kontrastning kuchliligi uning zaif tomonidir. Idrok etishga faol ta'sir etuvchi muhim vosita bo'lsa ham, uning salbiy tomonlari ham bor, chunki u odamni tez charchatadi va tez jonga tegadi, chunki u doimo o'ziga e'tiborni tortib turadi. Har qanday kuchli ta'sir etuvchi vosita ehtiyoj bo'lishni talab qiladi, bunday vosita haddan tashqari har qanday taassurotni buzib yuboradi. Kontrastdan foydalanganda muayyan darajadan oshmaslik, kontrast me'yori saqlash kerak.

80- rasm

81- rasm

82- rasm

Kontrast kompozitsion vositasi asosan bashang, sport, tomoshaga oid kostyumlarda qo'llanadi.

Kontrast bilan o'xshashlik kostyumning asosiy tarkibini belgilab beradi, lekin ayni vaqtda «ko'rkamlik» baxsh etadigan bo'lish zaruriyatini tug'diradi; kompozitsiyadagi kontrast nozik akkomponiment (jo'rlikka, birgalikda) bilan qiladigan nyuanslar bo'lishi zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bularsiz kompozitsiya odatda qo'pol, primitiv bo'lib qoladi.

Kompozitsiya vositasi sifatida nyuans ham muhim rol o'ynaydi. Nyuansning xususiti bir-biriga yaqin elementlardan shakl tuzishdir.

Nyuans proporsiyalar, ritm, rang, dekor, plastika, faktura, chiziqlarda bo'lishi mumkin (80,81-rasmlar).

Proporsiyalar nyuansi shaklning o'ziga xos negizini hosil qiladi, ammo kontrast singari yaqqol ko'rinmaydi. Nyuans matoning barcha xususiyatlari bilan bog'liq. Nyuansning uslubiy va badiiy yechimi buyumning mohiyatiga mos bo'lishi lozim.

Kostyum kompozitsiyasida nyuans shakl va rangni bir-biriga moslashtirmasdan turib shaklni o'zgartirishga imkon beradi.

Nyuans kompozitsiya vositalarining eng nozigi bo'lib unda yaratilgan kompozitsiya barcha kostyum mo'ljallariga, har xil figura qomatlariga va yosh jinslariga mos keladi.

Moslashtirishning eng oddiy turi — o'xshashlik, ya'ni teng elementlardan kompozitsiya tuzishdir (82-rasm).

O'xshashlik nisbatlaridan ehtiyotkorlik bilan foydalanish kerak, chunki ayrim elementlarning takrorlanishi tez zeriktiradi va ta'sirini susaytiradi.

Kostyum kompozitsiyasida kontrast, nyuans va o'xshashlik baravariga qo'llanishi mumkin. (Masalan, shakllar kontrasti, chiziqlar nyuansi va rang o'xshashligi).

4.6. Ritmik va metrik tuzilishlar

Ritm bu — elementlar va intervallar soni va sifatining ketma-ket qonuniy o'zgarishiga asoslanadigan murakkab tushuncha va kompozitsiya elementlarining qonuniy takrorlanishidir. Kostyum kompozitsiyasida takrorlanishlar metrik va ritmik bo'lishi mumkin.

Kompozitsiyada metrik takrorlanish (ba'zan «metr» deb nomlanadi) bir xil kompozitsion elementlarning teng intervalda takrorlanishidir. Kostyum kompozitsiyasida shunday takrorlanishlar elementlar va intervallarning kattaligiga va bir xil yoki bir necha har xil elementlarning teng intervalda takrorlanishiga ko'ra turlicha bo'ladi.

Standartizatsiya va unifikatsiyaga tayangan zamonaviy dizaynda bir modulga asoslangan tizimlar ko'p uchraydi. Ko'pincha elementlarning bir tizimida bir necha metrik detallarni uchratish mumkin.

Metrik takrorlanish ko'pincha funksional bo'ladi, ammo ba'zan takrorlanish sun'iy kiritiladi va shaklni tashkil etish uchun qo'shimcha vosita sifatida qo'llanadi.

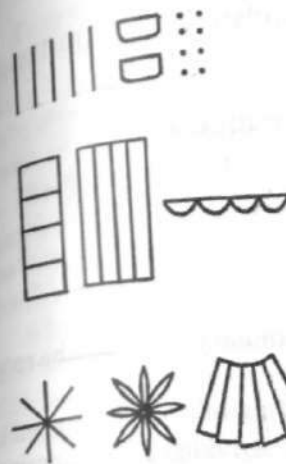
Metrik takrorlanish faol qonuniyat bo'lsa ham uyg'unlik va estetik ko'rsatkichlarning kuchlanishiga kafolat bermaydi. Agar bir element son sanoqsiz takrorlansa uyg'unlik hosil bo'lmaydi.

Shartli modellarda metrik takrorlanish bilan bog'liq eng umumiy qonuniyatlarni aniqlashga harakat qilamiz.

Qatorda elementlar uchta bo'lsa uni qator emas, balki uch element deb tasavvur etamiz. Agar ularga ko'p yangi elementlar qo'shilsa, qator cheksizlikka aylanadi. Qatorning chegaralarini aniqlaymiz: agar elementlar 3 ta bo'lsa takrorlanish kam bo'ladi. Agar elementlarning sonini darhol sezmasak (2), biz takrorlanishni qandaydir tartib sifatida tasavvur etamiz. Bu nuqtai nazardan 5 ta elementni biz beixtiyor hisoblaymiz, demak bu qator emas.

83- rasm

84- rasm

85- rasm

86- rasm

Elementlar soni 6-7 taga yetsa, biz ularni hisoblamasdan alohida emas, balki guruh sifatida butunlay idrok etamiz.

Ba'zan metrik qatorda elementlar haddan tashqari ko'p bo'lib bir-biriga yaqin joylashsa, metrik qatorni idrok eta olmaymiz. Kompozitsiya nyuansda tuzilishi kerak, aks holda, elementlar kam bo'lib, oradagi interval katta bo'lsa qator siyraklashib elementlari idrok etilmaydi. Bu holda fon bilan takrorlangan elementlar yaxlitligini saqlash uchun kontrastli bo'lish kerak.

Kostyum elementlari orasida metrik va ritmik moslik bir xil ma'noga ega emas.

Metrik qator ritmning dinamikligini pasaytirishi yoki kuchaytirishi mumkin. Asarning ritmi tufayli biz uning siymosini tasavvur eta olamiz.

Ritm qismlarni kamaytirib yoki ko'paytirib takrorlash xususiyatiga ham ega. Ritm asarlarga musiqiylikni baxsh etadi, unga dinamiklik beradi. Uning yordamida asosiy g'oyaning ma'nosi kuchayadi. Dizayner ritmik nisbatlarini o'zgartirib siymoni o'zgartiradi. Shakl doirasida ritmning to'g'ri yechilishi asarni yaxlit idrok etishga yordam beradi. Ritm tufayli bizning qarashimiz beixtiyor fazoda nuqtalarni biriktiradi. Agar takrorlanayotgan elementlar bir-biridan uzoq joylashsa, bizning nazarimiz bir joydan boshqa joyga «sakraydi» va model ritmdan holi bo'ladi.

Shakllar va intervallarning ketma-ket qonuniy o'zgarishi (ko'payishi yoki kamayishi) ritmning progressiv yoki garmonik tartibini ta'riflaydi.

Kostyumda quyidagi kompozitsiya elementlari ritmik takrorlanishi mumkin:

- hajmlar va shakllar;
- siluet, konstruktiv va konstruktiv-dekorativ chiziqlar;
- bezaklar;
- rang;
- detallar;
- faktura;
- furnitura.

Ritm turida kamayadigan, ko'payadigan, radial yoki «sakrab» ro'y beradigan bo'lishi mumkin.

Ko'p sonli shakl elementlari va intervallarining takrorlanishi ritmik qatorni hosil qiladi. Ritmik qatorning zichligi yoki siyrakligi elementlarning kattaligi va ular orasidagi intervallarining nisbatlari bilan bog'liq.

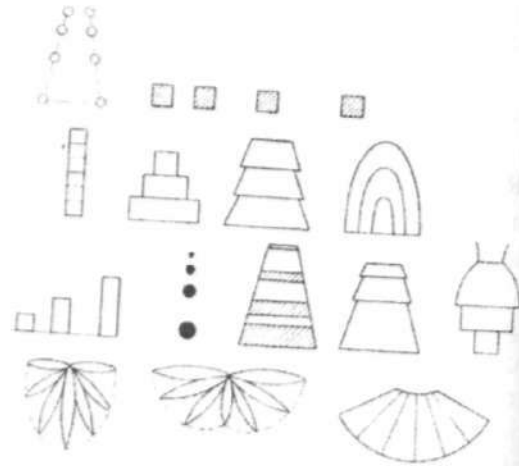
Shakl elementining takrorlanish intervali ma'lum razmerli yoki nol, ya'ni intervalsiz bo'lishi mumkin (83-rasm).

Bir xil element va teng intervallardan tuzilgan qator oddiy metrik qator deyiladi, ikki yoki undan ko'proq oddiy metrik qatorlardan tuzilgan qator esa (84,87-rasmlar), murakkab metrik qator deyiladi.

Noteng elementlar va ular orasidagi noteng intervallardan, teng elementlar va noteng intervallardan, teng intervallar va noteng elementlarning qonuniy takrorlanishi ritmik qator deyiladi (88,94-rasmlar).

87- rasm

88- rasm

Teng elementlarning takrorlanishidan bir maromdagi harakat ro'y beradi. Bu harakatda ayrim elementlar ko'rinishi urg'u belgilari, ya'ni aksentlari bilan ajralib turadi. Aksentli bo'lgan elementlar aktiv, aksenti yo'q elementlar esa passiv deb ataladi. Aktiv va passiv elementlarning baravar takrorlanishi metr deb ataladi.

Bir aktiv elementdan ikkinchi elementgacha bo'lgan masofa dinamik qadam deb ataladi. Agar shakl passiv elementdan boshlansa, to'liq bo'lmagan dinamik qadam yaratiladi. U shaklning o'rtasida ham bo'lishi mumkin.

Aksent bir maromda bir elementdan keyin takrorlansa metrik qator ikki elementli, ikki elementdan keyin bo'lsa uch elementli metrik qator deb nomlanadi. Ikki va uch elementarli metrik qatorlar oddiy deyiladi.

Elementlar harakatining o'sish tezligi temp deb ataladi. Temp past, o'rtacha, o'sayotgan va tez bo'lishi mumkin. Temp emotsional ma'noga ega.

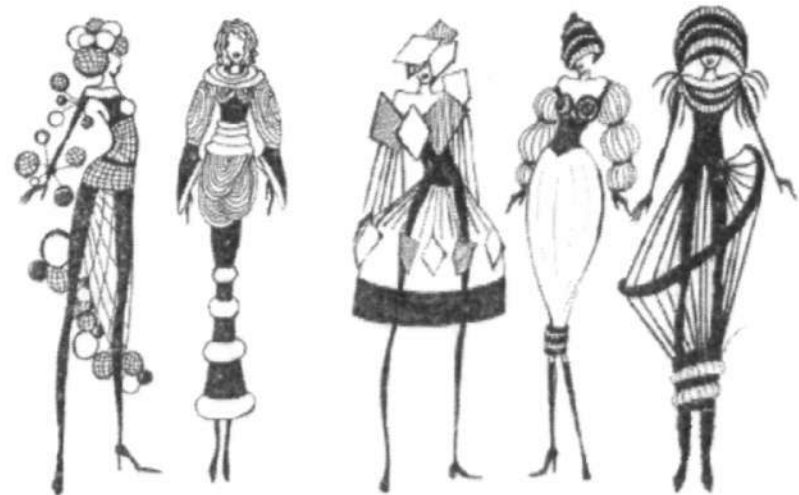
Shakl tarkibiga ko'proq ifodalilik berish uchun har xil usullar bilan harakatni tezlashtirib, dinamiklik kuchaytiriladi.

Ritm, metr va temp katta ahamiyatga ega, chunki ular shakl dinamikasini, siymoning xarakterini va tartiblilikini belgilaydi.

Kostyum nimaga mo'ljallanganligiga qarab, har xil ritm, metr va temp qo'llaniladi.

Asar umuman o'zaro bog'liq bir xil yoki har xil metrik va ritmik turlardan tuzilishi mumkin, ya'ni bu quyidagicha bo'ladi:

- bir xil metrik va bir xil ritmik;

89- rasm

90-rasm

91-rasm

92-rasm

93-rasm

94-rasm

- bir xil metrik va har xil ritmik;
- har xil metrik va bir xil ritmik;
- har xil metrik va har xil ritmik.

Kostyumda elementlarning tuzilish sxemasi bo'yicha metrik va ritmik qatorlar vertikal (89, 91, 92-rasmlar), gorizontaal, vintsimon (90-rasm), spiral (84-rasm), nurli (87-rasm), radial (94-rasm), diagonal (bir tomonlama va o'zaro), kombinatsiyalangan bo'lishi mumkin.

Metrik yoki ritmik tartibda shaklning barcha xususiyatlari, uning qismlari va detallari takrorlanishi mumkin.

Kostyumda faqatgina bir xil ritmik tuzilish kam uchraydi. Ko'pincha har xil o'lchamli metro-ritmik birikmalar qo'llaniladi. Bu razmerlarni o'zaro moslashtirish oddiy ish emas. Ritmik o'lchamlarni moslash asosi tanlangan proporsiyaga bog'liq bo'ladi. Masalan, metrik qatorning bir o'lchami furniturani, ikkinchisi — gazmolda yo'l-yo'lining kattaligini, uchinchisi — shu ko'ylakning volanlarini tashkil etadi.

Shakl elementlaridan yaxlit shaklni hosil qilish uchun ritmik tuzilish kuchli vositadir. Bu qonuniyatning buzilishi noritmiklikka olib keladi. Bunga quyidagilar sabab bo'ladi:

- kostyum ishlab chiqilganda texnologik nuqson ro'y berishi (interval buzilishi, element tengligi buzilishi va h.k.);
- kompozitsiya yechimi noto'g'ri fikrga asoslanganligi;
- shakl elementlari haddan tashqari ko'p takrorlanganligi.

4.7. Kostyum kompozitsiyasida materiallar

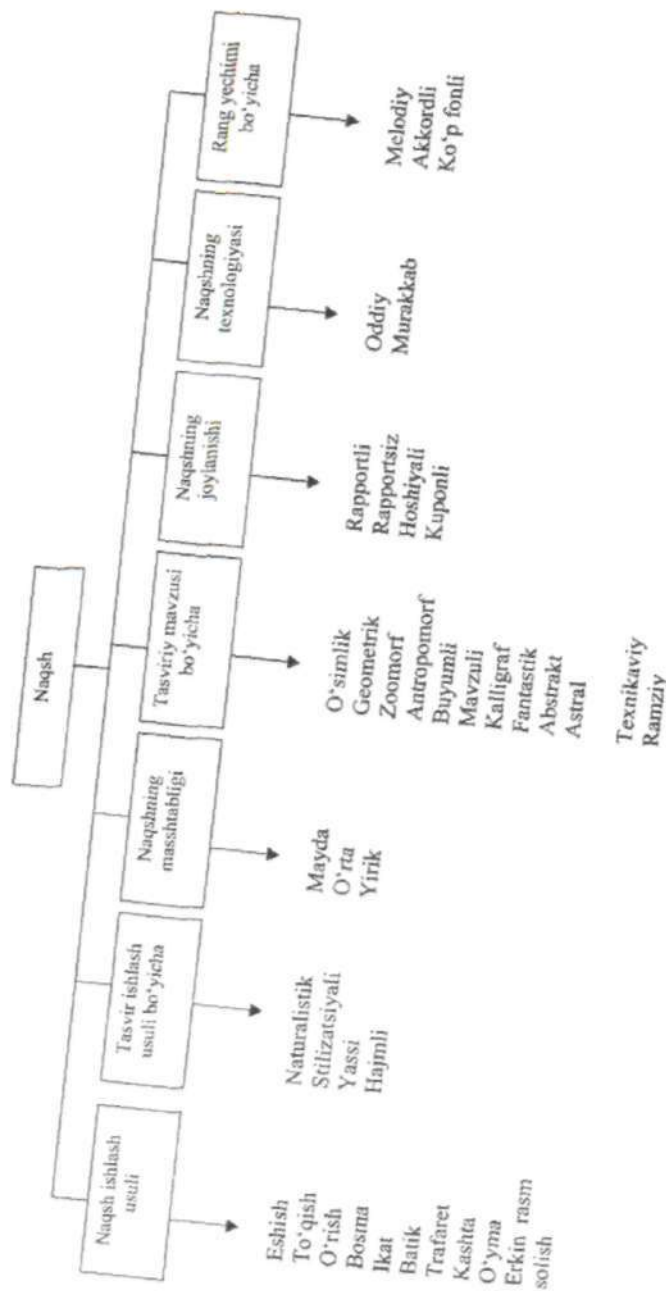
Kostyum yaratishda turli materiallar qo'llanadi: to'qima gazlamalar, trikotaj, noto'qima materiallar, mo'yna, charm, zamsha, yog'och, shisha, plastmassa va boshqalar.

Bu materiallarning har biri o'z plastik, (mayinlik, osiluvchanlik, dag'allik va shu kabilar), dekorativlik (faktura, rang, naqsh, tarkibi), fizik-mexanik (zichlik, qayishqoqlik, cho'ziluvchanlik, kirishuvchanlik, titiluvchanlik va b.) va gigiyenik xususiyatlariga (havo, nam, chang, issiq o'tkazuvchanlik va b.) ega va shaklning xarakteri va konstruktiv yechimining qanday hal etilishini ushbu xususiyatlar belgilab beradi.

Masalan, harir shifon gazlamalar mayin osiluvchan drapirovkabop bo'ladi, shuning uchun ulardan choklari minimal darajada, yumshoq ovalsimon shakl yaratilishi kerak, bunda drapirovkalar, burmalar, mayin taxlamalar klyosh bichim yordamida shakl hosil qilinadi; yaltiroq, to'kilib turadigan (krep-satin, krep-atlas va b.) matolar drapirovkabop bo'lgani uchun, yetarli darajada hajmli, gavda bo'ylab «oqib» turadigan kiyim tikish imkonini beradi. Matoning jimirlashi uning yuqoridagi xususiyatlarini kuchaytirib ko'rsatadi; sintetik aralash jun matolardan aniq geometrik shakldagi buyumlar tikiladi.

Kostyumda qo'llangan matolarning fizik-mexanik xususiyatlari ham inobatga olinishi kerak, chunki ular matoning cho'ziluvchanligi, tez sitilishi, kirishuvchanligi va boshqa xususiyatlari shaklning geometrik turini belgilaydi va konstruktiv yechimlarini aniqlaydi. Ba'zan matoning fizik-mexanik xususiyati unga dastlabki texnologik ishlov berishni talab qiladi (namlab-isitib ishlov berish va b.).

3-sxema. Kostyum kompozitsiyasi

Materiallarning gigiyenik xususiyatlari ham kiyim shaklining hosil qilinishiga ta'sir etadi. Masalan, havo va namlikni kam o'tkazadigan materiallardan kiyim shakli ostidagi havo bimalol almashishiga imkon berishi kerak, ya'ni shakl har tomonlama erkin ochiq bo'lishi zarur.

Materiallarning dekorativ xususiyatlari (rangi, fakturasi, naqshi) shaklning geometrik turini tanlashga va uning kompozitsion yechimiga ta'sir etadi. Masalan, material sidirg'a rangli bo'lsa, barcha kiyimdagi choklar va detallar yaqqol ko'rinadi. Demak, konstruktiv yechimga e'tibor berish kerak, agar mato mayda naqshli bo'lsa, unda choklar va detallar ko'rinmaydi, demak, choklar faqat shakllantirish funksiyasini bajarishi lozim; yo'l-yo'l va katak-katak matolar maxsus yechimni talab qiladi va h.k.

Faktura materialning ifodali xususiyatlaridan biri bo'lib, u material yuzasining tuzilishini ifodalovchi xususiyatga ega.

Faktura tabiiy va hosila bo'ladi. Tabiiy fakturaga mo'yna, charm, yog'och, tosh, metall va boshqalar kiradi. Tabiiy fakturaning hosila fakturaga nisbatan ritmik tuzilishi, siymosi, sezuvchanligi va tashqi ko'rinishi butunlay boshqa bo'ladi.

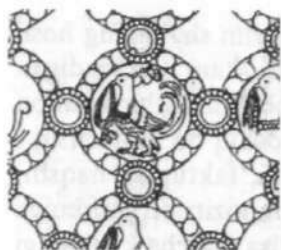
Materiallar silliq, g'adir-budir, yaltiroq, xira, tukli va hokazo fakturali bo'lishi mumkin. Hosila materiallar fakturasining xarakteri matoni ishlab chiqarish usuli bilan bog'liq (to'qimachilik, to'r to'qishda va b.).

Har bir faktura badiiy siymoni belgilaydi. Faktura sovuqlik (metall), ilqlik (mo'yna, yog'och), yengillik (shifon), vazminlik (krep- atlas) va boshqa taassurotlar hosil qilishi mumkin.

Faktura tanlashda mavsum, kostyumning nimaga mo'ljallanganligi, odamning yoshi, gavda tuzilishi hisobga olinishi kerak. Matoning fakturasi, uning xususiyatlari, umuman shakli va uning qismlarini idrok qilishda illyuziya (ko'z aldanishi) paydo bo'lishiga ta'sir etishi mumkin.

Faktura xususiyatlariga yetarli darajada e'tibor bermaslik ko'pincha kostyumda turli materiallarning noqulay qo'llanishiga olib keladi, shakl nomonand ko'rinadi. Badiiy g'oya va kompozitsion yechimlar turlicha bo'lgani sababli ekspluatatsion, texnologik yoki iqtisodiy zaruriyat tufayli bir kostyumda har xil fakturali materiallar ishlatilishi mumkin. Bu holda fakturalarning sifati va miqdoriga asoslanib, kostyum nimaga mo'ljallanganiga ko'ra ishlatilgani ma'qul.

Kostyum kompozitsiyasida naqshning muhim ahamiyati bor. Shaklni naqshdan ajratib bo'lmaydi. Hamonki shaklda naqsh bor ekan, demak, naqsh — shaklning zarur komponenti, bir qismi bo'lib qoladi. Naqsh ham kostyum singari ko'p asrlik tarixga ega. U xalqning turmush

95-rasm

96-rasm

97-rasm

tarzida alohida ahamiyatga ega bo'lib, uning tarixiy taqdirini, turmush tarzini, tashqi muhitni, iqlimni, fan va texnikaning rivojlanishini aks ettiradi. Naqsh turli xalqlarda va tarixiy davrlarda turli usulda hosil qilinadi. Bu eshish, uyma, to'qima, o'rish, bosma, ikat, batik, trafaret yordamida kashta qilish, erkin tasvir solish va boshqa usullarda namoyon bo'ladi.

Naqsh jamiyat moddiy madaniyatining bir qismi hamdir. Naqsh (lotincha «ornamentum» — bezak) turli buyumlarni bezatish uchun ritmik tartibda joylashtirilgan elementlardan iborat tasvir, ibtidoiy xalqlarda esa tatuirovka deb yuritilgan.

Paleolit davrida xalqlar o'troq turmush tarziga o'tganda naqsh paydo bo'lgan va hozirgacha buyumlarni bezashda asosiy badiiy vosita bo'lib qoldi.

Barcha naqshlarning ajralmas xossasi — materiali, muayyan davr san'atining rivojlanishi umumiy tendensiyalari bilan uzluksiz bog'liqligidir. Turli naqshlar bilan bezatilgan buyumlar o'z davrining badiiy uslubini to'liq aks ettiradi. Naqshni davrning o'ziga xos dastxati, uslub elementi desa bo'ladi.

Naqshning asosiy tasnif alomatlari uning kelib chiqishi, nimaga mo'ljallanganligi va ma'nosidan kelib chiqadi.

Bularni inobatga olgan holda, barcha naqsh elementlari bir necha guruhga yoki turga birlashtirilishi mumkin. P.P.Pashkov nazariyasi bo'yicha ular quyidagi guruhlarga bo'lingan:

Texnikaviy naqsh. Naqsh odamning

mehnat faoliyati natijasida paydo bo'lgan. Masalan, kulolchilik tarixida loydan yasalgan buyumlarning fakturasi, qo'l dastgohida to'qilgan gazlama naqshi, arqon eshilganda spiralsimon o'ramalar hosil bo'lgan. Ushbu naqshlar texnikaviy naqsh deb ataladi.

Ramziy naqsh. Naqsh san'ati asarlarining shartli-ramzli tasvirlarga yaqinligi ramziy naqshning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Azaldan esa naqsh siymolari ko'pincha ramzlar yoki ramzlar tizimi hisoblangan (95-rasm).

Odam o'zining ijodiy faoliyatida tabiatning obyektiv qonunlarini ifoda etishga intuitiv ravishda intilib, o'simliklarni, hayvonlarni, odamlarni, buyumlarni tasvirlagan. Ularning tasviri shartli, stilizatsiyalashgan edi.

Qadimiy Misrda va boshqa Sharq mamlakatlarida ramziy naqsh muhim rol o'ynardi.

Geometrik naqsh. Bora-bora texnikaviy va ramziy naqshda chiziqlar va dog'larning murakkabroq kombinatsiyalari, konkret mazmunidan va hikoya ma'nosidan mahrum etilib yaratiladigan bo'ldi. Natijada geometrik naqsh paydo bo'ldi. U har xil davrlarda va xalqlarda turlicha bo'lgan. Bu naqsh mavzu asosini yo'qotdi, ammo estetik qiymatini saqlab qoldi.

Bu naqsh turida doimo ritm elementlarining va rang birikmalarining qat'iy takrorlanishiga e'tibor beriladi. Ba'zan ayrim tabiiy manbalari faol stilizatsiyalanadi, chunki amalda barcha geometrik shakllar bu qandaydir real mavjud shakl imkonini boricha oddiylashtirilgandi (yunoncha «meandri» - to'lqin, doira-quyosh). (96-rasm).

Geometrik naqsh turidagi shakllar ritmik tartibining qonuniyatlari bizning tasavvurimizda murakkab ma'lum hayotiy jarayonlar va hodisalar bilan bog'liq taassurotni tug'dirishga qodir. Aynan shuning uchun naqsh estetik funksiyasini saqlab qolgan.

O'simlik naqshi. Geometrik naqshdan keyin eng keng tarqalgan naqsh turi. Uning tasviri mavzulari turli xalqlar va davrlarda turlicha bo'lgan. Masalan, Xitoy va Yaponiyada keng qo'llangan tasviri mavzu — xrizantema, Eronda — chinnigul, Rusiya va Ukrainada — kungaboqar, moychechak va boshqalar. Yevropada Roman uslubida — uchbarg va uzum novdasi tasviri, Gotika davrida — qushqo'nmas va anor, Barokko uslubida — lola va sallagul, Rokoko uslubida — atirgul, Modern uslubida — gulsafsar va liliya tasvirlari bo'lgan.

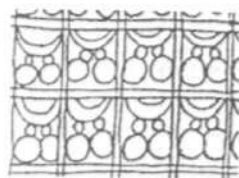
Tasviri mavzularning xilma-xilligi bo'yicha o'simlik naqshi katta imkoniyatlarga va tasvirlash usullariga ega. Mavzular realistik, hajmiy, yassi yoki stilizatsiyalashgan bo'ladi (97-rasm).

Hattot (kalligraf) naqshning plastik tasviri ritm bo'yicha ifodali harf yoki matn elementlaridan tuziladi. Hattot san'ati Xitoy, Yaponiya va bir qator arab mamlakatlarida muayyan uslubda tasviri san'at vazifasini o'tagan (98-rasm).

Fantastik naqshning asosida ramziy va mifologik ma'nolar yotadi. Qadimiy sharq mamlakatlarida (Misr, Ossuriya, Xitoy, Hindiston, Vizantiya) fantastik naqsh keng tarqalgan. O'rta asrda Yevropada din

104-rasm

105-rasm

106-rasm

4) Bosma — maxsus qoliqlar bilan gazlamaga naqsh bosiladi.

5) Ikat — tanda yoki arqoq ipiga dastlabki naqsh solinadi (masalan, abr gazmollari: beqasam va xon-atlas).

6) Batik — gazlamada bo'yashdan oldin naqsh chizilib, ranglarning chegarasiga zaxira qilinadi va so'ng bo'yaladi.

7) Trafaret yordamida naqsh solinadi.

8) Gazlama kashta usulida qilinadi.

9) Maxsus moddalar yordamida dastlab bo'yalgan gazlamada naqsh o'yma usulda qilinadi.

10) Gazlamada erkin rasm solinadi.

Gazlama yuzasida naqsh quyidagicha taqsimlanishi mumkin:

1) Rapportli — naqsh muayyan tartib bo'yicha gazlama yuzasiga tekis solinadi.

2) Hoshiyali — tanada ipi yo'nalishi bo'yicha naqsh hoshiya turida solinadi.

3) Kuponli — naqsh ma'lum kupon kabi solinadi (masalan, xon-atlas).

4) Rapportsiz — ko'pincha naqsh erkin solinsa qat'iy rapport bo'lmaydi.

Naqshda bir necha rang qo'llansa ular quyidagicha nomlanadi:

1) Milodiy naqshda bir rang xususiyati bo'yicha ko'p joy egallab, ustunlik qiladi.

2) Akkordli naqshda ikki yoki uch rang boshqalariga nisbatan ustunlik qiladi.

3) Polifonik naqshdagi barcha ranglar tenghuquqli bo'ladi.

Kostyumga mato tanlaganda naqshga jiddiy munosabatda bo'lish kerak. Uni yoshga, gavda tuzilishiga, kostyum nimaga mo'ljallanganiga, mavsumga, ishlab chiqarish usuliga qarab olish kerak (106, 111-rasmlar).

Naqshli materiallarda turli chiziqlar, bo'rtma choklar, drapirovkalar, mayda detallar kam seziladigan

bo'lgani uchun, ular ifodali chiqmasligini yodda tutish kerak. Ularni ko'rinarli qilish uchun sidirg'a materiallardan kant, tasma va boshqalarni qo'yib bezash kerak bo'ladi.

107, 111-rasmlar

4.8. Kostyumdagi dekorativ bezaklar

Bezak kompozitsiyaning mustaqil elementi emas, bu qo'shimcha ziynat bo'lib, kiyimda yo'q bo'lishi ham mumkin. Kostyum tarixining har bir bosqichida o'z bezak turlari va ularni ishlatish usullari bo'lgan.

Kostyumni yaratish tajribasida ishlatiladigan bezak turlari xilma-xil bo'lib, ular kompozitsiyadagi asosiy g'oya bo'lishi yoki kostyumlarda mo'ljallangan badiiy - obrazli niyatni kuchaytiradigan va boyitadigan bo'lishi mumkin. Bezak yordamida kostyum shaklini yoki uning bir qismini bo'rttirib ko'rsatish yoki shakllarni bo'laklarga ajratib ham ko'rsatish mumkin. Bezakning dekorativ va konstruktiv (drapirovka, bo'rtma burma, mayda taxlama, gofre, plisse va h.k), dekorativ-utilitar (belbog'lar, cho'ntaklar, tugmalar, furnitura va shu kabilar) va faqat dekorativ (kashta, quyma burmalar, boshqa material bilan bezash va b.) ahamiyati bo'lishi mumkin.

Hozirgi son-sanoqsiz bezaklarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

— barcha turdagi bo'rtirma choklar, taxlamalar, bo'rtma burmalar, drapirovkalar, plisse, gofre;

— asosiy yoki bezak materiallardan yasalgan detallar: quyma burmalar, mag'izlar (112, 113-rasmlar);

— maxsus bezak materiallari: to'r, tasma, popuk, munchoq, steklyarus, lentalar va boshqalar (114-rasm);

— furnitura (tugmalar, to'qalar, pistonlar va b.);

— kashta, qoplama bezak va boshqalar (115, 116-rasmlar);

— bezak materiallar: mo'yna, charm, zamsha va boshqalar;

112- rasm

113-rasm

114- rasm

— kostyum detallariga bosma naqsh solib bezash (117-rasm); Bezak turini, uning joyini tanlash kostyum turi va uning nimaga mo'ljallanganiga, shakliga, materialning fakturasiga, jins-yoshiga, odamning gavda turiga, odamning gavda tuzilishiga va xarakteriga, modaga, faslga va boshqalarga bog'liq.

Modaning har bir davrida o'ziga xos bezaklar mavjud bo'ladi. Vaqti-vaqti bilan ular qayta qo'llanadi. Bezaklar doimiy (kashta, tugma, kant va b.) va olib qo'yiladigan (yoqa, belbog', sun'iy gullar va b.) bo'lishi mumkin.

Mato bezak sifatida barcha kiyim turlarida vaqtlararo keng qo'llangan. Bezak sifatida materialning qo'llanishida asosiy gazlama bilan bog'lanish uch turda bo'lishi mumkin:

- asosiy va astar gazlamasi bir fakturali va har xil rangli;
- har xil fakturali gazlamalar, rangi esa bir xil;
- har xil fakturali va rangli gazlamalar.

Kashta mashina yoki qo'lda har xil iplar, munchoqlar, steklyarus, paetka, dur, zar ip va boshqa vositalar bilan ishlanishi mumkin.

Kashta har xil — zardo'zi, yo'rmado'zi, guldo'zi, iroqi, applikatsiya va boshqa usulda qilinishi mumkin. Kashta xalq kiyimlarida keng qo'llanilgan. Kostyumda kashtaning naqshlari turlicha bo'lgan. Ularning tasviriy mavzulari, ishlov usullari, kostyumda joylanishi muayyan davr va xalqqa xos bo'lgan.

115- rasm

116- rasm

117- rasm

Masalan, turkman ayollari ko'yilgida iroqi usulidagi kashta yoqa o'mizi, Qashqadaryo va Surxondaryo ko'ylaklarining old bo'lagi etagigacha yo'rmado'zi usulida, Ukraina ko'ylaklarining yoqasi va yenglari iroqi usulida kashtalangan.

Tasviriy mavzulari esa asosan stilizatsiyalangan o'simliklar, qushlar, doiralar, uchburchak va kvadratlardan iborat bo'lgan.

Furnitura kostyumda faqat utilitar funksiyani emas, balki bezak rolini ham bajaradi.

Kostyum tarixida azaldan eng keng qo'llangan furnitura — tugmalardir. Ular suyak, metall, yog'och, sadaf, tosh, chinni, shisha, charm, tasma, gazlama, plastmassa va boshqa materiallardan ishlangan.

Tashqi ko'rinishi bo'yicha tugmalar har xil bo'lgan: kattaligi bo'yicha (mayda, o'rta, katta); geometrik turi bo'yicha (doira, kvadrat, to'g'riburchak, uchburchak, oval, figurali, stilizatsiyalangan hayvonlar, hashoratlar va b.); rangi bo'yicha; yassi yoki hajmiy turi bo'yicha.

Tugma tanlanganda asosan matoning rangi, fakturasi, tarkibi, kiyimning nimaga mo'ljallanganligi va chiziqlar turi inobatga olinishi lozim.

Har hil shaklli to'qalar ko'pincha belbog'larda, xlyastik va patlarda qo'llanadi. Ular suyak, metall, yog'och va plastmassadan tayyorlanadi, geometrik shakli va kattaligi esa har xil bo'ladi.

To'qa buyum detallarining funksional vazifasini shaklning transformatsiyalash yoki faqat bezak vazifasini bajaradi. Metall va plastmassadan tayyorlangan ilgaklar dekorativ va funksional rolni bajaradi.

«Molniya» tasmasi taqilma, buyum detalining shaklni transformatsiyalash va bezak vazifasini bajarishi mumkin. «Molniya» tasmasi metal yoki plastmassadan qilinib, kattaligi va uzunligi buyum kompozitsiyasiga ko'ra har xil bo'ladi.

Mashina baxya choki kostyumda keng qo'llaniladi. Ular bir necha qator, yirik yoki mayda, asosiy mato rangida yoki boshqa rangda, to'g'ri yoki figurali bo'lishi mumkin. Bezak choklar chiziqlarni, choklarni, releflarni, detallarni ko'rinadigan qiladi.

Zamonaviy buyumlarda bezak choklar, ayniqsa jinsi buyumlarda keng qo'llanilishi barobarida texnologik (chokni mahkamlaydi) va estetik (kontrast rangli iplardan qilingani bois) vazifalarni bajaradi.

XX asrdan boshlab liboslarda trikotaj bezak sifatida keng qo'llana boshladi.

Tabiiy va sun'iy mo'yna, charm va zamsha ustki kiyimda azaldan bezak sifatida qo'llanilib keladi.

Tasmalar («vyunchik», sutaj, lenta, tasma, shnur, kant, shokila, popuk va boshqalar) kompozitsiyaning asosiy g'oyasini ifodalash vositasi bo'libgina qolmay, balki ular kompozitsion yechimni ham boyitadi. Masalan, kant kiyim detalini ifodali va ko'rinarli qiladi.

To'rlar libosda faqat bezak funksiyasini bajaradi. To'r XIV asrda Yevropada kashf etilib, deyarli hech qaysi davrda modadan chiqmagan. To'rlar libosga mayinlik, noziklik va yengillikni baxsh etadi.

To'rlar qo'lda va mashinada to'qiladi. Ilgak, koklyushka, spitsa va igna bilan qo'lda to'qish usullari mavjud. Ular tasviriy mavzulari, eni va chetining ishlanishi bilan farqlanadi. To'r ishlab chiqarish markazlari Fransiya, Ispaniya, Belgiya, Rossiya va boshqa mamlakatlarda bo'lgan. Osiyo xalqlarining tarixiy kostyumida to'r bo'lmagan.

5.1. Kostyum assortimenti

Ustki kiyim assortimenti. Ustki kiyimga mavsumga binoan kiyim ustidan kiyiladigan buyumlar kiradi. Ularning turlari, shakllari vaqt o'tishi bilan o'zgaradi, zamonaga moslab yangilari paydo bo'ladi, ba'zilar klassik bo'lib qolaveradi.

Palto — ko'chaga kiyiladigan ustki kiyim. Odatda, uzun yengli, yoqali, cho'ntakli va astarli bo'ladi. Paltolar qishki, demisezon, yozgi (engil materiallardan, ba'zan astarsiz), kechki (boshang materiallardan ko'ylak bilan ansamblda) qilib tayyorlanadi. Paltoning silueti (to'g'ri, trapesiyasimon, yopishgan, nimyopishgan), yeng bichimi (o'tqazma, reglan, yaxlit bichilgan, kombinatsiyalangan), yoqalari va uzunligi modaga binoan har xil ko'rinishga ega bo'lishi mumkin.

Nimpalto (polupalto) — uzunligi tizzadan yuqori bo'lgan palto.

Shinel — suknodan tikilgan maxsus bichimli, ort bo'lagi taxlamali, xlyastikli va shlitsali, metall tugmali, taqilmasi tomoqqacha bo'lgan, uzun, harbiy formaga oid palto.

Trenchkot — shinelning inglizcha nomi. Nimyopishgan siluetli, taqilmasi tomoqqacha, qaytarma yoqali, pogonlar, xlyastiklar, belbog', shlevkasi bor va ort bo'lagida shlitsali palto yoki plashch. Bu ustki kiyimning klassik shaklidir.

Olster — dag'al junli suknodan tayyorlangan keng, uzun, ikki bortli, kapyushon va belbog'li palto. Unga Irlandiyadagi Olster shahrining nomi berilgan. Chunki u yerda dastavval jun gazlamasi — bobrik ishlab chiqarilgan va undan shunday paltolar tikilgan.

Palmerston — ort bo'lagi belgacha yopishib turadigan erkaklar paltosi. Unga Angliya bosh vaziri va tashqi ishlar vaziri lord vikont Palmerstonning (1784-1865-y.y.) nomi berilgan.

Chesterfild — odatda qora rangli, duxoba yoqali, qirqma cho'ntakli va yashirin taqilmali, uzun erkaklar paltosi. Unga graf Chesterfildning (1694-1773-y.y.) nomi berilgan. Bu ustki kiyimning klassik shaklidir.

Reglan — yengi reglan bichimli palto yoki plashch. Yeng bichimiga Grim urushi vaqtida (1853-1856-y.y.) qo'li yaralangan ingliz generali Reglanning nomi berilgan.

Makintosh: 1) suv o'tkazmaydigan rezinalangan gazlamadan tayyorlangan palto yoki plashch. Unga shotland kimyochisi Ch. Makintoshning (1830-y.y.) nomi berilgan. 2) to'g'ri siluetli, qaytarma

yoqali, ort bo'lagi shlitsali, yashirin taqilmali, yengi reglan bichimli, qiya qirqma listochka cho'ntakli yengil palto.

Dafllkot (daffl-kout) — qalin jun gazlamadan tikilgan kapyushonli, taqilmasi tayoqchasimon yog'och tugmali, shnur yoki charm izmali nimpalto. Unga Belgiyaning Dyuffel shahri nomi berilgan, chunki u yerda dastlab shu palto uchun gazlama ishlab chiqarilgan. Avval dafllkotni Angliyada ovga chiqqanda kiyishgan. Ikkinchi jahon urushida esa uni Britaniya qirolik flotining dengizchilari kiyishgan. Keyin bu bolalar, ayollar va erkaklar ustki kiyimining klassik shakliga aylandi.

Manto — odatda mo'ynadan tayyorlangan, etak qismi kengaygan, keng shaklli ayollar paltosi.

Sak — qopsimon shaklli, to'g'ri bichimli ayollar paltosi.

Svinger — mo'yna yoki jun gazlamadan tikilib, ort bo'lagi juda keng, klyoshlangan, tizzagacha uzunlikdagi ayollar paltosi.

Redingot — nimyopishgan siluetli palto. Dastlab ort bo'lagi uzun shlitsali, qaytarma yoqali (bir necha qavatli — karrik), otga minib yurish uchun kiyiladigan ustki kiyim. Ilk bor ular XVIII asrda Angliyada paydo bo'lgan, 70-80-yillarda modaga kirgan. Erkaklar redingoti nimyopishgan siluetli bo'lgan, ayollarniki esa bel qismigacha yopishib turadigan va bel qismi qirqilgan bo'lgan.

Pilnik — astarsiz yengil yozgi palto. Uni XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida chang va shamoldan muhofaza qilish uchun haydovchi va yo'lovchilar kiyishgan. XX asrda pilnik ayollar ustki kiyimiga aylandi.

Plashch: 1) ustiga tashlab kiyiladigan, yengsiz, keng ustki kiyim; 2) odatda suv o'tkazmaydigan gazlamadan tikiladigan yengil palto.

Barberri: 1) Angliya firmasi ishlab chiqaradigan elegant plashch; 2) yuqori sifatli gabardin (ishlab chiqarilgan firma nomi berilgan) materialdan tikilgan plashch.

Dojdevik — suv o'tkazmaydigan materialdan (ko'pincha plenkadan) tikilgan yengil plashch.

Shuba — tabiiy yoki sun'iy mo'ynadan tikilgan palto. Shubaning avvalgi ko'rinishi mo'ynaning tuki ichkariga qaratilgan, gazlama qoplangan, mo'yna yoqali oldi ochiq ustki kiyim ko'rinishida edi.

Dublenka (po'stin) — mo'ynaga maxsus usulda tuki ichkariga qaratib ishlov berilgan, odatda qo'y terisidan tikilgan, mo'yna hoshiyali palto yoki ustki kiyim.

Kurtka — qat'iy, muayyan holatda mahkamlangan, shakli har xil, turli uzunlikdagi taqilmali, yengil, kalta ustki kiyim.

Bluzon — belbog' yoki rezinka bilan yakunlangan kurtka.

Norfolk — uzunligi bo'ksagacha, belida bebog' tikilgan, ort bo'lagida ikkita taxlamali, ko'kragi va bo'ksasi qoplama cho'ntakli ovga kiyishga mo'ljallangan kurtka. Bu kurtkaga Norflokning nomi berilgan.

Buslat — qora movutdan tikilgan qaytarma yoqali dengizchilarning ustki kurtkasi. 1854-yilda Qrim urushi vaqtida rus dengizchilarining kiyimi sifatida paydo bo'lgan.

Uchuvchining kurtkasi — charmdan tikilgan, mo'yna astarli, taqilmasi «molniya» tasmali, qaytarma mo'yna yoqali kurtka. Ikkinchi jahon urushi vaqtida uchuvchilarning obmundirovkasi bo'lgan.

Shtormovka — kalta, taqilmasi «molniya» tasmali, suv o'tkazmaydigan gazlamadan tikilgan, qoplama cho'ntakli, yechib olinadigan mo'yna yoqali, manjetlari va belbog'i trikotajdan tayyorlangan harbiy kurtka. Ikkinchi jahon urushi vaqtida general Eyzenxauer tashabbusi bilan Amerika armiyasi jangchilarining obmundirovkasi (harbiy kiyim) bo'lgan.

Rokerning kurtkasi (kosuxa) — nosimmetrik «molniya» taqilmali, belgacha uzunlikdagi, qaytarma yoqali, charmdan tikilgan kurtka. Dastlab u harbiy haydovchilar va mototsiklchilarning obmundirovkasi bo'lgan. Keyin kurtka baykerlar va rokerlar kurtkasiga aylandi.

Dutishi yoki dutiki — qavilgan sintetik suv o'tkazmaydigan gazlamadan tikilgan issiq palto. Ular 1970-yillarda modaga kirib keldi.

Anorak — suv o'tkazmaydigan gazlamadan tikilgan, kapyushonli, oldi berk issiq kurtka. Dastlab uni Shimoliy qutbda ishlovchilar kiyishgan. Shakli va nomi eskimoslarning an'anaviy kiyimidan o'zlashtirilgan. Ba'zan ikki taqilmali (molniya va pistonli), issiq astarli, koketkali, kapyushoni mo'yna bilan hoshiyalangan kurtka. Yengil yozlik kurtka anoraklarda ko'krakning o'rtasida «kenguru» cho'ntak tikilgan, yeng uchi va kurtka etagiga rezina yoki shnur bilan ishlov berilgan.

Parka — plashch gazlamasidan tikilgan oldi berk kurtka. Shimolda yashovchi baliqchilarining baliq terisidan tikilgan kurtkasining nomi berilgan. Ba'zan parka, kapyushonli, mo'yna hoshiyali issiq kurtka deb ataladi.

Yopinchoq — erkin shaklli, yengsiz, ustki yelka kiyimi.

Poncho — yoqa o'mizi ishlangan to'g'riburchak gazlamadan qilingan plashch. Markaziy va Janubiy Amerika hindularining an'anaviy kiyimidan o'zlashtirilgan. Yevropada ilk bor bu kiyim turi xippilarda paydo bo'lgan. Modaga 1960-yillarda etnik uslub sifatida kirib kelgan.

Pled — katak-katak jun gazlamadan tikilgan shokilali shol, plashch rolini o'ynagan shotland milliy kiyimi.

Palantin — mo'yna yoki gazlamadan tayyorlangan keng, uzun sharf. Odatda, bashang ko'ylak bilan kiyiladi.

Ko'ylak-kostyum guruhining assortimenti.

Zamonaviy garderobning asosini ko'ylak-kostyum egallaydi, unga yelka va bel kiyimlari kiradi.

Kostyum bir necha buyumlardan iborat kiyim, pidjak yoki jaket + shim yoki yubka, pidjak + nimcha + shim yoki yubka ko'rinishiga ega bo'ladi.

Ingliz kostyumi (klassik kostyum, biznes-kostyum) — erkak yoki ayollarning odmi kostyuminig nomi. Ilk bor kostyum Angliyada paydo bo'lib, XIX asrda ishbilarmon erkaklarning kiyimi hisoblangan. U pantolon, frak va nimchadan iborat edi. Keyin frak o'rniga syurtuk, so'ng jaket va XIX asrning oxirida pidjak paydo bo'ldi.

Ayollar klassik kostyumi to'g'ri yubka va yoqali, latskanli va astarli jaketdan iborat. Ilk bor bunday kostyumlar 1780-yillarda paydo bo'lgan va «tikuvchi kostyumi» degan nomni olgan (yoki «tayer» kostyumi), chunki ularni modistkalar emas, erkak tikuvchilar tikishgan. 1880-yillarda bu kostyumlar modaga kirgan bo'lib, ular «amazonka» (jangovar ayol) kostyumi eslatar edi (galstuk, frak tipidagi jaket, nimcha va b.).

XIX asrning oxirida bu kostyum ayollar emansipatsiyasining ramzi bo'ldi, uni feministkalar va ishlovchi ayollar kiyishgan. XX asrda bu kostyum ishbilarmon ayolning uniformasiga aylandi.

Frak — bel qismida qirqilgan, old etaklari qiyalangan, ort bo'lagi uzun faldali erkaklarning tantanali kiyimi. Frak XVIII asrda otga minish kiyimi sifatida Angliyada paydo bo'lgan va XIX asrda tantanali (balga kiyiladigan) kiyimga aylangan. Frakni maxsus ko'ylak, oq nimcha, oq «kapalak» («babochka») va oq gullar — «butonerka» bilan kiyishgan. Uning latskani atlasdan bo'lib, shimiga esa shoyi tasmali lampaslar qilingan. 1930-yillardan boshlab frak ayollar kiyimida paydo bo'ldi. U frak va uzun yubkali kechki bashang kostyum ko'rinishida edi.

Syurtuk — ikki bortli, yuqori qismi yopishib turadigan va bel qismidan qirqilgan, uzun, qaytarma yoqali va latskanli erkaklar ustki kiyimi. Unga timsol qilib, XIV asr oxirida paydo bo'lgan mo'ynali qishki kiyim «syurtu» olingan. 1820-yillarda kundalik kiyim sifatida u frakning o'rniga kirib keldi.

Jaket — kalta, old qismi taqilmali yelka kiyimi. Dastlab jaketlar XIV asrda Fransiya erkaklar ustki kiyimi sifatida paydo bo'lgan. XIX asrga

kelib u keng urf bo'ldi, 1850-yillarda esa ishbilarmon xodimlarning kundalik kiyimi sifatida syurtukni siqib chiqardi. 1860-1870-yillarda ayollar kiyimi sifatida keng tarqaldi. Zamonaviy modada jaket ayollar kiyimidir.

Spenser — uzunligi belgacha bo'lgan jaket yoki kalta kurtka. Bu kiyim 1790-yillarda Angliyada paydo bo'lgan. Lord Spenser frakning uzun etagini qirqib, bu kiyimni modaga kiritdi. Shu bois unga lord Spenser nomi berilgan.

Pidjak — 1870-yillarda erkaklar ustki kiyimi sifatida paydo bo'lgan, XX asrda esa uni ayollar ham ish kiyimi sifatida kiyib boshlashgan.

Smoking — odatda qora rangli bir yoki ikki bortli, oldi ochiq, taqilmasi bir tugmaga qadaladigan, atlas yoki shoyidan tikilgan shol yoqali pidjak. Odatda, smoking oq ko'ylak, lampasli shim, qora «kapalak» galstuk bilan birga kiyiladi. Dastlab bu kiyim tamaki chekuvchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, uni XIX asrning ikkinchi yarmida chekuvchi kishilar London klublarida kiyishgan. Angliya bosh vaziri B. Dizraeli bu kiyim turiga asosanib, shol yoqali atlas xalatni qisqartirib, uyda kiyadigan kiyimni ixtiro qilgan.

XIX asr oxiri XX asrning boshlarida frak kundalik kiyim sifatida siqib chiqarildi va tantanali kiyimga aylanadi.

1920-yillarda smoking tamomila frakning o'rniga erkaklar kechki kiyimiga aylandi, gersog Vinzdorskiy (Eduard VIII) modaga oq smokingni kiritdi, ayollar kiyimida smoking manba sifatida qo'llanila boshladi. 1966-yilda fransuz kuturesi Iv Sen Loran ayollarga ko'ylak sifatida smokingni tavsiya etdi.

French — 4 qoplama cho'ntakli, ort bo'lagida xlyastikli yoki belbog'li, qaytarma yoqali harbiy kurtka. Unga britan feldmarshali D. Frenchning (1852-1925) nomi berilgan. Bu kiyim birinchi jahon urushi vaqtida keng tarqalgan.

Bleyzer — sport uslubidagi pidjak. XIX asrda erkaklar sport klubi a'zolari uchun kiyim sifatida paydo bo'lgan. Keyin ingliz ayollari kollejarida forma kiyimi maqomiga o'tdi. Odatda, u belgacha yopishgan, sport bichimida, ko'krakdagi qoplama cho'ntagida klub yoki kollej gerbi tikilgan, metall tugmali kiyim ko'rinishiga ega bo'lib, 1960-yillarda modaga kirdi.

Kardigan — yoqa va latskansiz, oval yoki «V» simon yoqa o'mizli, uzun, to'g'ri shaklli jaket. Qrim urushi vaqtida modaga kirgan, unga graf Kardiganning nomi berilgan.

«Shanel» uslubidagi kostyum — tvid yoki bukle turidagi yumshoq gazlamadan tayyorlangan, jaket va yubkadan iborat ayollar kostyumi.

Jaket — nimyopishgan siluetli, uzunligi bo'ksagacha, qaytarma yoqali va latskanli yoki yoqasiz, cho'ntakli, yengi shlotsali; yubka — to'g'ri siluetli ko'rinishida bo'lgan. Birinchi bo'lib K.Shanel bunday kostyumni 1925-yilda moda namoyishlarida ko'rsatgan.

«Safari» kostyumi — kalta yengli jaket, yubka, shim yoki shortdan iborat erkak va ayollar kostyumi. Jaket qoplama cho'ntakli va pogonli ko'rinishga ega. Bu kiyim oq yoki qum rangliplashchevka yoki ip gazlamadan tikiladi. U mustamlaka qo'shinlari va Afrikada «safari» uchun ovchilar kiyimini eslatadi. 1968-yilda Iv Sen Loran uni modaga kiritdi.

Bluzon — kalta yoki uzun, etagi belbog'li yoki rezinkali erkin kurtka.

Bolero — kalta nimcha. Dastlab bu kalta, oldi ochiq, zar va galunlar bilan kashtalangan ispan toreodorlarining kiyimi bo'lgan. Hozirgi kostyumda uzunligi bel dan yuqori jaketni bolero deyishadi.

Apash — yoqasi ochiq ko'ylak. Modaga Birinchi jahon urushi vaqtida kirgan. Bunday ko'ylakni galstuksiz Parijning bezori apashlari (Shimoliy amerikalik hindular apachi qabilasiga bag'ishlab) kiyishgan.

Batnik — 1970-yillarda modaga kirgan erkaklar ko'ylagini eslatadigan, yengi manjetli, yoqasi tik-qaytarma, taqilmasi plankali, qoplama cho'ntakli ayollar bluzkasi.

Top-bluzkasi — yengsiz, yelka bog'li yoki bog'siz, kalta ayollar bluzkasi.

Byuste — byustgalter bichimida, kalta, ochiq ayollar bluzkasi.

Kombinatsiya-ko'ylak — katta yoqa o'mizli yoki yelka bog'ida, ayollar ichki kiyimi, kombinatsiyani eslatadigan ayollar ko'ylagi. Modaga 1990-yillarda kirgan.

Bel kiyimlari — turli shim va yubkalardan iborat, ular orasidan quyidagi stabil turlarini ajratish mumkin:

Shim — hozirgi turida XVIII asrning oxiri, XIX asrning boshida modaga kirgan erkaklar ustki bel kiyimi, ayollar modasiga 1970-yillarda kirdi.

Slakslar — keng shimlarning zamonaviy nomi.

Bananlar — bo'ksasi keng va to'pig'i tor shim (banan shaklini eslatadi). Modaga 1980-yillarda Dj. Armani va Dj. Versachi tomonidan kiritilgan.

Bridjilar — uzunligi tizzadan sal past tor shimlar.

Bermudlar — yengil kalta shimlar (yoki uzun shortlar), uzunligi tizzagacha yoki sal balandroq, manjetli, keng yozlik shimlar.

Kyulotlar — uzunligi tizzadan pastroq, uchida tugmali taqilmali, keng bo'lmagan shim. 1966-yilda ayollar modasiga Iv Sen Loran tomonidan kiritilgan.

Jinsilar — jinsi gazlamasidan turli shaklda va uzunlikda, har xil bezatilgan shimlar. Bu kiyimlarni 1960-yillarda rasmiy modaga qarshi, demokratiya va uniseks timsoli sifatida xippilar kiyishgan. Ular 1972-yilda «jins uslubi»ni hosil qilib ommabop modaga aylantirganlar.

Shortlar — (ingliz. «Short» - kalta) kalta ishtonlar. Belbog'li va manjetli klassik shortlar sport kostyumi va safari-kostyumi elementi sifatida paydo bo'lgan.

Yubka — turli shaklli, bichimli bel kiyimi.

Mikro-mini yubka — uzunligi bo'ksadan sal pastroq yubka. Modaga XX asrning oxirida kirib kelgan.

Mini-yubka — uzunligi tizzadan yuqoriroq yubka. Modaga ingliz manekeshchitsasi (kiyim namoyishchisi) 1962-yilda M.Kvant va 1964-yilda fransuz kuturesi A.Kurraj tomonidan kiritilgan.

Midi-yubka -boldirning o'rtasigacha uzunlikda bo'lgan yubka.

Maksi-yubka — to'piqqacha uzunlikdagi yubka.

Super-maksi yubka — uzun shleyfli yubka.

Bodi (bodi-syut, kombidress) — yengli yoki yengsiz, yopishib turadigan, lif va trusidan iborat, taqilmasi lastovitsa (xishtak)da tugma yoki pistonga, elastik materiallardan qilingan kiyim.

5.2. Kiyim uslubiy yechimining turlari

Assortimentning turli shakllarini tavsiflaydigan umumiy omil ularning uslubiy yechim turlaridir.

Kiyim shakli bu — uning asosiy qismlari, detallari va bezaklari birikmasidir. Kostyumning ko'rinish taassuroti uning hajmiy shakllari kompozitsion yechimi bilan farqlanadi. Barcha kostyum shakllarining uslubiy yechimlarini asosiy uch guruhga bo'lish mumkin: klassik, sport va «fantazi».

Klassik uslubdagi kostyum elementlarini quyidagilar tavsiflaydi (118,121-rasmlar):

— shaklning mantiqiyliqi, oddiyligi, siluetining aniqligi, bichimining oddiyligi;

— kostyum proporsiyalarining figura tabiiy proporsiyalariga monandligi;

— kiyimning asosiy chiziqlari figuraning tabiiy kamarlaridan o'tishi;

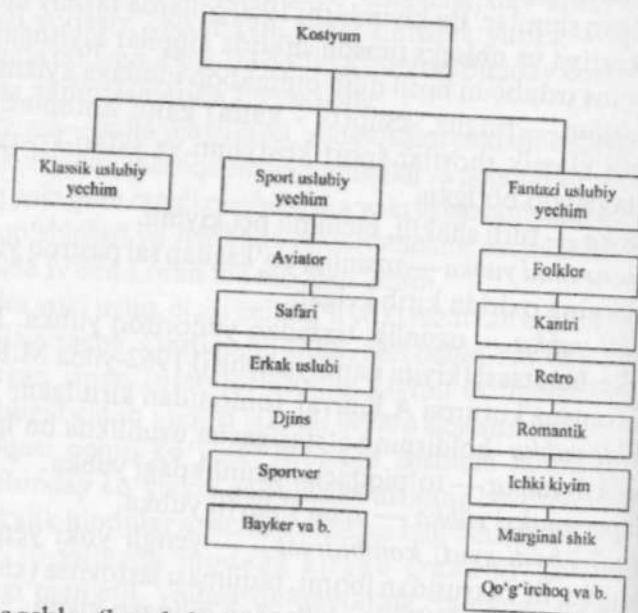
— barcha chiziqlar konstruktiv funksiyani bajarishi lozimligi;

— kiyim silueti yopishgan, nimyopishgan va to'g'ri ekanligi;

— yeng bichimi o'tqazma, yaxlit bichilgan tor bo'lishi;

— bezaklarning juda kamligi yoki umuman yo'qligi;

— ranglari oq, qora, kulrang, pastel, odmiligi;

— klassik naqshlar (katak-katak, yo'l-yo'l, no'xat) va boshqa oddiy mayda bosma yoki to'qima naqshlardan iboratligi.

Klassik uslubiy yechim funksional va estetik maxsus uyg'unligi bilan tavsiflanadi. Kostyumning funksionalligi uning konstruksiyasi va ishlab chiqarish usuli bilan ta'minlanadi, estetikligi esa kostyumning davr estetik ideallariga monandligi va uning badiiy asoslari bilan bog'liqligida ko'rinadi.

Klassik uslub asta-sekin rivojlanadi. Unda an'analar, uyg'unligi saqlangan bo'lib, zamonaviy kostyum yutuqlari bilan qo'shilgan ko'rinishga ega bo'ladi.

Kiyimning umumiy sipoligiga materiallarning sipoligi bilan erishiladi. Klassik uslub shaklning umumiy sipolidan tashqari yaxlit va bo'limlarning plastik uyg'unligiga ega.

Klassik uslub o'rta va katta yoshni tavsiflaydi, chunki u odamning tashqi ko'rinishiga, yurish-turishiga, dunyoqarashiga monand ravishda bo'ladi.

Sport uslubiy yechimi kostyumning dinamikligini, ixchamligini, qulayligini, harakatga xalaqit bermasligini va boshqa sportga oid xossalarni namoyish etadi (122, 127-rasmlar). Bu uslubda barcha yoshdagi shaxslar, figura turlari va har xil mo'ljal uchun kostyum yaratish mumkin.

Sport uslubidagi kostyumni quyidagilar tavsiflaydi:

- shaklning erkinligiga alohida e'tibor beriladi;
- siluet erkin to'g'riburchak, nimyopishgan holatda bo'ladi;

118- rasm

119-rasm

120- rasm

121- rasm

— yeng bichimi — o'tqazma, reglan, yaxlit bichilgan va kombinatsiyalashgan bo'ladi;

— konstruktiv yechim — taxlama, koketka, shlitsa, kesimlar va boshqa shaklga erkinlik beradigan konstruktiv vositalarga ega;

— detallar — qoplama detallar, cho'ntaklar, pogonlar, xlyastik va patlar, belbog'lar va boshqalardan foydalaniladi;

— bezaklar — bezak choklar, furnitura, trikotaj va boshqalarni o'z ichiga oladi;

— ranglar har xilligi alohida ahamiyat kasb etadi.

«Fantazi» uslubiy yechimidagi kostyumlar asosan yoshlarga mo'ljallangan (128, 131-rasmlar).

Bu uslubiy yechimni quyidagilar tavsiflaydi:

- shaklning dekorativligi va xilma-xilligi;
- murakkab bichim;
- konstruktiv chiziqlarning yashiringanligi;
- bezaklar xilma- xilligi;
- nosimmetrik kompozitsiya;
- yeng bichimining o'tqazma va yaxlit bichilganligi;
- har xil fakturali materiallar va bezaklar birikmalari.

XX asr oxiri XXI asrdan boshlab zamonaviy kostyumda uslubiy birikmalar keng qo'llanilmoqda. Masalan, klassik pidjak+ fantazi bluzka+ sport uslubidagi shim fikrimizni isbotlaydi (132-rasm).

Zamonaviy kostyum uslubiy yechimining har xil turlari mavjud.

5.3. Uy kiyimi

Qulay, yaxshilab o'ylab tikilgan uy kostyumi faqat odamga va xonadonga yarashibgina qolmay, balki kishi kayfiyatining yaxshilanishiga, uning ishlashiga ko'mak beradi.

Uy kiyimi xonadonning ichki ko'rinishiga muvofiq keladigan, odam atrofidagi narsalarga monand bo'lishi kerak. Uy kiyimi bu — interyer umumiy ansamblning bir qismidir.

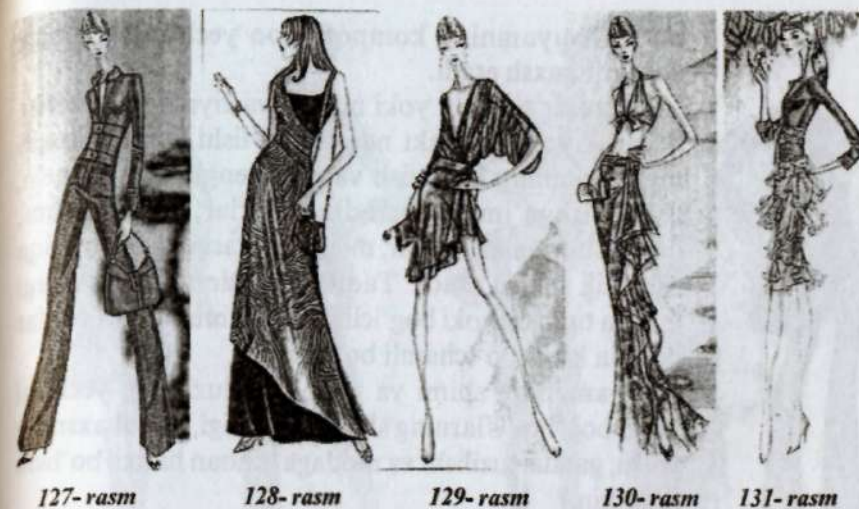
Uy kiyimi klassik, sport va «fantazi» kabi uslubiy yechimlarda bo'lishi mumkin. Zamonaviy moda uy kiyimi assortimentida, siluetida, uzunligida, dekorida, materiallarida kompozitsion yechimida ham aks etadi.

Odamning ijtimoiy faoliyati bilan deyarli bog'liq bo'lmagan uy liboslari assortimenti, materiallarni va boshqalarni tanlashda erkinlik berib shaxsning individualligini aks etadi. Ammo liboslarning umumiy tuzilishi odamni yoqimli, ozoda va tetik bo'lishiga imkon tug'dirishi kerak, chunki uning eng yaqin xodimlari uyda bo'ladi.

Uy kiyimi rasmiylik va ishchanlikni aks ettirmasligi kerak. U maxsus uy kiyimlari, aksessuarlar, materiallar, harakatga xalaqit bermaydigan shakllar va boshqalar yordamida ko'proq bamaylixtirlik taassurotini hosil qilishi lozim.

Uy kiyimlari xalqning mentalitetiga, an'analariga, oiladagi turmush tarziga, urf odatlariga va vaqt talablariga mos bo'lishi lozim.

Kostyum assortimentini va uning kompozitsion yechimini tanlash shaxsning yoshi va figura tuzilishi bilan ham bog'liq.

Uy kiyimi nimaga mo'ljallanganiga qarab quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- tungi, ertalabki va kechki yuvinish-taranish uchun kiyim;
- uyda ishlash uchun kiyim;
- uyda dam olish uchun kiyim.

Tungi kiyim — poetik vazifani o'taydi. Harir, yumshoq matolar, to'rlar, kashtalar, quyma burmalar ayol kishining qiyofasiga noziklik, tiniqlik baxsh etadi. Bichimi oddiy, choklari minimal darajada, uzunligi turlicha, plastik shaklli buyumlar uni nozik qilib ko'rsatadi. Tungi kiyimlar yaratilganda gigiyenik, ergonomik, ekspluatatsion va estetik talablar baravariga inobatga olinishi lozim, ammo iqtisodiy va ishlab chiqarish korxonalarining talablari ham e'tiborda bo'lishi kerak.

Gigiyenik talablar nuqtai nazaridan organizm dam olishiga to'liq imkoniyat berish uchun kiyim faqat tabiiy tolalardan ishlangan matolardan va erkin shaklli bo'lishi lozim.

Kiyim shaklining erkin bo'lishi (trapesiya, to'g'riburchak, oval) ergonomik talablariga ham javob beradi.

Ayollar tungi kiyimi an'anaviy ko'ylak va pijamadan iborat. Ularning shakli, uzunligi, kompozitsion yechimi turlicha bo'lishi mumkin.

Kompozitsion yechimda koketka muhim elementdir. Uning yordamida buyumga xohlagan shakl va erkinlikni baxsh etish mumkin, uning shakli, kattaligi ko'pincha kompozitsion vazifani bajarib, buyumning kompozitsion markazi vazifasini o'taydi. Qo'llangan taqilmalar, yoqalar va manjetlar ham muhim rol o'ynaydi. Ular qulay

132-rasm

bo'lib, buyumning kompozitsion yechimida o'ziga xoslikni baxsh etadi.

Matolar sidirg'a yoki mayda va siyrak geometrik, o'simlik yoki abstrakt naqshli bo'lishi kerak, chunki ular kiyimning ko'rinish vaznini yengilroq ko'rsatib, dam olishga imkon beradi. Bezaklar, ya'ni kashta, quyma burmalar, to'rlar, mag'izlar, tasmalar va boshqa noziklik baxsh etadi. Taqilma minimal miqdordagi mayda tugmali yoki bog'ichli bo'lishi mumkin. Yoqalar odatda kichik o'lchamli bo'ladi.

Pijamaning shimi va uzunligi bluzaning yechimi bilan bog'liq. Ularning shakli, uzunligi, eni, shaxsning yoshi, gavda tuzilishi va modaga binoan har xil bo'lishi mumkin.

Ertalab va kechki yuvinish-taranish kiyimi — bu tungi kiyim ustidan kiyiladigan xalatdir. Bu kiyim tungi ko'ylak yoki pijama bilan bir komplektda hal etilishi

lozim. Ya'ni ularning hajmi, shakli, bichimi, uzunligi va eni, yoqa o'mizining yechimi, bezaklari, rangi bir-biriga moslashgan bo'lishi kerak. Taqilmasi bir yoki ikki bortli, minimal miqdordagi tugmali yoki belbog'li bo'lishi kerak. Xalat turli shakldagi yoqali va yoqasiz, cho'ntaklari qoplama yoki chokda bo'lishi mumkin. Bu kiyim tungi kiyim materialidan yoki boshqa shunga mos materialdan qilinishi mumkin.

Tungi kiyimlar xalat bilan komplektda romantik yoki klassik uslubda yechilishi mumkin.

Uy ishchi kiyimi — asosan shim, bluzka, mayka, futbolka, peshband va boshqalardan iborat komplektdan hosil qilinadi.

Bu kiyimlar klassik, sport yoki «fantazi» uslubida yechilishi mumkin. Ularga ham modaning assortimenti, silueti, uzunligi, kompozitsion yechimi va boshqalar ta'sir etadi.

Uy kiyimi shakl, material, assortiment va boshqalarni tanlashda shaxsga erkinlik beradi. Ammo uy kiyimining umumiy yechimi odamni tetik, pokiza va yoqimli ko'rsatishga imkon berishi kerak. Bu kiyim rasmiylik va ishchanlikni ifoda etmasligi kerak. Ular shakl, qo'shimchalar va bezaklar yordamida bemaollik tuyg'usini hosil qilib, harakatga xalaqit bermasligi lozim.

Shuning uchun uy kiyimida ko'p funksiyali jinsi shimlar, yubkalar, sarafanlar, trikotaj maykalar, koftalar qatorida yarimkombenizonlar

133-rasm

134-rasm

va peshband-xalatlar qo'llanadi. Ularning konstruktiv yechimida erkinlik uchun qo'shimchalar ko'proq olinadi.

Uy kiyimi timsoli — peshband. U muhofaza va estetik vazifalarni baravariga o'taydi, ozodalik va saranjom-sarishtalik ramzi hisoblanadi, tartibga keltirib olish uchun esa juda kam vaqt talab qiladi (133, 134-rasmlar).

Peshbandning kompozitsion yechimi uning nimaga mo'ljallanganiga bog'liq: u uy yig'ishtirish uchun yopiq, ovqat pishirish uchun ko'krakni yopib turadigan kichik va hokazo bo'lishi mumkin.

Peshbandning shakli va o'lchamlari uy kiyimi komplektining kompozitsion g'oyasi bilan bog'liq, ya'ni peshband — kiyimning shakli, bichimi, uzunligi, eni, materiali, dekori, uslubiy yechimi va odamning yoshi, gavda tuzilishiga mos kelishi lozim. Peshbandni mahkamlash moslamalari kiyim shakli bilan bog'liq. Ular bo'yin, yelka, ko'krak va bel kamarlarida mahkamlanadi.

Peshbandning hajmiy shakli burma, taxlama, klin yordamida hosil qilinadi. Peshband uchun asosiy detal bu cho'ntak bo'lib, u asosan qoplama qilib tayyorlanadi va peshbandning bir yoki ikki tomonida, ba'zan o'rtasida «kenguru» holatida joylashadi. Uning bezaklari xilma-xil (tasma, quyma burma, kashta, to'r, kant va b.), lekin oddiy bo'lishi kerak.

Shakl, rang, material va dekorativ bezaklarning o'zaro mosligi hisobiga uy kiyimi va peshbandning komplekt bo'lishiga erishiladi. Uy kiyimining assortimenti, uning kompozitsion yechimi albatta intererga mos kelishi kerak.

Peshband yordamida gavda ko'rinishi shaklini o'zgartirish mumkin. Masalan, yelka bog'lari bo'yinga yaqinroq joylashsa, yelka torroq ko'rinadi, burmalar bo'ksani kengroq, taxlamalar esa torroq qilib ko'rsatadi, ko'krakpechning eni ko'kraklar hajmini kattalashtiradi, ensiz, cho'zig'i esa kichiklashtiradi.

Uyda ishlash yoki dam olish kiyimi. Agar ish faoliyatiga ko'ra ishning bir qismi uyda bajariladigan bo'lsa, boshqa kiyim turi talab qilinadi. Odamning individualizmi, uning ishlash spesifikasi, dam olish turi va interyerning tuzilishi bu kiyim turida ifodalanishi lozim.

Mehmon kutish kiyimi bu — kostyumning kamer yechimidir. Unda detallar, shaklning sofligi, kostyum chiziqlari va bezaklarining mosligi muhim ahamiyatga ega. Bu kiyimning uslubiy yechimi klassik, sport yoki «fantazi» bo'lishi mumkin.

Erkaklar tungi va ertalab, kechki yuvinish taranish kiyimi — odatda pijama va xalatdan iborat. Ularning shakli deyarli o'zgarmaydi, modaga ko'ra esa asosan qo'llangan materiallari, rangi, detallari o'zgaradi.

Tungi kiyim — pijama kurtka va astarsiz shimdan iborat. Odatda, kurtka to'g'ri shaklli, yoqali yoki yoqasiz, uzun yoki kalta o'tqazma yengli (manjetli yoki manjetsiz) bo'ladi.

Cho'ntaklar odatda qoplama qilib tayyorlanadi va kurtkaning yon tomonida va kurak qismida joylashadi. Shimlarning uzunligi ko'pincha uzun bo'ladi, qoplama cho'ntak ort bo'lakda joylashadi va belbog'i rezinkali qilinadi. Old bo'lagi gulfik taqilmali ko'rinishda bo'ladi.

Xalatlar odatda pijama kurtkasi shaklini takrorlaydi, ammo uzunroq bo'ladi. Yoqasi asosan shol tipida, taqilmasi bir bortli, tugma va izmaga qadaladi yoki faqat belbog' yordamida birlashtiriladi. Xalatlar ko'pincha paxmoq gazlamadan tayyorlanadi. Bezagi kant boshqa rangli mato va boshqalardan qilinadi.

Erkaklarning kunduzgi uy kiyimi uyda ish qilish uchun yengil va qulay bo'lishi lozim. Odatda, bu jinsi shimlar, trikotaj mayka va futbol kalar, kurtkalar va boshqalar peshband bilan komplektda bo'ladi.

Erkaklarning kechqurungi dam olish kiyimi — sport yoki klassik uslubda qilinishi mumkin. U har xil materiallardan tayyorlanib, turli bezaklardan foydalanish mumkin.

5.4. Kundalik kiyim

Kundalik kiyimni biz faqat ishlagan paytda kiyamiz. Faoliyat turi bo'yicha ular quyidagi guruhlariga bo'linadi:

— forma kiyimi: harbiy va mahkamaga oid (Ichki ishlar vazirligi, fuqarolik aviatsiyasi, temir yo'l va b.);

— uniforma: shveytsarlar va xizmatkorlar kiyimi;

— maxsus kiyim: metallurqlar, kosmonavtlar, elektriklar, baliqchilar va boshqalar (himoya) kiyimi;

— ishchi kiyimi: sartaroshlar, tibbiyot xodimlari, sotuvchilar va boshqalar;

— sport kiyimi: futbolchi, basketbolchi, suzuvchi va boshqalar;

— tomoshaga oid: artistlar, diktorlar va boshqalar uchun kiyimlar;

— muhofaza va belgi elementlarini talab qilmaydigan kundalik kiyimlar: o'qituvchi, talaba, jurnalist, muhandis va boshqalar

Hozirgi turmush tarzimiz ixcham, qulay va ratsional kiyimlarni talab qiladi.

Kundalik kiyimning asosiy xususiyatlari quyidagicha bo'lishi kerak:

— o'rtacha hajmli, oddiy bichimli;

— proporsiyalari aniq va qat'iy;

— ranglari bosiq va yorqin bo'lmagan;

— moda me'yorida oshmagan.

Turli kasblarda hizmat sharoiti talablaridan kelib chiqqan holda, kiyim assortimentini, uning shaklini, detallarini, rang yechimlarini, dekorativ aksent joylarini va xarakterini belgilab beradigan umumiy xossalar va spesifik xususiyatlari ham bo'ladi (135-rasm).

Kiyimning turi, shakli, silueti, proporsiyalari, bo'linishlari, cho'ntaklarning qayerda joylashishi, ularning turi, taqilmasining turi, rangi va hokazo kasb belgilab beradigan ergonomik talablarga muvofiq tanlanadi.

Shuning bilan birga kundalik kostyumning yechimi faqatgina kasblarning farqiga binoan emas, balki odamlarning bir-biriga munosabatlarini ham hisobga olib hal etilishi kerak. Bu turli kasb-hunar kishilari o'rtasidagi, masalan, o'qituvchi bilan o'quvchi,

135- rasm

136-rasm

137-rasm

138-rasm

muhandis bilan ishchi, ofitsiant bilan xo'randa, sotuvchi bilan xaridor va boshqalar o'rtasidagi munosabat bo'lishi mumkin. Bu munosabatlar kostyumning ishbop (masalan, muhandisda), bashang (attorda), ommadan ajralib turadigan (sotuvchida), rasmiy (direktorda) va hokazo bo'lishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ishbilarmon faoliyatining kun mobaynidagi turli faoliyati kostyumga qo'shimcha talablar qo'yadi. Shuning uchun u ko'p funksiyali va ko'p variantli, ya'ni konkret sharoitga oson moslab olinadigan bo'lishi kerak. Bunga kostyumni komplekt qilib tuzish yo'li bilan erishiladi (136, 138-rasmlar).

Kundalik kostyumning rang yechimi uning nimaga mo'ljallanganligiga qarab tanlanadi. Odatda, bunday yechim mo'tadil, bosiq, asosan bir o'xshash-kontrast rang tuslarining oqishliklari yoki ikkita yaqin ranglar o'rtasida bo'ladi.

Materiallar kiyim nimaga mo'ljallanganligiga, estetik talablari (plastik xususiyatlari, rang, rasm)ga qarabgina emas, balki mehnatning xususiyati belgilab beradigan gigiyenik talablariga qarab ham tanlanadi.

Dekorativ bezaklar, kompozitsion markaz qayerda bo'lishi kiyimning funksional vazifasiga bog'lab hal etiladi.

Qo'shimchalar xarakterining qandayligi, shu qo'shimchalarning nimaga mo'ljallanganiga qarab belgilanib, u ham ishbop kostyumning umumiy xarakteriga moslashtirilgan bo'ladi.

5.5. Bashang kiyim

Modada yangi siluet, shakl, proporsiyalar, chiziqlar, rang o'rikmalari, assortiment va boshqa izlanishlar odatda bashang kiyimdan boshlanadi. Va faqat sinovdan o'tgandan hamda tasdiqlangandan so'nggina yangiliklar boshqa kiyim turlariga o'tadi.

Bashang kiyim ijodiy obyekt sifatida dizayner uchun g'oyat qiziqarli. Bu yerda u o'zini hech qaysi tomondan, ya'ni materiali chitdan to kimxobgacha, bezagi oddiy kashtadan to zardo'zigacha, assortiment, aksessuar va taqinchoq tanlashda, kiyimning ochiqlik va berkligida, uzunligida umuman kiyimning kompozitsion yechimida mutlaqo cheklamaydi.

Bu holda dizaynerning fantaziyasi, uning individualligi va didi to'liq namoyon bo'ladi. «Izumrud», «Toshkent favvorolari», «Sharq yulduzi», «Alanga» kabi shiorlar muayyan siymolarni yaratishga cheksiz imkoniyatlarni beradi.

Bashang kostyum boshqa kiyim turlariga nisbatan mavsumga bog'liq emas.

Bashang kiyimda eng muhimi estetik talablar bo'lib, o'z navbatida u gigiyenik, ergonomik, ekspluatatsion va iqtisodiy-texnologik talablarni inkor etishi mumkin.

Bashang kiyim kunduzgi va kechki kiyimlarga bo'linadi. Ular o'zining konkret qo'llanishi bo'yicha spesifik xossalarga ega, ya'ni ayrimlari shaklida, siluetda, rang va bezagida, materiallar, qo'shimchalar va taqinchoqlar, makiyaj turida ko'rinadi.

Kostyum yaratishda badiiy vositalarni tanlash dizaynerning badiiy-siymo g'oyasi bilan bog'liq. O'z ijodiy izlanishlarida u har xil manbaalarga murojaat qiladi.

Bu yerda ayolning go'zalligini va dilraboligini oqqushdagi chiziqlarning plastikligi bilan taqqoslab tarannum etish nazarda tutiladi. Dizaynerning istagi rasmiy marosimlar uchun tantana ko'ylaklarining shaklini yaratish va kostyum madaniyatini rivojlantirishda an'analarning meros bo'lib qolishini tasdiqlash, uning elementlarini, naqshlarini, kashtalarini, shakllarini, bichimini qo'llagan holda kostyumning funksional foydali shakllarini hosil etishdir.

Kostyumning siymo tuzilishi turli materiallar fakturasi, rangi va boshqalarni taqqoslashda paydo bo'lishi mumkin. Uning badiiy-siymo yechimi esa barcha qismlarning o'zaro bog'liqligini va albatta odamning o'ziga xosligi, tashqi muhit bilan bog'liqligini talab qiladi.

139-rasm

140-rasm

141-rasm

142-rasm

Bashang maishiy kostyum uning qanday did-xossasini aksentlashda tuziladi (shaklni, materialni, bezakni va h.k.) «Berk» shaklli kostyumlar ifodali materiallar va bezaklarni, «ochiq» shaklli kostyumlar esa shakl, materialning nozik, plastik xossalariga mos bezak va rang yechimi yoqimli bo'lishini talab qiladi.

Kostyumning yechim diapazoni juda katta bo'lgani holda ularni ikki turga bo'lish mumkin:

143-rasm

1) Neytral shakllar — odmi, berk, kostyum shakli odam qomatini takrorlaydi va uning uchun o'ziga xos ramka, fon bo'lib xizmat qiladi, uning qiyofasini ta'kidlab turadi yoki materialning nafisligini, boy ko'rinishini va boshqa xususiyatlari yoki aksessuarlar va ziynatlarini bo'rttirib ko'rsatadi. Neytral shakllarga odatda klassik uslubiy yechim kiradi. Ular odam faol harakat qilmaydigan rasmiy tantanalarda, teatrga borganda kiyishga mo'ljallangan bo'ladi. Neytral shaklli kiyimlarda olib qo'yiladigan detallar (belbog'lar, palantinlar), qo'shimchalar (belbog'lar, sharflar) va turli ziynatlarni har xil qilib qo'llab, ularni ishlatish, diapazonini kengaytirsa bo'ladi (139,141-rasmlar).

2) Kostyumning yechimi odam bilan hamkorlikda bo'lganda faol hilpirab turadigan

144-rasm

145-rasm

146-rasm

147-rasm

«ochiq» shakllar namoyon bo'ladi. Bu faol shakllar ko'pincha murakkab bichimli, qiya bichimli, murakkab drapirovkali va bezakning har xilligi bilan farqlanadi. Shunday kostyum loyihalanganda ifodali shakl, effekt fakturali yoki naqshli material, rang birikmalari, murakkab bezaklar yordamida bashanglikka erishiladi. Kostyum shaklining barcha xususiyatlaridan maksimal ifoda kuchidan foydalanish ifodali kostyum yaratilishiga olib keladi (142,147-rasmlar).

Faol shaklli kiyimlar odam harakat qiladigan raqs kechalarida, yangi yil ballarida, maktab bitiruvchilari kechalarida kiyiladi.

Mo'ljali bo'yicha bashang kiyimlar quyidagi ko'rinishlarga ega bo'lishi mumkin:

- uy tantanalari uchun;
- teatrga borish uchun;
- raqs kechalari uchun;
- rasmiy tantanalar uchun;
- maktab bitiruvchilarining bali uchun;
- kelin va kuyovlar uchun;
- yangi yilni kutish uchun;
- mehmonga borish uchun va hokazo.

O'z navbatida har bir mo'ljal o'ziga xos kompozitsion yechimni talab qiladi.

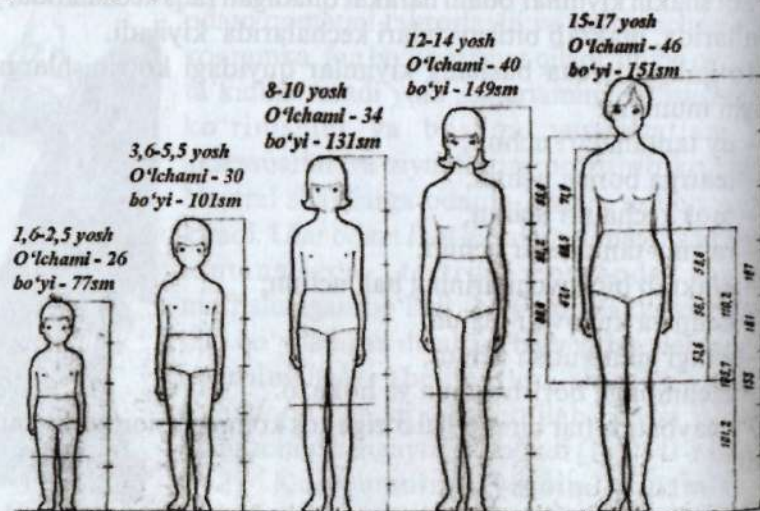
5.6. Yosh guruhiga ko'ra bolalar kiyimini modellash

XIX asrning oxirida bolalar kiyimi alohida guruhga ajralib chiqdi. XX asrning o'rtalarida yoshlar kiyimlari guruhi paydo bo'lib, u o'spirinlar va katta yoshlilar guruhlar orasidagi o'rinni egalladi. Bu guruh o'z boyliklariga ega bo'lib, uslublar va sanam (kumir)lar kattalar modasiga nisbatan o'zgacha yoshlar madaniyatining paydo bo'lishiga olib keldi. 1960-yillarda «Yoshlar modasi» tushunchasi paydo bo'ldi va ularning asosiy iste'molchilari albatta, yoshlar edi. Yoshlar modada faol ishtirok etganliklari bois, dizaynerlar o'zlarining eng original g'oyalarini aynan yoshlarga bag'ishladilar.

Bolalar uchun kiyim yaratish qo'shimcha bilim talab etadigan amaliy- dekorativ san'at sohasidir. Zamonaviy kostyumning asosiy prinsiplariga oddiylik, qulaylik va go'zallik kabi tushunchalar kiradi. Bolalar kiyimini yaratishda ularning yoshini va psixologiyasini e'tiborga olgan holda qo'shimcha qat'iy talablar qo'yiladi. Shuningdek, kiyimni modellashda bolalar tana tuzilishini va psixologiyasini, gigiyenik va pedagogik talablarni ham yodda tutish lozim.

Bolalar kiyimi qulay va go'zal, arzon va mustahkam, qalbga quvonch bag'ishlaydigan, bola organizmini to'g'ri fiziologik rivojlanishiga imkon beradigan bo'lishi va bolani estetik va etik tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kerak.

Chiroyli, qulay, mo'ljalga mos kiyim bolaning faqat badiiy didi rivojlanishiga yordam bermasdan, balki ozodalilik, saranjom-

148- rasm

sarishtalilik, tartiblilik, sipolik va boshqa tomonlama tarbiyalashga ham imkon beradi. Bolalar kiyimi ularning yoshiga binoan o'yinlariga, mashg'ulotlariga mos bo'lishi kerak.

Bolalar kiyimi quyidagi guruhlariga bo'linadi:

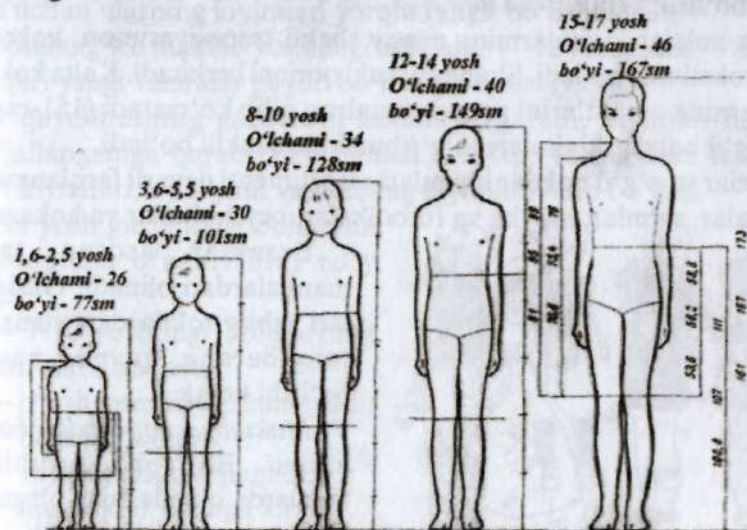
- bir yoshgacha;
- yasli yoshidagi — 1-3 yoshgacha;
- maktabgacha yoshdagi guruh — 4-6 yoshgacha;
- boshlang'ich maktab yoshi guruhi — 7-12 yoshgacha;
- katta maktab yoshi guruhi — 12-15 yoshgacha;
- o'spirin yoshi guruhi — 15-17 yoshgacha;
- yoshlar guruhi — 17-20 yoshgacha.

Kiyimlar ularning tana proporsiyalari o'sishi bilan o'zgarib boradi (148,149-rasmlar) va shunga ko'ra kompozitsion markazning joyi o'zgaradi (150,151-rasmlar).

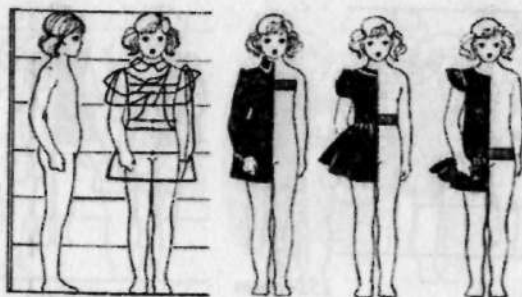
Bir yoshgacha bo'lgan bolalar guruhining tana tuzilishi quyidagicha:

- boshi katta (bosh va tana nisbati 1:4);
- bo'yni kalta, juda kichkina oyoqlar va uzun qo'llar;
- bosh aylanasi o'lchami taxminan ko'krak aylanasi teng;
- yelka eni bo'ksa aylanasi yarmiga teng;
- qomat markazi — kindik.

Chaqaloqning kiyimlari gigiyenik, ergonomik va estetik talablarga javob berishi kerak. Yaktakchalar, qalpoqchalar, polzunoklar va boshqalar erkin shaklli, oddiy bichimli, minimal chokli va murakkab bo'lmagan bezakli bo'lishi kerak.

149- rasm

154-rasm

- oyog'i uzayadi;
- bel belgilanadi;
- qorinning do'ngligi yo'qoladi;
- qomatning proporsiyalari o'zgaradi, bosh tanaga nisbatan 1:6,5 ga teng bo'ladi.

Qizlar ko'ylagining silueti to'g'riburchak, bel qismidan kengaygan, nimyopishgan va bel qismidan qirg'ilgan ko'rinishda bo'ladi.

O'g'il bolalar kiyimining silueti erkin, to'g'riburchak, nimyopishgan bo'lishi mumkin. Bu yoshdagi bolalar kiyimlari asosan sport uslubida bo'ladi.

Katta maktab yoshdagi bolalar kiyimi (12 - 15 yoshgacha). O'quvchilar kiyimlarining asosiy turlari shakllanadi va nimaga mo'ljallanganligiga qarab ajratiladi (155-rasm).

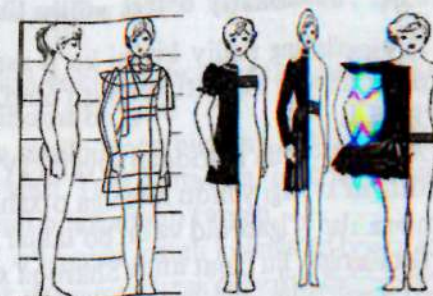
Bu yosh guruhida quyidagicha o'zgarishlar ro'y beradi:

- bolalar ulg'ayadi;
 - xarakterlari, maslklari shakllanadi;
 - o'zlarini kollektivning bir qismi deb hisoblaydilar;
 - bolalar qomatining o'zgarishi davom etadi;
 - tez o'sishning yangi bosqichi qizlarda 12-13 yoshda, o'g'il bolalarda 13-14 yoshdan boshlanadi;
 - boshning tanaga nisbati 1:7;
 - qizlarda ko'krak shakllana boshlaydi, bo'ksa va boldiri kengayadi, bel qismi shakllanadi;
 - o'g'il bolalarning yelkasi kengroq va bo'ksa qismi torroq ko'rinadi;
 - bel qismi aniq belgilanadi;
 - qo'l va ayniqsa oyoqlari uzayadi;
 - qomat proporsiyalari kattalar qomati proporsiyalariga yaqinlashadi.
- Qizlar kiyimida nimyopishgan siluet yetakchi o'rin tutadi, keyin to'g'riburchak, trapesiyasimon va yopishgan siluetlar hisobga olinadi.

O'g'il bolalar kiyimida to'g'ri va nimyopishgan siluet bo'lishi mumkin.

Bu yoshdagi bolalar asosan sport uslubini yoqtiradilar.

Kiyim assortimenti har xil — shimlar, mayka, futbolka, kurtkalar iborat bo'ladi. Ular asosan ergonomik, gigiyenik, ekspluatatsion va estetik talablarga mos bo'lishi lozim.

155-rasm

O'spirinlar (14-16 yoshgacha) roli uyda va maktabda o'zgarib bormoqda. Ular endi bola emas, lekin balog'atga ham yetmagan. Ularning qomatlari shakllangani bois, kiyimda yoshiga mos turli-tuman shakllar, konstruktiv yechimlar, murakkab yechimni qo'llash mumkin.

Kiyim assortimentida qo'llangan material rangi, naqshi, bezagi, proporsiyalari, silueti va kompozitsion yechimi modaga bitinib tanlanadi. Kiyimlar asosan sport uslubida qilinadi.

O'spirinlar kiyimining siymo yechimi ancha qiyinchilik tug'diradi. Ularning kiyimini modellashda kostyum shaklida timsolni, o'spirinlarga xos bo'lgan dinamiklikni, murosasizlikni, jamiyatning idealiga va ideal siymosiga ergashib ish tutishni, maksimalizm, maqsadga erishishga intiluvchanligini ifodalashi kerak.

Yoshlar (17-20 yoshgacha) modasida eng original yangi o'yalar, kompozitsion yechimlar, assortiment, materiallar, ranglar va boshqalar qo'llaniladi (156-rasm).

Kostyumni modellashda barcha uslubiy yechimlar, maksimal fantaziya bo'lishi lozim.

156-rasm

5.7. Zamonaviy o'zbek milliy liboslarini modellash asoslari

Ayollarning milliy kiyimi ko'p asrlik tarixga ega. Unda xalqning o'tmishi, iqlim sharoiti, turmush tarzi, mentaliteti o'z ifodasini topgan bo'ladi.

Antik davrda miloddan avvalgi IV asr va milodning IV asrigacha ayollar ko'ylagi yunon xitoniga o'xshash bo'lsa ham uning o'ziga xos tomonlari bo'lgan: old va ort bo'laklar, etakning yon burchaklari o'zaro birlashtirilgan. Bu faqat antik Sharqqa xos bo'lgan muayyan drapirovka hosil bo'lishiga olib kelgan. Bu davrda O'rta Osiyo xalqlari asosan ko'chmanchi bo'lgani bois, ayol va erkaklar kostyumida keng bog'li ishtonlar kiyilgan. Bosh kiyim, soch turmaklari murakkab edi, turli-tuman zeb-ziynatlar ham ko'p bo'lgan.

Ilk o'rta asrlarda (V-VIII asrlar) erkaklar va ayollar kiyimi gavdaga yopishib turadigan tunikasimon bichimli ko'ylak va ustki kiyimdan, pochasi tor ishtondan iborat bo'lgan. Kiyimlar naqshli shoyi gazlamalardan tayyorlangan. Soch turmaklari turli usulda yopishib turadigan qilib o'rigan.

O'rta Osiyo Uyg'onish davrida (IX-XVI asrlar) ayol va erkaklar baravariga ichki ko'ylakning ustidan ikkita ustki ko'ylak kiyishgan. Ko'ylak tunikasimon bichimli, astarli, uzun, tor uzun va kalta yengli, yoqa o'mizi bichimi ostki ko'ylakda bo'yin o'mizidan va ustki ko'ylagi «V» simon shaklda bo'lgan, old bo'lak belning pastki qismida va yon tomonlarida kesim ishlangan. Ustki kiyimlar turli-tuman choponlar va yopinchiqlardan iborat bo'lgan.

157a- rasm

XVIII-XIX asrlarda erkak va ayollar kiyimi bir-birlaridan keskin farqlanadigan bo'ldi.

Erkaklar kiyimi uzunligi bo'ksa yoki tizzagacha keng ko'ylak, keng ishton va har xil choponlardan iborat bo'lgan.

Ayollar kiyimi esa faqat uzun tunikasimon bichimli ko'ylak, lozim, chopon va paranjidan iborat bo'lgan. Turli mintaqalar o'ziga xos rang, naqsh, bezak va kiyim kiyish usuli bilan ajralib turgan.

XIX asrning oxirlariga kelib, o'tqazma yengli kiyimlar urf bo'ldi.

XX asrda erkaklarning kundalik va marosimlarga oid yaktak, chopon va do'ppi kabi kiyimlari saqlanib qolgan. Ular yangi zamonaviy materiallardan ishlansa ham, shakli, tashqi ko'rinishi, tikish usuli deyarli o'zgarmagan.

XX asrda ayollar koketkali ko'ylagi esa turmush tarzi, zamonaviy moda yo'nalishiga xos rivojlanishda davom etdi.

Bu an'anaviy ko'ylak milliy mansublik timsoli bo'lgani uchun emas, balki iqlimga, xalqning turmush tarziga, barcha gavda turlariga mos bo'lgani uchun saqlanib qoldi.

Moda «shabada»si ayollarning an'anaviy ko'ylaklariga zamona yangiliklarini kiritib boradi. Shuni ham aytish kerakki, milliy ko'ylak uchun afsuski nazariy moda yo'q, unga zamonaga yarasha ayollar o'zlari o'zgartirish kiritadilar. Modaning ta'siri qo'llangan materiallarda, ko'ylakning shaklida, detallarining bichimida, proporsiyalarida, uzunligida, rangida va bezaklarida aks etadi (157a,b-rasmlar).

Koketkalarining uzunligi va shakli (oval, to'g'riburchak, uchburchak); gavda qismining shakli (to'g'riburchak, trapesiyasimon);

157b- rasm

shakl hosil qilish usullari (burmalar, taxlamalar, plisse, gofre, qiya bichiq, klyosh, qiyiq bichimlar va b.); yeng uzunligi, shakli va bichimi (o'tqazma, reglan, yaxlit bichilgan) vaqt o'tgan sari o'zgarib bormoqda; yoqa turlari (inglizcha, klassik, sholsimon, tik, qaytarma, yaxlit bichilgan va h.k) va yoqa o'mizining shakli («V» simon, oval, kare, figurali va b.), nihoyatda xilma-xilligi bilan ko'zga tashlanadi.

Dekorativ bezak turlari ham turli-tuman. Bu har xil usulda ishlangan kashtalar, quyma burma, hoshiya, zardo'zi kashtalar, munchoqlar va boshqalardan iboratdir.

Qo'llangan materiallar turlicha bo'lib, ulardagi ranglar va naqshlar moda yo'nalishiga mos bo'lsa ham, an'anaviy xonatlas o'z mashhurligini yo'qotmagan. Uning naqshlari ham zamonaga yarasha o'zgarib turadi.

Xonatlasning naqsh rapporti kattaligi, aniq ravshanligi va qat'iyligi kiyimni ko'p bo'laklardan qilishga imkon bermaydi, uning shakli aniq bo'lishi lozim. Rang turlari va naqshlarga boy bo'lganligi bois, ko'ylak kompozitsiyasiga bezak tariqasida boshqa materiallar, kashta kiritish tavsiya etilmaydi. Xonatlas ko'ylakni modellashdan asosiy maqsad — uning fakturasi, rangi va asosan naqshining boyligini namoyish etishdir.

Lozim — ayollar milliy kiyimining ajralmas qismidir. Uni ko'ylak bilan bir komplektda shakli, uzunligi, materiali, bezagi bo'yicha modellash kerak. Lozimning bichimini an'anaviy arxaik va shim konstruksiyasiga yaqinlashtirish mumkin.

5.8. Alohida buyumlar, komplekt, ansambl va kolleksiyani loyihalash asoslari

Kostyum dizayni bu — buyum muhiti yechimlaridan biri — kostyumni loyihalashdir. Loyihalash obyekti — alohida buyumlar, komplekt, ansambl va kolleksiya bo'lishi mumkin.

Turli assortimentli alohida buyumlarni loyihalash zaruriyatining kelib chiqishiga sabab, tikuv buyumlarini ishlab chiqarish korxonalarining tor ixtisoslashganligidadir (bu ustki kiyim, ichki kiyim, yengil ko'ylaklar). Odatda, sanoat korxonalarida katta yoki kichik seriyalarda ishlab chiqariladigan alohida buyumlar loyihalanadi. Buyumning loyihasi iste'molchining tipik qomatiga mo'ljallanadi, umumiy konstruksiyalash usuli bo'yicha chiziladi va ommabop talablarga mos bo'lishi nazarda tutiladi.

Ansamblni loyihalash. Ansambl (fr. «ensemble» — birga, baravariga) — muayyan badiiy g'oyaga bag'ishlab yaratilgan elementlarning o'zaro bog'liqligi, kiyim va qo'shimchalarning bir-biriga bo'ysunganligi

e'tiborga olingan, ma'lum odam va mo'ljal uchun yaratilgan, badiiy siymo aks etgan alohida buyumlar to'plamidir.

Ansambl kostyum qismlari, silueti, proporsiyalari, rangi va bezagining o'zaro mosligi va organik bir-biriga bog'liqligi bo'yicha birligini nazarda tutadi. U kiyim, poyafzal, bosh kiyim, soch turmagi, bezaklar, qo'shimchalar va grimdan iborat yaxlit butunlik bo'lib, hech qanday o'zgarishlarni ko'zlamaydi. Har qanday elementni qo'shish yoki birortasini olib qo'yish uning yaxlitligini barbod etadi.

Ansambl ko'pqavatli, uning barcha qismlarini bir yo'la kiyish nazarda tutiladi. Qachonki ular o'zaro bog'langan va bir-biriga bo'ysungan bo'lsa.

Ansambl tizimiga quyidagilar kiradi:

- bashang liboslar;
- to'y libosi;
- maxsus mo'ljal uchun kostyum;
- sahna kiyimi va boshqalar.

Yaxlitlik va nihoyasiga yetkazilganlik, zamonaviy kostyumda doimo estetik chegara bo'lgan. Ma'lum mo'ljal uchun yaratilgan kostyum barcha qismlarining rangi, naqshi, bezagi va boshqa xossalari bir-biriga mos bo'lishiga intiladi. Masalan, XVI asrda Angliyada saroy xonimlari ko'ylagining yengi va ichki yubkasi bir xil gazlamalardan qilingan. Ammo sof ansambl XIX asrning oxiri XX asr boshlarida «Modern» davrda (1890-1900-yillarda) barpo etilgan. XX asrda ansambl kuturyelar uchun o'ziga xos «cho'qqi» bo'ldi. Ular shaxsiy buyurtma bo'yicha kostyumni butunlay yaratadilar. An'anaviy modellashda kiyim ansamblini loyihalash siymoni badiiy ifodaliligiga erishishda eng yuqori cho'qqi deb hisoblanadi.

Ammo XX asr davomida ansambl to'g'risida tasavvurlar o'zgaradi. Masalan, 1920-yillarda ansamblning yechimi kostyumda rang birligini nazarda tutadi: ko'ylakni rang toniga qarab shlyapa, qo'lqop, tufli, sumka, soyabon va boshqalari tanlanadi, ya'ni ko'ylak bezagining rangi qo'shimchalarning rangida takrorlanadi.

1930-yillarda «Buyuk turg'unlik (depressiya)» sharoitida shunday isrofgarchilikka imkon bo'lmadi. Bu davrda kostyumning yaxlitligini qo'shimchalar birligi yordamida yechishgan, ya'ni sumka, tufli, qo'lqoplar, shlyapa bir xil rangda bo'lishi lozim hamda bu garniturni har qanday ko'ylak bilan kiyish mumkin edi. Masalan, qora tufli, shlyapa va qo'lqopni och rangli ko'ylak bilan kiyish mumkin bo'lgan. Hattoki, Ikkinchi jahon urushi davrida ansambl o'z ahamiyatini

saqlagan. Masalan, tyurbanni bluzka yoki sumkaning matosidan qilishda ishlatilgan.

Ansamblning haqiqiy triumfi «New look» davridan boshlangan. K.Dior yaxshi didning aniq qoidalarini elegant ayol siymosida qaytarib belgiladi. Ko'ylakka munosib shlyapa, qo'lqoplar, sumka va byujiteriyalar bilan kiyilishi lozim bo'lgan. K.Diorning fikri bo'yicha, «shlyapasiz ayol to'liq kiyinmagan» deb hisoblangan.

1960-yillar modasida ham ansambl saqlangan. Masalan, A.Kurrejning modalarida qo'lqoplar va bosh kiyimlar ko'pincha bir xil gazlamalardan ishlangan. Ammo, 1960-yilning ikkinchi yarmidan ko'cha modasida, ayniqsa yoshlar submadaniyatlarida, ansamblidan voz kechish sezildi. Masalan, xippilar har xil uslublardagi kiyimlarni erkin aralashtirib, astoydil orastalik va puxta o'ylangan kostyumlardan voz kechishgan. 1970-yillarda ansamblning o'rnini komplekt egallay boshladi. Zamonaviy modada ansambl g'oyasi ko'proq real hayotda emas faqat podiumda qoldi. Kiyimda qulaylik, komfort va funksionallikning talab qilinishi, ansambl to'g'risida avvalgi tasavvurlarni yo'qqa chiqardi.

Komplektni loyihalash. Komplekt (lot. «completes» - to'liq) — muayyan mo'ljal va badiiy yechimga moslangan bir biriga mos kostyum elementlarining to'plamidir. Komplekt — kostyum elementlari o'zaro almasha oladigan ochiq kompleks. Har bir buyum mustaqil bo'lgan holda, unga ko'pqavatlik xosdir. Vaziyat taqozosiga binoan, komplekt kostyumning o'zgarishiga imkon beradi. Kostyum alohida buyumlar — jaketlar, yubkalar, shimlar, nimchalar va boshqalardan iboratdir.

Komplektning alohida buyumlari o'z mo'ljalini o'zgartiradi (kundalik kiyim bashang kiyimga, kundalik kiyim safarga kiyiladigan kiyimga aylanadi va aksincha). Shuning uchun komplekt loyihalaganda ayrim buyumlarning qo'llanish chegarasini kengaytirish lozim.

Ilk bor ansamblida alternativa sifatida komplekt 1920-yillarda sahna kostyumida qo'llangan. Konstruktivistlarning kiyim loyihalashda kombinator uslubini qo'llashi komplekt g'oyasining paydo bo'lishida mantiqiy xulosa bo'ldi.

1929-yilda modeler Ye.Skapyarelli olti buyumdan iborat kostyumni tavsiya etdi. Uning tavsiyasiga ko'ra, kun davomida ularni o'zaro kombinatsiya qilish mumkin edi.

Ommabop modada komplektlar faqat 1970-yillarda tarqaldi. 1972-yilda ingliz modelarlari Lyuk va Dj.Tallis moda kolleksiyalarida rangi va naqshi bo'yicha bir-biriga mos yubkalar, shimlar, nimchalar,

bluzkalarni namoyish etdilar. 1970-yillardagi iqtisodiy inqiroz davrida shunday yo'l ko'pchilikka manzur bo'ldi, chunki alohida buyumlar assortimentidan «ratsional» yoki «bazaviy» garderobni barpo etish mumkin edi.

Hozirgi zamonda komplektlar modadan ansamblni mutlaqo siqib chiqardi. Endi zamonaviy odamning garderobi komplektlardan iborat. Inson o'z xohishiga ko'ra kostyum elementlarini kombinatsiyalab, o'z individualligini kostyum yaratishda namoyish etishi mumkin.

Komplekt ayrim qismlarining birligiga odatda, rangi, shakli, bezagi, uslubining bir-biriga mosligi bilan erishiladi. Bu sifat kolleksiyani loyihalash bosqichida inobatga olinishi lozim. Hozirgi iste'molchining kiyimga nisbatan asosiy talabi — kombinatsiyalashga imkon berishdir. Masalan, «Eskada» nemis firmasining mavsumiy kolleksiyalari rangi, shakli, naqshi va boshqa xossalari bo'yicha bir-biriga mos keladigan alohida buyumlar assortimentidan iborat, shuningdek, o'tgan mavsum kolleksiyasidagi buyumlarni yangi kolleksiya buyumlari bilan bemalol qo'shish mumkin.

Kolleksiyaning barcha qismlari uslub bo'yicha bir-biriga mos bo'lishi mumkin, ammo 1970-yillarda kostyumda «diffuz uslub» paydo bo'ldi. Bu uslubga binoan kostyumda har xil uslublar aralashib ketdi. Masalan, klassik pidjak «folk» uslubidagi qo'sh burmali yubka bilan, klassik shim esa sport uslubidagi kurtka va romantik bluzka bilan qo'shildi. Zamonaviy komplektlarda ko'pincha har xil uslubdagi turli rangli, naqshli materiallardan ishlangan buyumlar qo'llanadi. 1990-yillarning boshida shunday aralashmalarga «birikmaydigan birikmalar» degan nom berildi.

1990-yillarda komplekt tizimida kiyim kiyishning yangi usullari paydo bo'ldi. Kompozitsiyaning pala-partishligi, buyumning qomatda erkin turishi, buyumning bir tomonga siljishi, taqilmasi yonida yoki orqasiga siljishi va hokazolar bilan farqlanadi.

Odatda, komplektlar har xil fakturali gazlamalardan qilinadi. Komplektlar quyidagi qismlardan tuziladi: palto (uzun yoki tizzagacha), turli enli shimlar, vodolazkalar (sviterlar), to'nlar, ko'ylaklar va h.k.

1998-1999-yillarda komplektning barcha elementlari bir xil yoki o'xshash ranglarda qilingan. 2000-2001-yillarda qarama-qarshi rang va har xil buyumlarning birikmalari paydo bo'ldi va 1970-yillarda «piyoz» uslubni eslatadigan ko'pqavatlik rag'bati namoyish etildi. Ammo odatiy kostyum elementlarini yangi usulda kiyish uchun qidiruv rag'bati saqlanib qolgan edi.

Kolleksiya (lot. sollectio — to'plam) — ilmiy, tarixiy yoki badiiy qiziqishni ifodalaydigan, o'xshash buyumlarning tizimga solingan to'plamidir. Kostyum dizaynida kolleksiya quyidagi birlikni barpo etadigan har xil mo'ljallangan uchun xos bo'lgan modellar seriyasidan iboratdir:

- muallif konsepsiyasi;
- siymo;
- kolleksiyada qo'llangan gazlamalar;
- rang yechimi;
- shakl;
- bazaviy konstruksiyalar;
- uslubiy yechim.

Kolleksiyada turi va mo'ljalliga mos har xil xossalari ustunlik qiladi. Masalan, mualliflik ijodiy konsepsiyasida uslub, siymo va konsepsiya birligi muhim bo'lib, bu holda bazaviy konstruksiyalar qo'llanmasligi mumkin. Har qanday kolleksiyada uning yaxlitligi muhim xossa hisoblanadi, chunki u kolleksiyani har xil modellarning mexanik to'plamidan farqlaydi. Yaxlitlik uslubining ijodiy usuli, rang gammasi gazlamalar tarkibi, shakl, siymolar umumiylik bilan ta'minlanadi. Undan tashqari, to'g'ri yaratilgan kolleksiyaning belgisi dinamikadir, ya'ni mazkur kolleksiyada markaziy g'oyani rivojlanishi muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda kolleksiya bir xil yoki deyarli bir xil modellar seriyasi emas, degan xulosaga kelinadi. Kolleksiyaning ajoyib tomoni bo'lgan qiziqarli konstruktiv yoki dekorativ yechimi har bir yangi modelda uning yangi qirrasini ko'rsatishi kerak. Kolleksiyada g'oyaning imkoniy nuanslari namoyish etilishi lozim.

Kolleksiya turli elementlardan tashkil topishi, ya'ni, bu ansambllar, komplektlar, alohida buyumlar, qo'shimchalar va bezaklar bo'lishi mumkin.

Kostyum kolleksiyasining turlari. Kolleksiyaning bir necha turlari farqlanadi:

— Perspektiv (istiqbolli) kolleksiyalarda kelajak modasining konsepsiyasi gavdalantirib ko'rsatiladi, kelgusi mavsumda yangi uslublar va rag'batlar taqdim etiladi. «Yuqori modalar» kolleksiyalari (etakchi moda uylarining) va mashhur dizaynerlar yaratgan «pret-a-porte» kolleksiyalari perspektiv kolleksiyalarga kiradi. Bu kolleksiyalarda noyob shakl va siluetlar, ajoyib siymolar, gazlamalar, texnologiya va konstruksiyalar bilan tajriba o'tkazish xosdir. Istiqbolli kolleksiyalarda kelajak odamlarining siymosi taqdim etiladi. Shuning

uchun ularni loyihalashda modaning prognozi, turmush tarzi taraqqiyoti, iqtisodiy vaziyatning prognozi va boshqalar bo'yicha ma'lumotlar inobatga olinadi. «Rret-a-porte» kolleksiyasi konkret firmaning bazaviy sanoatga oid kolleksiyasi ham bo'ladi.

— Bazaviy sanoatga oid kolleksiyalar bevosita tatbiq etiladigan assortiment konsepsiyasini tavsiya etadi. Ularda modaning aktual yo'nalishlari ko'rsatiladi va ommaviy ishlab chiqarishga mo'ljallanadi. Shunday kolleksiyalar moda yarmarkalarida savdo xodimlari uchun namoyish etiladi (masalan, Parij salonida yoki Dyusseldorf moda yarmarkasida). Sanoatga oid kolleksiyalarga sinovdan o'tgan «mo'tadillashtirilgan» shakllar xosdir. Bu kolleksiyalarda modaga oid rag'batlar muayyan gazlama tarkibida va rang gammasida o'z aksini topadi.

— Muallif kolleksiya dizaynerlarning ijodiy konsepsiyasini aks etadi. Bunda shaxsiy buyurtma yoki ommabop iste'molchiga mo'ljallangan, maxsus modelyerlar yaratgan yuqori moda va «pret-a-porte» kolleksiyalari, xalqaro ko'rgazmalarda va yarmarkalarda, kechki klublar, prezentatsiyalarda, ijodiy konkursda ishtirok etadigan kolleksiyalar namoyish etiladi.

— Maxsus mo'ljallangan uchun kolleksiyalar, forma kiyimi kolleksiyalari, maktab formasi kolleksiyalaridan iboratdir.

Yuqorida ko'rsatilgan barcha kolleksiyalar quyidagi xossalari bilan differensiyalanadi:

1. Assortiment — firmaning ixtisosiga binoan palto, kostyum, shim va boshqa kolleksiyasi bo'lishi mumkin.

2. Mavsumga oid. Odatda mavsumiy kolleksiyalar ikki marta (bahor-yoz va kuz-qish mavsumlari uchun) namoyish etiladi. Ammo, Dyusseldorfda yirik sanoatga oid moda yarmarkasi yangi moda kolleksiyalarini yilda to'rt marta namoyish etmoqda, ya'ni kuz, qish, bahor va yoz uchun.

3. Yosh kategoriyasi, ya'ni bolalar uchun kolleksiyalar, tinayjerlar uchun kolleksiyalar va boshqalar.

4. Ma'lum mo'ljallangan uchun, ya'ni uyda kiyiladigan kiyim kolleksiyalari, sport uchun, dam olish uchun kolleksiyalar va boshqalar.

Bundan tashqari kimga mo'ljallanganligiga qarab kolleksiyalar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- shaxsiy gardero (shaxsiy buyurtmachi uchun);
- ommabop (muayyan iste'molchilar turi uchun);
- guruhlariga oid (muayyan odamlar guruhi uchun): formali kiyimlar kolleksiyasi (o'quvchilar uchun forma, harbiy forma

kolleksiyalar), aeroflotda ishlaydiganlar uchun, savdo firmasida ishlaydiganlar uchun va boshqa vakillar va delegatsiyalar uchun kolleksiyalar (masalan, Olimpiya milliy terma jamoalari uchun va b.).

Yangi kolleksiyalar ustida ishlash.

Yangi kolleksiyani yaratish uchun quyidagi tartib nazarda tutiladi:

1. Modaning prognozi asosida perspektiv moda konsepsiyasi tuziladi, ya'ni gazmollar kolleksiyasi gazlamalarning tarkibida tendensiyalar va modali rang gammasi mavsumdan bir yarim yil oldin gazlamalar salonlarida namoyish etiladi (masalan, «Premier Vision» Parij salonida va Frankfurt-Maynda «Intershtoff» gazlamalar yarmarkasida).

2. Yuqori modaning perspektiv kolleksiyalari yaratilib mavsumdan yarim yil oldin namoyish etiladi, bahor-yoz mavsumi uchun yanvarda, kuz-qish mavsumi uchun iyulning oxiri avgustning boshida (garchi unda tavsiya etilgan uslublar va ommabop modadagi tendensiyalar ancha kechroq amalga oshishi mumkin) va shuningdek «pret-a-porte» kolleksiyalari mavsumdan yetti-sakkiz oy oldin namoyish etiladi. Bahor-yozgi — sentyabr-oktyabrning boshida, kuzgi-qishki — fevralda yaratiladi va ishlab chiqariladi.

3. Sanoatga oid ommabop kolleksiyalarni yuqori modada va «pret-a-porte» kolleksiyalarida taqdim etilgan perspektiv tendensiyalar rivojlantiradi. Yangi uslublar ommabop va perspektiv kolleksiyalarda taqdim etilgandan so'ng, taxminan 1,5-2 yildan keyin ishlanadi, ba'zan undan ham kechroq bo'lishi mumkin. Erkaklar modasining tendensiyalari to'g'risida shuni ham aytish mumkinki, u ayollar modasiga nisbatan 1,5 - 2 yilga kechikadi.

Sanoatga oid ommabop kolleksiyani ishlab chiqarish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat.

Ishlab chiqarishning birinchi bosqichi (loyihalashda dastlabki tadqiqotlar bosqichi) da quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

— iste'mol va talabning obyektiv omillarini o'rganish, ya'ni aholining daromadini, chakana savdoni, to'lov aylanmasini, aholining jon boshiga daromad darajasini va boshqa dinamikasi;

— iste'molchining tipologik xususiyatlarini aniqlash (marketing tadqiqotlari);

— iste'molchining aniqlangan talablarini va iste'molchilar guruhining baholi oriyentatsiyasi bilan o'zaro bog'liqligi.

Yirik kompaniyalarda dizayn strategiyasini tadqiq etish uchun maxsus tashkilotlar mavjud, ular iste'molchilarning talablarini va

xulqining tahlili bilan shug'ullanadi va firmaga oid uslubni, muammolarni aniqlaydi. Bu tashkilotlar ijrochilar uchun loyihalash jarayoniga asos bo'ladigan tavsiyalarni berishadi (iste'molchilar guruhi, talab qilingan kolleksiya uslubi, assortimentning afzal turlari, buyumlarga tavsiya etilgan baholari va b.).

Kolleksiyada modellar soni ularning bahosiga qarab yaratiladi: taxminan 65 foiz modellar — arzon guruhiga, 30 foiz — o'rta baholi va 2-5 foiz — qimmatlarga kiritiladi.

Qimmat modellar «yuqori moda» uslubi, konstruksiyasining noyoblighi, siluettlarning ajoyibligi, so'nggi moda tendensiyalari, yuqori sifatli gazlamasi va bezagi bilan farqlanadi.

Bu guruhga «pret-a-porte» va «pret-a-porte» lyuks turkumidagi kolleksiyalar kiradi. Ushbu guruhning modellari juda kam seriyada 5 - 10 donada ishlanadi. Kolleksiya qanchalik qimmat bo'lsa, unga shuncha ko'p modellar kiritilgan bo'ladi.

O'rta guruh modellari qulay fasonlari, modali siluettlari oddiyrqligi, modali gazmollar va ishonchli navlari bilan farqlanadi.

Arzon modellarning tashqi ko'rinishi ko'rkam bo'lishi, ushbu guruhning avvalgi modellarga nisbatan yangiligi bilan farqlanishi, yoqimli fakturali, naqshli va modaga oid rangli gazlamalar qo'llanishi lozim.

Dizayner o'zi uchun quyidagilarni aniq tasavvur etishi kerak: model konkret assortiment guruhi yoki ko'pfunksiyali bo'lishi kerak. Bu bichimning turi, gazlama va rang tanlanishi bilan bog'liq.

Kolleksiya yaratilganda, dizayner savdo markasining obro'sini ham inobatga olishi lozim.

Shunday differentsiatsiyaning zarurligi va potensial xaridorlarni ko'paytirish istagi 1980-yillarda kolleksiyaning sonini ko'paytirishga olib keldi. Asosiy erkak va ayollar kiyimlari kolleksiyalariga yosh iste'molchilarga mo'ljallangan va arzonroq narxda sotiladigan «paralell» kolleksiyalarni va boshqa assortiment hamda mo'ljalga oid kolleksiyalar bilan moda bozori qo'shimcha to'ldirildi. Italiyalik dizayner Dj.Armani bu yo'nalishda birinchi bo'lib o'z «moda imperiya»sini kengayтира boshladi. «Giorgio Armani» markali qimmatbaho ayollar va erkaklar kiyimlari kolleksiyalaridan tashqari u hozir «Manu», «Emperio Armani», «Armani Exchange», «Borgonouvo/21», «Armani jeans» va «Armani golf» (qimmatbaho sport kiyimi) parallel kolleksiyalarini ishlab chiqarmoqda. Barcha mashhur dizaynerlar amalda bu yo'ldan ketdi.

Har bir shunday kolleksiyaning o'z konkret xaridori bor, ularning talablarini va psixologik qiyofasini kolleksiya yaratuvchilari aniq

tasavvur etishadi. Potensial xaridorlarning sonini ko'paytirish uchun ko'p firmalar har xil iste'molchilar guruhlariga mo'ljallangan (konservatorlar va peshqadamlarga) modellar kolleksiyasini yaratishadi. Masalan, yuqori sifatli prestij erkak kiyimlari bilan mashhur bo'lgan taniqli nemis firmasi «Hugo Boss» har bir mavsumda uch kolleksiyani tayyorlaydi. Har bir yo'nalishi ma'lum iste'molchilarga mo'ljallangan bo'ladi, ya'ni:

— «Boss» — muvaffaqiyatli yaxshi kiyinadigan, moda bilan qiziqadigan ammo ko'zbo'yamachilikka intilmaydigan ishbilarmon uchun;

— «Baldessarini» — «Boss» firmasining kiyimini kiyadigan boshqalarga o'xshamaslikka intilib, detallarga, matolarga e'tibor beradi va yana uning kiyimi «zerikarli» bo'lmagligini xohlaydi;

— «Hugo» — moda bilan haqiqatan ham qiziqadigan yoshlar uchun; ular modani yaxshi bilishadi va boshqalardan keskin farqlanish uchun qandaydir o'ziga xoslikni qidirishadi.

Ikkinchi bosqichda (loyihalash va modellash) shakllantirish usullarini aniqlashda tadqiqodlarning natijalari amalga oshiriladi. Bu bosqichda kolleksiyaning g'oyasi material shaklini kasb etadi. Kolleksiyaning g'oyasi yuqorida ko'rsatilgan talablarga binoan konkret modellarda amalga oshiriladi. Bu holda yuqori moda, «pret-a-porte» va sanoatga oid kolleksiyalar yaratilganda albatta ularni o'ziga xos spetsifikatsiyalari inobatga olinadi.

Fransuz kuturesi K.Dior «Kristian Dior va men» nomli o'z asarida yuqori modada kolleksiya yaratish ketma-ketligini bayon etgan. Bu kitob chop etilgan vaqtda yuqori moda yaratishda K.Diorning usuli an'anaviy bo'lmagan. U modellashni gazlamadan emas, eskizdan boshlagan. Ammo keyinchalik yuqori moda uylarida yangi g'oyaga qiziqish yetakchi rol o'ynaydigan bo'ldi va kolleksiya yaratishda K.Dior tavsiya etgan bosqichlar an'anaga aylandi. K.Dior kolleksiya yaratish uchun quyidagi ketma-ketlikni taqdim etdi.

Birinchi «studiya» deb nomlagan bosqichda:

— tabiiy va boshqa shakllarning assotsiatsiyalari asosida bo'lajak kolleksiyaning ilk xomakilari ishlanadi va modellar eskizlari yaratiladi;

— bo'lajak kolleksiyaning g'oyalari muhokama qilinadi, eng yaxshi eskizlar tanlanadi va kolleksiyaning asosiy g'oyasiga binoan qo'ldan chiqariladi, tanlangan eskizlar asosida modellar maketlari ishlab chiqariladi, bezak turlari tanlanadi. Bitta eskiz bo'yicha gazlamadan bir necha maket yaratish mumkin va ularning ichidan eng yaxshisi tanlab olinadi;

— kolleksiyaning modellari maketlari muhokama qilinadi va eng so'nggisi tanlov qilinadi.

K.Dior «ustaxona» deb nomlagan ikkinchi bosqichda:

— kolleksiya rejasi ishlab chiqiladi;

— kolleksiya modellari uchun gazlamalar tanlanadi;

— modellarni namoyish etadigan manekenshchitsalar tanlanadi;

— konkret manekenshchitsalarga (kiyim namoyishchisi) moslab modellar tikiladi va kiygizib ko'riladi;

— model — variantlari tikiladi;

— kolleksiyani namoyish etish uchun aksessuarlar tanlanadi;

— ishchi repetitsiya o'tkaziladi;

— kolleksiya ko'rib chiqiladi.

K.Dior «salon» deb nomlagan uchinchi bosqichda:

— kolleksiyani namoyish etish uchun reja tuziladi;

— modellarni namoyish etish tartibi aniqlanadi;

— namoyish rejissurasi aniqlanadi.

Uchinchi bosqichda modellar kolleksiyasi iste'molchilarning nazorat guruhida sinab ko'riladi.

To'rtinchi bosqichda yangi kolleksiyaning reklama asosi loyihalanadi.

Sanoatga oid ommabop kolleksiyani loyihalash. Eskizlarni yaratishdan avval kolleksiyaning konsepsiyasi, assortimenti, xomashyosi, modellarning nimaga mo'ljallanganligi aniqlanadi.

Birinchi bosqich — yaratish. Bu bosqichda bo'lajak kolleksiyaning muayyan rang gammasi, konkret gazlamalarga, yetakchi siluet (siluetlar) va kolleksiya uslubiga mos eskizlari ishlanadi.

Ikkinchi bosqich — kolleksiyani rejalashtirish. Kolleksiyada modellar soni aniqlanadi. Muayyan firmaning baholash siyosati, taqsimlash usullari, bir yilda chiqarilgan kolleksiyalar soni bilan bog'liq, keyin esa matoda qilinadigan modellarning dastlabki tanlovi o'tkaziladi.

Uchinchi bosqich — modellarni ishlab chiqish. Eskiz asosida kolleksiya uchun gazlama tanlanadi, modelning konstruksiyasi tekshiriladi, nuqsonlari tuzatiladi. Modelning konstruksiyasi ko'pincha konstruktiv modellash usuli yordamida bajariladi. Keyin manekenshchitsalar uchun gazlamadan model tikiladi.

To'rtinchi bosqich — modellarni tanlash yoki kolleksiyani «o'toq» qilish, ya'ni rasmiy namoyishdan avval modellar tanlanadi. Odatda tanlovda kompaniya direktori, sotuv bo'limining xodimlari va asosiy buyurtmachi qatnashadi. Talab tendensiyalari bo'yicha ma'lumotlar

asosida eng foydali va muvaffaqiyatli modellar tanlanadi. Shu bilan birga manekenshchitsalarning fikri albatta inobatga olinishi kerak. Tanlash usullari firmaning siyosatiga bog'liq, ammo har qanday holda kolleksiyadan bir necha modellar qoladi.

Beshinchi bosqich — andozalarni ishlab chiqish. Andozalarni ishlash qimmat bo'lgani bois, ular kolleksiya batamom ishlab chiqilgandan so'ng qilinadi. Kompyuter texnologiyalarning qo'llanishi bu bosqichda xarajatlarni ancha kamaytiradi.

Oltinchi bosqich — korxonada ishlab chiqarish. Modellar kolleksiyasining seriyasi tikiladi, seriyada modellar soni firmaning baholash siyosati bilan bog'liqdir.

Yettinchi bosqich — kolleksiyani taqsimlash va reklama. Bunda faqat savdo muassasasining xodimlarigina emas, balki sanoatga oid ko'rgazma va yarmarkalarda, firma reklama va ommaviy axborot vositalari xodimlari faol qatnashishlari kerak.

«Rret-a-porte» sanoatga oid kolleksiyasini yaratishda bir necha tafovutlar mavjud. Bu holda ishlab chiqarish bosqichiga kolleksiyaning dastlabki namoyishidan so'ng kirishiladi. Dizaynda modellar namoyishi reklamaning ilk va asosiy shaklidir, modali mansabga erishish uchun dizaynerlar orasidagi raqobat kurashida kuchli reklama vositasidir. «Rret-a-porte» haftasi doirasida o'tkaziladigan modellar namoyishida (Parij, Nyu-York, Milan, London, Barselona, Dryusseldorf, Moskva va Sankt-Peterburg) eng avvalo matbuot xodimlari (atoqli fotosuratchilar, moda jurnallari muharrirlari, moda sharhlovchilari) va savdo xodimlari taklif etiladi. Namoyishdan so'ng bayyerlar (yirik univermag va butiklar uchun modellarni sotib oladigan mutaxassislar) firmalar bilan shartnomalar tuzadi. Bundan so'ng kelgusi mavsumga tanlangan modellarni ishlab chiqariladigan tiraji aniqlanadi.

Undan tashqari «pret-a-porte» kolleksiyasi perspektiv kolleksiya bo'lib, sanoatga oid ommabop kolleksiyalar uchun «prognoz» va «dastur» bo'ladi. Perspektiv kolleksiyani loyihalashda quyidagi asosiy vazifalar bajariladi:

— bo'lajak iste'molchilarning o'ziga xosligini va modaga munosabatini inobatga olib, yangi siymoni yaratish (uch komponentlik o'zgartirish qonuniga binoan uchdan ko'p yetakchi kolleksiyaning siymosini taqdim etish tavsiya etilmaydi);

— an'anaviy va noan'anaviy assortimentning rang va plastik yechimini yaratish;

— yangi materiallar va furniturani kolleksiyada qo'llash;

— kolleksiyaning fazoviy shakllarini belgilaydigan yetakchi siluetlarni aniqlash;

— yangi texnologiyalarni va uslubni ifodalaydigan bosh kiyimlarni, poyafzallarni va aksessuarlarni loyihalash;

— modaning yangi tendensiyalarini ifodalaydigan kolleksiyaning bazaviy shakllari uchun yangi konstruktiv asoslarini ishlash;

— modellarni ishlashda progressiv texnologiyalarni qo'llash;

— reklama, yangi kolleksiyani namoyish etish uchun ssenariy tuzish, modellarni tanlash, namoyish siymolarini yaratish (soch turmagi, grim va boshqalar), musiqa tanlash, namoyish uchun joy tanlash va boshqalar.

Sanoatga oid kolleksiya bir qator assortiment kolleksiyalaridan iborat, chunki zamonaviy ommabop modada alohida assortimentning ommabopligi saqlangan holda komplektlar ustunlik qiladi. Assortiment kolleksiyasi ustidan ishlash o'ziga xos xususiyatga ega va u quyidagi bosqichlardan iborat:

— ehtiyojlarni qondirish uchun muayyan assortimentning me'yorini aniqlash;

— muayyan assortiment kolleksiya iste'molchilarining yosh va razmeri, to'lalig guruhlariga ko'rsatkichlarini aniqlash;

— perspektiv kolleksiyaning yetakchi siluetlariga binoan iste'molchilarni moda ehtiyojlariga mos siluetlarini aniqlash. Buning uchun taqdim etiladigan kolleksiyalarda yangi modellar qatorida klassik va xorijiy modellar bo'lishi lozim;

— tavsiya etilgan siluetlarga gazlamalarni tanlash;

— siluet shakllarining konstruksiyasini ishlab chiqish;

— bazaviy tarkibni model elementlari bilan to'ldirish natijasida konstruktiv asosni ishlash.

Natijada bitta konstruktiv asosda mini-kolleksiya barpo etiladi. Bir necha shunday mini-kolleksiyalar qo'shilishidan assortiment kolleksiyasi paydo bo'ladi.

Sanoatga oid kolleksiyani loyihalash bosqichida unifikatsiya va standartizatsiyani qo'llab, kiyimning elementlarini konstruktiv-texnologik uzellari va detallari katalogini tuzish lozim, bu yangi modellarni ishlab chiqarish jarayonida vaqt va vositalarni tejaydi.

O'rta va kichik biznesning mobilligi qo'shimcha ustunlikni yaratadi, chunki bozor konyukturasi tez o'zgaradi. Kichik korxonalarda yangi modelni potokka kiritish ikki hafta vaqt oladi: bir hafta ishlab chiqarishga va yana bir hafta nazorat ishlari olib borishga (kichik partiyada tikilgan modellar yordamida iste'molchilarning reaksiyasi tekshiriladi) sarflanadi.

Kolleksiyaning tarkibi. Kolleksiyaning yaxlitligini ta'minlash uchun quyidagi qoidalarni e'tiborga olish lozim:

- uslubiy yechimning yaxlitligi;
- kolleksiya ssenariysini tuzish, ya'ni kolleksiyaning kompozitsion tuzilishi.

Kolleksiya yaxlitligining zaruriy sharti — kompozitsion markazning mavjudligi kolleksiyaning kulminatsiyasidir. Umumiy qoida bo'yicha kolleksiyada uch kompozitsion markaz bo'lishi kerak:

- bosh (namoyishni ochadigan birinchi model yoki modellar bloki); kulminatsiya (namoyish o'rtasida) va yakuniy (namoyishni yakunlaydigan model yoki modellar bloki);
- qatorning tonal rivojlanishini tuzish;
- tonli va koloristik kompozitsion markazlari bir-biriga to'g'ri kelgan holda qatorning rangli rivojlanishini tuzish;
- qatorni tarkibiy tuzilishini aniqlash:
- a) stabil elementlarni tahlil etish (siluet, proporsiyalar, ritm, vaznlar);
- b) model elementlarini tahlil etish (bezak, faktura, konstruktiv va konstruktiv-dekorativ chiziqlar, quyma detallar);
- buyumlarni ishlab chiqarishda texnologik prinsiplarning o'xshashligi.

Ko'pincha kolleksiya mo'ljal, siluet va rang birligi bilan birlashgan modellar blokidan iboratdir. An'anada yuqori moda kolleksiyasi quyidagi bloklardan iborat: ustki kiyim (palto, plashch, mavsumga binoan kostyumlar), kostyumlar, kunduzgi ko'ylaklar, kalta kechki ko'ylaklar, uzun kechki ko'ylaklar, to'y liboslari.

Ammo K.Diorning dasturidagidek zamonaviy modada shunday aniq assortiment guruhlari mavjud emas. Ba'zi dizaynerlar umuman kolleksiyaning an'anaviy blok tarkibidan voz kechishadi, ijodiy konsepsiyadan tashqari o'zaro bog'liq bo'lmagan alohida modellarni namoyish etishadi (bu ayniqsa kostyum dizaynida dekonstruktivizm talabgorlariga taalluqli). Ammo, dizaynerlarning ko'plari kolleksiyaning an'anaviy tarkibiga rioya qilishadi, ya'ni:

- ustki kiyim;
- kundalik kiyim;
- dam olish, sport, turizm va boshqalar uchun kiyim;
- bashang, bayramga oid, kechki kiyim;
- maxsus tantanali kiyim, to'y liboslari;
- tantanali voqealar uchun kiyim.

5.9. Ko'p funksiyali buyumlar.

Yangi kiyim turlarining paydo bo'lishi

Bir necha funksiyani bajaradigan buyum ko'pfunksiyali buyum deyiladi. XX asrda ko'pfunksiyali buyumlarni loyihalash dizaynda muhim tendensiyalardan biri bo'ldi. 1920-yildayoq funksionistlar ko'p an'anaviy buyumlarni o'rniga ishlatish mumkin bo'lgan universal buyumlarni yaratishga intilishgan. Bu yo'nalish ilmiy asoslangan, uyg'un va ma'qul bo'lgan holda universal uslub yaratishga urinishlar bilan bog'liq edi. Odamlarning yoshi, madaniy saviyasi, shaxsiy didi va boshqalardan qat'i nazar, iste'molchilarning maishiy va estetik ehtiyojlarini bajara oladi. Rus konstruktorelari mehnatkashlar uchun funksionalligi va universalligi bilan barcha boshqa kiyimlarning o'rnini bosadigan «yangi forma kiyimi» ni loyihalashgan.

Zamonaviy odamning ehtiyojlarini shunday loyihalash usuli qondiradi, chunki bu kiyimlar ularning turmush tarziga mos bo'lib, manbani tejashga imkon beradi. Dizaynerlar yaratgan universal kiyimlarga 1920-yilda K.Shanelning «kichkina qora ko'ylagini», 1950-yildagi «Shanel uslubidagi» kostyumni, Iv Sen Loranning ko'ylak-smokingini, jinsilarni kiritish mumkin. K.Shanel kichkina qora ko'ylakni erkaklar kostyumining analogi sifatida taqdim etgan, chunki shaklning oddiyligi va qora rangning universalligi, ko'ylakni modada va konkret vaziyatda beqiyos qiladi: har xil bezaklar va aksessuarlar yordamida uni kundalik yoki bashang qilish mumkin. «Shanel uslubidagi» kostyumni ham har xil vaziyatlarda kiyish mumkin. Jinsilar ham ko'pfunksional buyumga aylandi: ilk bor ishchi kiyim sifatida, keyinchalik kundalik va so'ng bashang kiyimga o'zlashtirildi. Zamonaviy jinsilar an'anaviy jinsi (ko'k rangli denim) gazlamasidangina tikilmasdan, balki yangi tarkibli, fakturali, tolali gazlamalardan ham tayyorlanadi.

Ko'pfunksiyali buyumlarni yaratishga minimalizm (zamonaviy dizaynda yetakchi yo'nalishlardan biri) tarafdorlari intiladilar. Kostyum dizaynida minimalizm bu — minimal sonli ko'pfunksional buyumlardan iborat garderob konsepsiyasidir. Minimalistlar (masalan, amerikalik dizayner K.Klyayn, D.Keran, nemis modeleri Dj. Sander)ning fikri bo'yicha, universal buyum quyidagi xossalarga ega bo'lishi kerak: shakli oddiyligi, bezakning yo'qligi, neytral rangligi, gazlamalarning yuqori sifatliqligi. Kostyum doimo yangi assortiment turlari va yangi buyumlar bilan boyiydi. Odatda, bu boshqa kundalik kiyimlardan elementlari

o'zlashtirilganda ro'y beradi. Zamonaviy garderobda harbiy formadan, sport kiyimidan o'zlashtirilgan kiyim turlari mavjud. Doimo o'zgaradigan turmush tarzi va hayot ritmiga moslashib va bizning kiyimimizni boyitib turgani uchun bu jarayon tugamaydi.

Maishiy kostyumga doimo harbiy forma ta'sir ko'rsatadi. Salb yurishlari davridan boshlab, to o'rta asr ritsarlarining jang va musobaqa uchun mo'ljallangan kiyimlari ham maishiy kostyumning yangi turlari bilan to'ldirildi. XIV asrda erkaklarning oldi ochiq kiyimi — baskali kurtka (purpuren) paydo bo'ldi, uni ilgari ritsarlar metall sovut tagidan kiyishgan. XVII asrda mushketer plashchlar va poshnali etiklar modaga kirdi. Birinchi jahon urushi davrida ayollar maishiy kiyimiga «qoplama» cho'ntaklar, aksentlangan taqilmalar, «matros» yoqalari va «aviatorlarning tik yoqalari» o'tgan. 1970-yillarda modaga harbiylashgan uslub — «militari look» xaki rangni, pogonlar, xlyastiklar, pilotkalar va harbiy planshetkaga o'xshash sumkalarni kiritdi. 1990-yillarda modaga harbiylar kiyimi uchun materiallar va botinkalar kirdi.

Zamonaviy kundalik kostyumning assortimentini sport kiyimlari qulay va universalligi, jinsilar va yoshlar orasida farqni yo'q qilib jiddiy ravishda to'ldirdi. XX asrda kundalik kiyim sport trikotaji (puloverlar, djemper va h.k.) va sport kiyimlari (palto, kurtka, «lunoxodlar») bilan to'ldirildi.

Ba'zan ichki kiyim yangi ustki kiyimga aylanishi mumkin. 1970-yilda «ichki kiyim uslubi» modaga kirdi. XX asrda ayollar ichki kiyimining elementlari va shakllari — kashta, lentalar va to'rlar bilan bezatilgan korsajlar, bluzkalar, ichki yubkalar modaga kirdi. 1980-yillarda V.Venstvod va J.P.Gote «korset uslubi»ni modaga kiritishdi. 1990-yillarda modaga 1930-yildagi ayollar ichki ko'ylagidan o'zlashtirilgan «ko'ylak-kombinatsiya»lar kirdi.

Kiyim assortimenti boshqa jinsi kiyimidan o'zlashtirilganligi bilan ham to'ldiriladi. XIX - XX asrlarda ayollar kostyumi erkaklar kostyumining elementlari bilan to'ldirilgan. Bu hol ayollarning emansipatsiyasi bilan bog'liq. Ayollar garderobida klassik ingliz kostyumi, shimlar, nimcha, shortlar va boshqalar paydo bo'ldi.

Ba'zan yangi assortiment turlari buyumning mo'ljali o'zgarganida, uning funksional transformatsiyasida paydo bo'ladi. Masalan, smoking ko'ylakka (Iv Sen Loranning ko'ylak-smokingi) erkaklar ko'ylagi, ayollar ko'ylagi yoki jaketiga mayka - ko'ylakka va boshqaga aylanishi mumkin.

Kostyumlarning yangi turlari paydo bo'lishiga har xil xalqlarning an'anaviy kostyumi doimiy manba bo'lgan. Sharqdan Yevropaga yangi kiyim elementlari kirdi: o'rta asrlarda tugmali taqilmalar, tyurbanlar,

XVII azgëa Шк халаНап, XIX азгëа Ёипиз уа гиаг lзЫоплап, XIX азгпт§ охтëа уароп кlтопозl зЫикг Jитlазlëапëlг. 1970-уИëа НЬоЫапlП§ ЫсЫнш, Ёега§l уа ап'апаУlу гап§lап§а азо8lап§ап «elпlk изlЫl» зЫаКНапа ЁозЫасН.

2атопауlу козlуитëа тНПу козlуитlагсlап о2lазгlГлпl§ап ^иу^ëа2^ JШallаг о'пазЫЬ яол<И:

ВuБу—С'агЫу АГпка халяlапlп§ ап'апашу игип уа кеп§ егкаккг lауиш. Ш т § ЫсЫт! гатопа\ау рlуа^§а 0lcl кlуlтlапlпë азо3l Ёо'Иl (Ю'§'пЫгсlаг зЫаКlëа§l §агlата Ёо'la§l lккl§а Ыкlапаël, ЁозЫ исЫп уояа о'тl2l цШпаШ, ЁИ глзта (кИЗка) Ылп Ёо§'lапаël).

Ыel\аБа — ЗЫтоНу АГпка (§алаЫеуа, §апëига) араЫагlПп§ ап'апаУlу (ауиш. АгаЫзЮп уаптогoН уа Уа^п 8Ыагя аyoНап ко'ула§тl е8lала<Н§ап уопlëа Ыг уокl lккl кезипН, куаëгаl уокl Ш'§'пЫгсЫаг зЫаКШ пацзЫ зоНп^ап кокеlкаН игип кеп§ ко'улак.

Вигпиз — lагоlГ таЫаШу а ЁоНзтт§ о^ уип§сlап ^l^п§ап lазта уа рорик Ёлп Ёегайl§ап каруизЫоИ рlазЫсЫ. 1830-уШагëа С'агЫу Уеугора^а аyoНаг тоëаН кlуlтl зlГайсlа кшЫ кекИ.

7,иa\тц ко&ушШ 1831-уПëа тоëа§а ктсИ уа и гиауlаг ГогтазlПl езlалаël (1831-уИëа Гапзиг тизШlака яо'зЫпlапëа уеп§И рlуоëа азкагlапlП§ кlуlтl). П гиаЫ|аксЙапëав/ЪохаХ. Кака уип§Н /эксl, ода!ëа Яl2l гап§Н, гаг рогитепиаг Ылп казкl:алап§ап, кака гиау (яаЫа) l5кт.опкlап—зкоуИап кеп§ l§Ыопlаг. Випëау lзllopамl XIX азтlП§ охlпëа иу кlуlпш зlГалlсa тоëарагазl аyoНаг кlуlзЫëап, 1920-уШагëа иу кlуlтl зlГайсlа, 1970-уШагëа еза «elпlk изlЫëа» ЁазЫап^ кlуlт 8lГалlëа тоëа§а кlг§ап.

Кангоно — ап'апаху уароп егкак уа аyoНаг Цуши. Уеугораëа XIX азгëа тоëегп изЫЫëа уароп зап'аи§а Яl2lЦlЫ Ю'Цлlсlа аyoНаг иу кlуlтl вШгëда тоëа§а И<И. 1910-уШагëа Гапзиг киШгез! Р.Риаге «кlтопо» (уокl уаропска) уеп§ Ысгlлтlпl (уахlк ЫсЫl§ап уеп§) тоëа§а кт^дl

Зан — ап'апаУlу Ыпë аyoНап кlуlтl (и2ипН§l4 - 8 тегг, епlлтelг §агlата Ёо'la§l lапа§а о'галасН). 5ап юккl уиЫка (Ыel Ёо§'lсЫ) уа сЫоН (кака коГlа) Ылп кlуП^ап.

Загощ — lп<lопe2lуа, РШррlп, Зкп-Ыапка уа lапиЫу-5Ыа^lу Озlуо егкак уа аyoлlаптп§ Ыel кlуlтl. 8агоп§ зоп§а Ёоуlапаск§ап §агlата Ёо'la§l.

Рагео — 50ш§а аулапИпЬ уокl ^о'lи^ lа§lëап оЧкагlЬ Ёо§'lапао!l§ап уор^п §иШ каиа го'тоl. Талй ороlлlапëа§l ап'апауlу кlуlш. 2атопаУlу тоëа§а уог уа рlуа] кlуlпш зlГайëа ЫпЬ кel§ап.

Bandana — katta olachipor ro'mol (yoki uchburchak). Bunday bosh kiyimlar Markaziy yoki Janubiy Amerikada shlyapa tagidan kiyiladigan bosh kiyimi. U kovboy kiyimlarining elementi bo'lgan, XX asrda rokerlar kostyumi elementi va 1990-yillarda harbiy kiyim elementi bo'ldi.

5.10. Kostyum assortimentining muammolari va rivojlanish tamoyillari

Kiyimni takomillashtirishga majbur etadigan asosiy kuch bu — inson talablarining rivojlanishidir.

Kiyim assortimentining rivojlanish tamoyillari tizimli nuqtai nazar prinsiplari va o'z o'zidan jalb etilishi bilan asoslanadi, ya'ni:

- odamni shakllantiradigan kiyim (figurani ta'kidlaydigan yoki yashradigan);

- tashqi muhit o'zgarishlariga odamning moslashishiga va rivojlanishiga imkoniyat beradigan kiyim;

- chiqindisizlik.

Kostyumning an'anaviy turlari va bir xil materiallardan tayyorlangan kiyimlar endi odamlarning ehtiyojlarini qondirmaydi.

Hozirgi davrda insonning ruhiy rivojlanishi, o'z fikrini erkin ifodalashi, shuningdek jismoniy rivojlanishi, o'z-o'zini takomillashtirishi ro'y bermoqda.

Birinchisi — insonning rivojlanishida ko'zga yaqqol tashlanadigan tengsizlikni ifodalasa, ikkinchisi — odamlarning sport bilan shug'ullanishi va korxona talablari bilan bog'liq.

Kostyum assortimentining bo'limlarga parchalanishi va odamda sinalish jarayoni ro'y bermoqda. Tizimli tahlil nuqtai nazaridan bu aholining zichligi bilan bog'liq.

Kostyum yordamida miyaning ichki bo'limlariga «kirish», odamning yakkalanib qolishi natijasida unga komfort sharoitni yaratish talablari zarur bo'lmoqda. Bitta kostyum barcha zamonaviy modalarni va uslublarni to'plashi zarur.

Zamonaviy va kelajak kostyumiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- tashqi muhitning o'zgarishiga va uslubiy yo'nalishiga mos siymoni kostyum bilan ta'minlash;

- insonning ahvolini tezlik bilan tiklash;

- gazmollarning universalligi va konstruktiv qo'shimchalar yordamida kiyimni har xil qomatli odamlarga kiyish imkoniyatini yaratish.

Bu talablarga relefli yuzalar yoki olib qo'yiladigan detallar yordamida erishish mumkin.

Yangi kiyim yaratish uchun iste'molchi va korxona talablari nuqtai nazaridan loyihalash usullarini, ishlab chiqish texnologiyasini va qo'llanadigan asbob-uskunalarni butunlay qayta ko'rib chiqishda majbur etadigan muammolar quyidagilar:

1. Sog'lomlashtiradigan, davolaydigan va kasalliklarning oldini oladigan gazmollarni va konstruksiyalarni yaratish (misol uchun, charchashni, ruhiy-jismoniy keskinlikni yo'qotish, jarohatni davolash, odamning harorati o'zgarishiga ko'ra rangini o'zgartiradigan kiyimlar va b.).

2. Noyob xususiyatli gazmollar va konstruksiyalarni yaratish. Ular:

- odamni o'zidan isitadigan yoki sovutadigan gazmol va kiyimlar;

- rang sezgili va yorug'lik o'tishini rostlaydigan kiyim;

- ovozni rostlaydigan kiyim;

- bosimni rostlaydigan kiyim;

- hidni sezadigan kiyim;

- odam ovoziga javob beradigan kiyim;

- o'z-o'zidan tiklanadigan gazmollar;

- belgilangan muhitda iste'molchi talablarini ta'minlaydigan kiyim;

- himoya kiyimlarini yaratish, ya'ni o'z-o'zidan tashqi muhitning har xil zararli ta'sirlarini rad etadigan, har xil mikroblar uchun tuzoqli kiyimlar, odam organizmidan ajralib chiqadigan moddalardan himoya qiluvchi sanitariya kiyimi va boshqalar.

3. Insonning jismoniy, ruhiy va psixik imkoniyatlarini kengaytiradigan yangi gazmol va konstruksiyalarni yaratish:

- aqliy va jismoniy og'irlikni yengillashtiradigan yoki olib tashlaydigan (ko'mirdan qo'shimchalar va o'zgarmas magnitlar yordamida);

- ogohlantiradigan kiyimlar (bolalar, ko'zi ojizlar, qariyalar uchun);

- yo'q sezgi a'zolari o'rnini bosadigan kiyimlar;

- odam amalga oshirmagan (san'atda, fanda va b.) potensial imkoniyatlarini yuzaga chiqaradigan kiyimlar;

- idorada odamni noxush rag'batlardan ogohlantiradigan kiyimlar;

- bir marta kiyiladigan kiyimlar: o'z-o'zidan yuviladigan, erib ketadigan, kimyoviy hodisalardan darak beradigan kiyimlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Основы художественного проектирования костюма. —М.: Легпромбытиздат, 1988.
2. Козлова Т.В., Рывинская Л.Б., Тимашева З.Н. Основы моделирования и художественного оформления одежды. —М.: Легкая индустрия, 1979.
3. Козлова Т.В. Основы художественного проектирования изделий из кожи. —М.: Легпромбытиздат.
4. Черемных А.И. Основы художественного проектирования костюма. —М.: Легкая индустрия, 1968.
5. Ҳасанбоева Г.К., Кримова О.И. Аёллар кийимини моделлаш ва конструкциялаш. —Т.: Ўқитувчи, 1990.
6. Композиция костюма. —М.: Academia, 2003.
7. Пармон Ф.М. Композиция костюма. —М.: Легпромбытиздат, 1990.
8. Ермилова В.В., Ермилова Д.Ю. Моделирование и художественное оформление одежды. —М.: Academia, 2000.
9. Горина Г.С. Моделирование форм костюма. —М.: Легкая индустрия, 1989.
10. А. Egamov. Kompozitsiya. —Т.: "San'at" jurnali nashriyoti, 2005.
11. Казаринова В.И. Красота, вкус, экономика. — М.: Экономика, 1985.
12. Ҳасанбоева Г.К., Чурсина В.А. Костюм тарихи. —Т.: Ўзбекистон, 2002.
13. Hasanboyeva G.K. To'qimachilik dizayni tarixi. —Т.: Iqtisod-Moliya, 2006.

МУНДАРИЖА

1. KOSTYUM DIZAYNI	3
1.1. Dizayning ijodiy manbalari	7
1.2. Kostyum dizaynini loyihalash usullari	11
Kombinatorika usullari	13
Loyihalashning modul usuli	21
Dekonstruksiya usuli	22
1.3. Kostyum kompozitsiyasidagi tushunchalar	24
2. KOMPOZITSIYA ASOSLARI	
2.1. Kompozitsiya kategoriyalari: tektonika va shakl	29
2.2. Shakl — kiyimni badiiy loyihalash jarayonining asosi	31
Kostyumni shakllantirish asoslari	37
2.3. Shakl xususiyatlari	40
2.4. Siluet	44
2.5. Kostyumdagi chiziqlar	50
3. KOMPOZITSION XUSUSIYATLAR	
3.1. Kompozitsion yaxlitlik	56
3.2. Statiklik va dinamiklik	58
3.3. Simmetriya va nosimmetriya	61
3.4. Kompozitsion muvozanat	68
4. KOMPOZITSIYA VOSITALARI	
4.1. Kostyumda mutanosibliklar va nisbatlar	70
4.2. Rang xususiyatlari	86
4.3. Rang ramzlari	91
Ranglar inson psixologik va fiziologik holatida o'zaro aloqasi	93
4.4. Rang birikmalari	96
4.5. Kontrast, nyuans va o'xshashlik	100
4.6. Ritmiklik va metrik tuzilishlar	104
4.7. Kostyum kompozitsiyasida materiallar	109
4.8. Kostyumdagi dekorativ bezaklar	117
5. MAXSUS KOMPOZITSIYA	
5.1. Kostyum assortimenti	121
5.2. Kiyim uslubiy yechimining turlari	127
5.3. Uy kiyimi	130
5.4. Kundalik kiyim	135
5.5. Bashang kiyim	137
5.6. Yosh guruhiga ko'ra bolalar kiyimini modellash	140
5.7. Zamonaviy o'zbek milliy liboslarini modellash asoslari	146
5.8. Alohida buyumlar, komplekt, ansambl va kolleksiyani loyihalash asoslari	148
5.9. Ko'p funksiyali buyumlar. Yangi kiyim turlarining paydo bo'lishi	161
5.10. Kostyum assortimentining muammolari va rivojlanish tamoyillari	164
Foydalanilgan adabiyotlar	166

O'quv-uslubiy nashr

G.K.HASANBOYEVA,
M.SH.SHOMANSUROVA

MAXSUS KOMPOZITSIYA

Muharrir
Ma'mura QUTLIYEVA

Texnik muharrir
Yelena DEMCHENKO

Badiiy muharrir
Bahridin BOZOROV

Musahhih
Ilhom QOSIMOV

Kompyuterda sahifalovchi
Feruza BOTIROVA

Bosishga 21.08.2007-y.da ruxsat etildi. Bichimi 60x90 1\16.

Bosma tobog'i 10,5. Shartli bosma tobog'i 9,76.

Adadi 1100 nusxa. Buyurtma № 202.

Bahosi kelishilgan narxda.

«Yangi asr avlodi» nashriyot-matbaa markazida tayyorlandi.

«Yoshlar matbuoti» bosmaxonasida bosildi.

100113, Toshkent, Chilonzor-8, Qatortol ko'chasi, 60.

Murojaat uchun telefonlar:

Nashr bo'limi – 278-36-89; Marketing bo'limi – 128-78-43

faks – 173-00-14; e-mail: yangiasravlodi@mail.ru

ISBN 978-9943-08-167-3

9 789943 081673

Har bir davr uyg'unligi haqida, inson gavdasining estetik ideali to'g'risida o'zining tushunchasini rivojlantiradi, bundan kostyumdagi mutanosibliklar, geometrik hajm, shakl va ranglarning turli-tumanligi kelib chiqadi.

Ma'lum ijtimoiy-iqtisodiy tuzum rassomlarning o'z ishiga qanchalik estetik did bilan yondoshganligini belgilab beradi.

Moda (fransuzcha moda-me'yor, tarz, usul) — turmushning tashqi ko'rinishida, asosan kiyimda namoyon bo'ladigan biron didning muayyan ijtimoiy muhitda oz vaqt davomida hukmron bo'lib turishidir (V. Dal).

Moda bu — mikro uslub. Moda bilan uslub o'rtasidagi farq zahirida ularning ijtimoiy vazifalari yotadi. Uslubda jamiyatning o'tmishiga va tevarak-atrofdagi dunyoga munosabat ifoda etilsa, moda shu jamiyat ichidagi zamondoshlarning o'zaro bog'liqligini aks ettiradi.

Avval jamiyat a'zolari bir qismining didi o'zgarishi natijasida kelib chiqqan moda, keyinchalik uslub yaratilishining poydevori bo'lib qolishi mumkin. Uslub yaxlit bir tizim bo'lib shakllangandan so'ng modani tartibga soladi, ba'zida uni cheklab va yo'naltirib turadi. Bu ikkala tushuncha bir-biri bilan o'zaro mustahkam bog'liq bo'lib, bir-biriga dinamik nisbatda bo'ladi. Jamiyatning ishlab chiqarish bilan bog'liq faoliyati, texnika, fan, ma'lumotlar, turmushdagi o'zgarib turuvchi sharoitni davr badiiy didi bilan moslashtirishga bo'lgan ehtiyoj uslub bilan modani harakatlantirib turadi. Boshlang'ich barqaror shakllar ishlab chiqish uslubining vazifasi bo'lsa, yangi shakllar qidirish modaning ulushi bo'ladi. San'at taraqqiyotida moda eksperimental va razvedkachi rolini o'ynaydi.

Bu borada V. Zaytsevning quyidagi fikrlari diqqatga sazovor: «Umuman modaga hayratlanib va xayrixohlik bilan qaraydilar. Undan zavqlanadilar, unga ergashadilar. Lekin, hamma emas. Modani yoqtirmaydiganlar toifasi ham bo'lib, ular o'zining yetuk bo'lmagan yoki ochiqdan-ochiq, konservativ didlarini boshqalarga o'tkazish mumkin deb hisoblaydilar. Modelerlarning har bir yangi taklifiga ular ashaddiy qarshilik ko'rsatadilar. Ular to'ng'illab, zarda qilib yuradilar, tahriyatlarni jahldor xatlarga ko'mib tashlaydilar, zamonaviy kiyingan kishi ketidan hayqirib kulgi ko'taradilar. Biroq hali hech kim vaqtni to'xtata olgan emas!» (V. Zaytsev. Takaya izmenchivaya moda. M. 1980).

Almashib turish modaning estetik qadrini yo'qotadi. Bu esa modaning xarakteridagi ziddiyatni ko'rsatadi. Moda vaqtinchalik va o'tib ketadigan tushuncha, lekin unda go'zallik tushunchasi sifatida saqlanib qoladigan estetik topilmalar ham bo'ladi. Moda — zamonaviy

hodisa va u vaqtincha, estetik qiymat esa doimiy o'zgarimas estetik boylik bo'lib qoladi. Biroq modaning ziddiyatligi uning progressivligini inkor etmaydi. Moda insonning yangilanib, o'zgarib turishdek tabiiy intilishiga mos keladi. Moda turmush madaniyati va estetikani olg'a yetaklab boradi.

U zamonaviylik nuqtai-nazaridan eng ma'qul yechimlarni tanlab oladi. «Moda bu — yangilanish! U tabiat rioya qiladigan prinsip! Daraxt eski bargini, odam esa jonga tekkan kiyimni tashlaydi. Narsalar haddan tashqari o'rganish bo'lib qolsa, odam ulardan tez charchaydigan bo'lib qoladi. Moda zerikarli bir xillikdan xalos qiladi. Odamlar bir-biriga yoqishni xohlaydi: chiroyli kiyinsam, yaxshi ko'rinsam deydi. Bu tabiiy ehtiyoj», deb yozadi Per Karden (Per Karden «Nedelya», 1975, 38-son).

Moda taqlid va yangilik hamdir. Lekin bunda hamma vaqt yangilikka va g'ayritabiiylikka taqlid qilinavermaydi. Shaxs bilan jamiyatning o'zaro munosabatida taqlid bilan bir qatorda buning aksi bo'lgan hodisa, ya'ni o'ziga xoslikni namoyon etish ham nazarda tutiladi.

Ko'pchilikni moda qayerda paydo bo'ladi, degan savol qiynaydi va ayrimlar Modellar uyida deb hisoblaydi. Xo'sh, Modellar uyi bo'lmaganida moda qanday paydo bo'lgan bo'lardi? Hamma vaqt uning muallifi bo'lganmi? Moda tarixchilarning ta'kidlashicha, modaning asosiy chizig'ini hech kim yaratmaydi. Moda jamiyat bilan birgalikda rivojlanib taraqqiy topadi, u zamon talabidan kelib chiqsada, lekin o'zining qat'iy xarakteriga ega.

Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum, iqlim, tashqi muhit, xalq an'analari, xalq turmush tarzi, yirik ijtimoiy-siyosiy voqealar, fan va texnikaning rivojlanishi, sportga ommaviy qiziqish, yangi materiallar va hokazolarning paydo bo'lishi modaning yangilanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Kostyum — muayyan obrazli badiiy-sistema. Kostyum qismlarini insonning individual siymosi yoki ijtimoiy tabaqasini ifodalovchi, qaror topgan prinsiplarga asosan yaratilgan, muayyan tarixiy bosqichda erishilgan ma'lum texnik, ilmiy va madaniy yutuqlarni aks ettiruvchi jihatlar tashkil etadi.

Kiyim, bosh kiyim, poyafzal, kiyim qo'shimchalari, bezaklar, grim, soch turmashi, tanani bo'yash, uning shaklini o'zgartirish — bularning hammasi birgalikda kostyumni tashkil etadi.

Kiyim — materialning odam tanasidagi qobiq tizimi bo'lib, tanani iqlim ta'sirlaridan va korxona sharoitidan saqlaydi. U odamning o'ziga xos ba'zi xususiyatlarini namoyon qiladi. Kiyimlar yelka va bel, ichki va ustki bo'ladi.